Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER HATODIK ÉVFOLYAM-1995.4.

FEJTŐ FERENC BARTÓK BÉLÁRÓL
EURÓPA KÖZEPE, HONTALAN TEHETSÉGEK - DANILO KIŠ, PASOLINI
KAPCSOLATOK: BÉCS, BELGRÁD, KOLOZSVÁR, LENDVA
VÁROSPORTRÉ - MÜNCHEN EGYKOR ÉS MA
BESZÉLGETÉS GOTHÁR PÉTERREL
KOSÁRY DOMOKOS: KLEBELSBERG KUNÓ

21

AZ AKADÉMIAI KIADÓ KARÁCSONYI AJÁNLATA

LAROUSSE MEMO

A világhírű Larousse kiadványok sorából kiemelkedik ez az eredeti, többezer képpel illusztrált enciklopédia, az egykötetes MEMO. Ára: 5800,- Ft

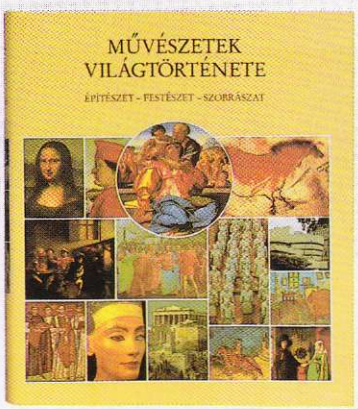

MŰVÉSZETEK VILÁGTÖRTÉNETE

Ez a gyönyörű művészettörténeti kötet 1991-ben a világ legszebb könyve kitüntető címet nyerte el. Az őskori sziklafestményektől napjaink művészetéig az építészet, a szobrászat és a festészet legfontosabb korszakait mutatja be. Ára 4480,- Ft

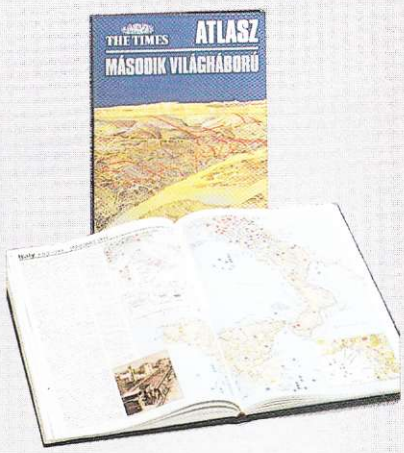

MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

The Times Atlasz

A világhírű Times sorozat negyedik kötete a világtörténelem eddigi legpusztítóbb katonai összecsapásának eseményeit foglalja össze. Megrázó adatokat közöl, és szól a háború egész világot sújtó következményeiről.
Ára: 5488,- Ft

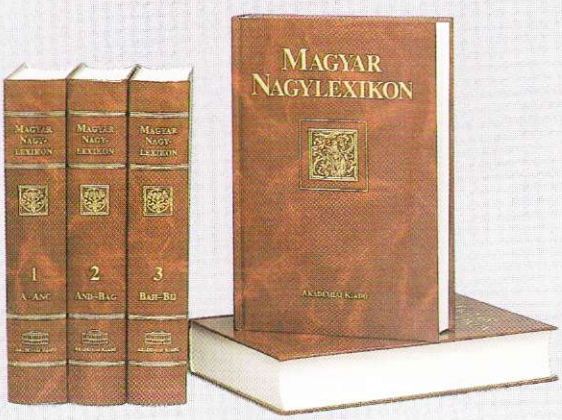

MAGYAR NAGYLEXIKON

4. kötet

A Magyar Nagylexikon a magyar és az egyetemes kultúrkincs legfontosabb adattára és információgyűjteménye. Megjelent a 4. kötete. Ára 4480,- Ft

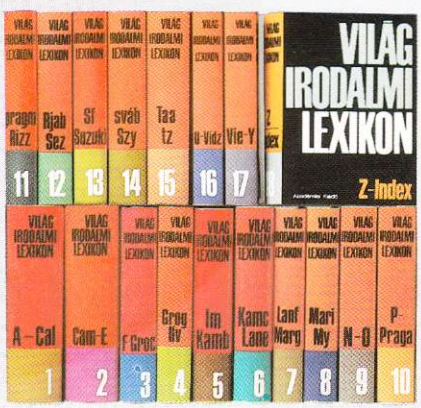

VILÁGIRODALMI LEXIKONSOROZAT

A Világirodalmi Lexikon sorozal út a korszerű műveltséghez. A rendkívüli igényességgel írott és szerkesztett mű befejező, 18. kötete immár teljessé teszi a sorozatot.
A 18. kötet ára: 1815,- Ft • A 18 kötet ára: 30 850,- Ft

A könyvek megrendelhetők a Kiadó Kereskedelmi Osztályán:
1519 Budapest, Pf. 245.

TARTALOM

Fejtő Ferenc: Bartók jelentősége 2

KÖZÉP-EURÓPAI ANZIXOK

Lászlóffy Aladár: „Nem én kilátok..." 5

Balla D. Károly: Az idegen - szép 10

Végei László:
A megbocsátó emlékezés pokláról 11

Jasmina Tešanović:
Az emlékezet hatalma (Pasolini) 13

Susan Sontag: Danilo Kiš 17

Páll Árpád: A Végtelen Oszlop 20

KAPCSOLATOK JELENBEN ÉS MÚLTBAN

Vujicsics Sztoján: Bosnyák történetíró
Pest-Budán a XVIII, században 22

Göncz László: Magyarok a Muravidéken 24

Magyar-szerb értelmiségi párbeszéd
Budapesten (V. Sz.) 27

Kosáry Domokos: Magyarország kultúrpolitikája az első világháború után - Klebelsberg Kunó jelentősége **28**

„Az olvasók és gondolkodók lapja"
Tizenöt éves a Wiener Journal 32

MŰHELYEK, ALKOTÓK

Kántor Lajos: Az idevaló magyar játszó szín...
Kolozsvár, 1995 35

Bakács Tibor Settenkedő:
Na jó, hát akkor maradunk... - Gothár 42

MÜNCHEN: EGY VÁROS ARCAI

A müncheni interjúkat Módos Márton készítette

A München-Budapest útvonal
Interjú Dr. Christian Ude főpolgármesterrel 50

Családi kapcsolatok
Interjú Dr. Elisabeth Schosserral 54

A „Kék Lovas" háza. Beszélgetés
Dr. Annegret Hoberg művészettörténésszel 56

Könyves München. Beszélgetés
Dr. Ulrich Dittman irodalomtörténésszel 59

Klara Obermüller:
Az irodalmi München a századfordulón 63

A világra nyitott vállalat
Beszélgetés Peter von Siemensszel **68**

Egy „tripla A" bank
Beszélgetés Dr. Dietrich Wolffal 70

„Szívügyem Magyarország gazdasági kapcsolatainak bővítése"
Beszélgetés Dr. Dax Pállal 72

Kiadós ételekhez erős sör dukál
Beszélgetés Dr. Gerhard Ohneisszal 74

Ahol a pénz mozogni kezd
Beszélgetés Dr. Hans H. Fridiiéi 76

A médiaváros
Beszélgetés Dr. Norbert Maternnal 77

TALÁLKOZÁSOK 78

SZÁMUNK SZERZŐI 78

SUMMARY 79

Az európai együttműködés folyóirata
Megjelenik negyedévenként

A szerkesztőbizottság elnöke:
Pomogáts Béla és Vásárhelyi Miklós

Főszerkesztő: Módos Péter

Számunk szerkesztésében részt vett:
Farkas János László
Jovánovics György művészeti vezető
Kiss Gy. Csaba
Módos Márton
Újvári Imréné tervezőszerkesztő
Vas János (fotó)
Vujicsics Sztoján főmunkatárs

A szerkesztőség címe:
1062 Budapest, Bajza u. 18.
Telefon/fax: 122-5164, 342-1978

Az Európai utas Alapítvány
megbízásából kiadja a Budapress Kft.
Felelős kiadó:
a Budapress Kft. igazgatója
Terjeszti a HIRKER Rt.
az NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő Kft.
a kiadó és alternatív terjesztők.
Előfizethető a Budapress Kft.-nél
(1462 Budapest, Pf. 779),
a hírlapkézbesítő postahivatalokban,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-előfizetési és Lapellátási Irodában
(HELIR, Budapest XIII., Lehel út 10/a, 1900)
közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-961 162
pénzforgalmi jelzőszámára

Egy szám ára: 149 Ft
Előfizetési díj egy évre: 596 Ft

Külföldön terjeszti a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat
H-1398 Budapest, Pf.: 149

Révai Nyomda Kft.
Felelős vezető:
Bánáti László ügyvezető igazgató
ISSN: 0866-272X

E számunk az Európai utas Alapítvány,
a Nemzeti Kulturális Alap
és a Soros Alapítvány támogatásával
készült

Címképünk: A város címerpajzsán lévő szerzetes az első település, Munichen nevére utal

Fejtő Ferenc

BARTÓK JELENTŐSÉGE

Ha valaki azt kérdezné tőlem, mi jelentőset adott századunkban Magyarország az emberiségnek, habozás nélkül azt válaszolnám: Bartók Bélát és életművét. Bartók élete, akárcsak művészete, példaadó volt. Egyik magyar kortársa, Bibó István történész, figyelemre méltó - s ma már méltó figyelemmel övezett - tanulmányt írt a kis népek nyomorúságáról. Bartók sorsa azt példázza, hogy Európa egyik legkisebb nemzetének is akadt olyan fia, aki hányatott évszázadunk egyik legnagyobb életművét volt képes megalkotni. Élete és küzdelmei arra is példát mutatnak, hogyan lehet az egyediség mélységeiből az egyetemesség magasztos csúcsaira feljutni.

Muzsikusi és közszereplői pályája elején, a század első éveiben Bartókot is magával sodorta az a nacionalista hullám, amely a bécsi udvar túlontúl nyomasztónak érzett uralma elleni tiltakozásként söpört végig akkoriban Magyarországon. Erről egyik korai alkotása, a Kossuth-szimfónia is tanúskodik. Kossuthnak, az 1848-49-es forradalom és szabadságharc száműzetésben elhunyt lánglelkű vezérének nevét az 1867-es osztrák-magyar kiegyezésnek az országra való ráerőltetése miatt elégedetlenkedő „függetlenségiek" írták zászlajukra. Hazafiúi hevében Bartók még saját édesanyjának is szemére vetette, miért beszél otthon németül, holott a család valójában kétnyelvűnek számított. Ám a rebellis főnemesek által vezetett mozgalom hamarosan kifulladt, amikor Bécs megfenyegette a makrancoskodó honatyákat, hogy Magyarországon is bevezeti az általános választójogot, amitől a földbirtokosok úgy féltek, mint a tűztől. Akárcsak sok nemzedéktársa, Bartók is felismerte, hogy manipulációnak esett áldozatul, és hátat fordított a politikának: változatlanul hű maradt azonban ahhoz a fogadalmához. amelyet így fogalmazott meg 1903-ban egy anyjának írott levelében: „Én részemről egész életemben minden téren, mindenkor és minden módon egy célt fogok szolgálni: a magyar nemzet és magyar haza javát." Korábban nacionalista volt. most hazafi lett belőle.

1904 táján következik be a fordulat. Ekkor kezd Bartók érdeklődni a népzene iránt, ekkor jegyzi le első ízben azokat a népdalokat, amelyeket egy magyar faluban hall. Csaknem ezzel egyidejűleg fedezi fel barátjával és kollégájával, Kodály Zoltánnal együtt, hogy olyan érc, olyan gazdagság rejlik a parasztházak mélyén, amelyet addig még senki nem próbált meg kiaknázni: a régi népdalok hűségesen megőrzött, föld alá süllyedt világa, „egy darab ázsiai zenekultúra (...) Európa szívében (...), az úgynevezett egyházi hangnemek modális dallamvilágán túl feltűnt. az ősi ötfokúság, a szabad ritmusok, és a gazdag ékesítések világa (...) egy valósággal ismeretlen zenei nyelv" - írja majd erről híve és életrajzírója, Szabolcsi Bence.

Állították már Bartókról, hogy Rousseau módján romantikus lélek; voltak akik Tolsztoj és a földhöz való visszatérés más korabeli apostolainak hatását vélték felfedezni munkásságában, melyben az önálló paraszti lét egyszerűsége áll szemben a nagyvárosok mozgalmas, felborult egyensúlyú. túlcsigázott életformájával. Bartók nem áldozott semmilyen divatnak, semmilyen kultusznak, amikor később kijelentette: „Életem legboldogabb napjai voltak, melyeket falun, parasztok között töltöttem." Szerette a parasztokat, akiknek énekét lejegyezte. Azok pedig viszonozták az irántuk megnyilvánuló szeretetet. Örömmel fedezett fel társaságukban egy eltűnőfélben lévő faluközösségi rendszert; a parasztoktól kapta azt a nyersanyagot, azt a témaanyagot, amely egész életművének ihletője volt. Szerette a földhözragadt emberek természetességét, naivitását. De hát nem volt-e ő maga is naiv, minden kifinomult érzékenysége ellenére? Joggal mondja Kodály Zoltán: „Zenei egyéniségét az ősprimitívségnek a legfejlettebb kultúrával való egészen egyéni összeforrása teszi különállóvá."

Ki kell itt emelni egy olyan tényt, amely egyébként a Gergely János által kiválasztott és ismertetett szövegekből is kiviláglik: azt a bátorítást, amelyet Bartók Debussy zenéjéből merített. Debussyre Kodály hívta fel a figyelmét, s Bartók több ízben elmondta róla, hogy a legnagyobb élő zeneszerzőnek tartja, például az első világháború idején, amikor némi bátorság kellett ahhoz, hogy valaki a francia

kultúrát dicsérje. Örömmel fedezte fel Debussy műveiben a pentatóniát, és a kelet-európai népek zenéjének keleties hangzatait. Hálás volt neki azért, hogy megszabadította az európai zenét a német muzsikusok hegemóniájától, s hogy más utat mutatott, mint Richard Strauss - aki pedig nagy hatással volt rá pályája elején - vagy a dodekafónia mellett kardoskodó Schönberg, akinek zenéje összeegyeztethetetlen volt bármiféle népi ihletésű muzsikával. Kétségbevonhatatlan hasonlóság, ha ugyan nem egyenesen rokonság van a Pelléas és Mélisande és a Kékszakállú herceg vára közt. Egyébiránt Bartók vonzódása a korabeli francia zene iránt szervesen kapcsolódik ahhoz a nagy megújuláshoz, amely akkortájt a magyar kultúrában végbement, s amelynek élharcosai Ady vezetésével mindannyian Párizsra vetették vigyázó szemüket. Ady Párizs felől tört be Magyarországra „új időknek új dalaival". A kor legjobb írói egy olyan folyóirat köré csoportosulnak, melynek már maga a neve is „Nyugat". Márpedig abban az időben a magyar értelmiség számára mindenekelőtt Párizs jelentette a Nyugatot. Nos, Bartók első lelkes hallgatói éppen ennek a folyóiratnak az olvasói közül verbuválódnak, hiszen a konzervatív uralkodó körök fagyosan, ha ugyan nem ellenségesen fogadták zenéjét.

Bartók már az első világháborút megelőző időkben kezd rokonszenvezni a demokratikus berendezkedést sürgető antinacionalista baloldallal, amely célul tűzte ki a földreformot és elítéli a militarizmust. Közel áll Jászi Oszkárhoz, akivel együtt 1918-ban felhívást ír alá a haldokló Monarchia államszövetséggé alakításáról, melynek szövege e szavakkal fejeződik be: „A haza szent. Az emberiség még szentebb." Bartók szolidáris az őszirózsás forradalom vezetőivel, akik kikiáltják a köztársaságot. 1919-ben, Lukács György és a Kékszakállú herceg várá-пак szövegírója, Balázs Béla rábeszélésére Kodállyal együtt tagságot vállal az Irodalmi és Művészeti Tanács mellett működő zenei direktóriumban: azt reméli, hogy így jobban népszerűsítheti kettejüknek a zenei oktatás megújítására vonatkozó elgondolásait. E lépésével maga ellen hangolja az ellenforradalmi Horthy-rezsimet. Csak mulatott azon, hogy miközben Magyarországon mint nemzetietlent bélyegezték meg, egyes román zenetudósok azzal vádolták meg, hogy egy követ fúj a magyar sovinizmussal. A harmincas években is kockázatot vállal azzal, hogy olyan humanista, antifasiszta folyóiratokba ír, mint a Nyugat, az Apollo vagy a Szép Szó. Tisztánlátása ugyanakkor megóvja a szovjetimádat fertőzésétől, aminek pedig Keleten és Nyugaton egyaránt sok értelmiségi és antifasiszta esett áldozatul. Tevékenyen közreműködik a Genfben székelő a Nemzetközi Szellemi Együttműködés művészeti és irodalmi bizottsága munkájában Paul Valéry, Karel Čapek és Thomas Mann társaságában. 1938-ban egy svájci barátjának írott levelében annak a félelmének ad hangot, hogy „Magyarország is megadja magát ennek a rabló és gyilkos rendszernek". A magyar szellemi élet több kiválóságával együtt határozottan tiltakozik az Országgyűlés által elfogadott első zsidótörvény ellen. Az Anschluss után lemond tagságáról a náci ellenőrzés alá került bécsi zeneszerzőszövetségben, és megtiltja műveinek előadását a fasiszta országokban. 1940. október 8-án adja utolsó hangversenyét Budapesten, majd - miután képtelen elviselni a türelmetlenség és az üldöztetés légkörét - fájó szívvel búcsút mond Magyarországnak, és útnak indul az Egyesült Államokba. Amerikában írott műveit, jelesül a Serge Koussevitzky felkérésére írott Concertó-t honvágy és reménytelenség hatja át, a nácikkal szövetkezett dekadens és soviniszta uralkodó osztály által a háború szakadékába taszított haza sorsa miatt érzett kétségbeesés. Még elkészült a Hegedű-szólószonáta Yehudi Menuhin ösztönzésére, aki így írt: „egyetlen más zeneszerző sem vonzott olyan ellenállhatatlanul, mint Bartók." A Brácsaverseny már befejezetlen maradt. Úgy halt meg, hogy többé sosem látta viszont szeretett hazáját, bár felszabadulását még megérte.

Itt térek vissza arra a tényre, hogy a népzene kutatása és tanulmányozása mint előadót - nagy zongoraművész volt, mesteréhez és barátjához, Dohnányihoz mérhető tehetség - és mint zeneszerzőt is egész pályafutása során szakadatlanul foglalkoztatta. Kutatásai nem szorítkoztak a történelmi Magyarország határain belüli területekre, ami egyébként elkerülhetetlen is volt, mivel e határok között más nemzetek - szlovákok, szlovének, szerbek és románok - éltek a magyarsággal. „Tisztán zenei szempontból" végzett kutatásait, hogy az ő kifejezésével éljünk, kiterjesztette a szlovák és román ajkú vidékekre - megtanulta az ott élők nyelvét, mert az volt a véleménye, hogy a nyelv és a zene elválaszthatatlan egymástól. Csakhamar rájött, hogy a régi fordulatok, amelyeknek használatát már régóta mellőzte a műzene, mit sem vesztettek életerejükből, s hogy a hozzájuk való visszatérés új harmóniai kombinációkat tesz lehetővé. Tudományos kutatásai - Liszt Ferenc művészetének elmélyült tanulmányozásával párhuzamosan, mint erre majd visszatérünk - arra indították Bartókot, hogy megújítsa a modernséget. Ezen az úton ment tovább, további kutatóutakra indult Biskra környékére, hogy sanyarú körülmények között tanulmányozza az arab népzenét; aztán az ukrán, szerb, bolgár és török népzene következett. E kutatások kitágították világszemléletét, hatásukra felfedezte a kulturánk mélyén rejlő nemzetközi testvériséget. A népzenei alap, amelyet szenvedélyesen kutatott, csakugyan nem ismer etnikai határokat; Ázsiából Közép-Európába, Közép-Európából a Közel-Keletre indázik át. Mindez megerősítette Bartókot pacifista meggyőződésében. 1943-ban, a második világháború idején így ír egy cikkében: „Most, amikor a népek felsőbb parancsra egymást ölik, mikor olyanformának látszik a világ, mintha különfé-

le nemzetiségek egymást egy kanál vízbe akarnák fojtani (…) időszerű rámutatni arra, hogy a parasztokban ádáz gyűlölködésnek más népek iránt nyoma sincs és sohasem volt. Békében élnek egymás mellett, mindegyik a saját nyelvén beszél, saját szokásait követi, és természetesnek veszi, hogy más nyelvű szomszédja ugyanezt teszi. A parasztok közt békesség uralkodik; gyűlölködést más fajtájúak ellen felsőbb körök árasztanak!" Még az első világháború alatt ezt írja legjobb román barátjának: „...a legszebb területek - éppen Kelet-Európa és a Balkán - vannak tökéletesen feldúlva - már ez is eléggé lesújtott." Vágya nem teljesült, üzenete azonban ma időszerűbb, mint valaha. „Az én igazi vezéreszmén - írta - amelynek (…) tökéletesen tudatában vagyok: a népek testvérré-válásának eszméje. (…) Ezt az eszmét igyekszem - amennyire erőmtől telik - szolgálni zenémben." Bartók nem feledkezik meg a kiindulópontról, a hazaszeretetről sem, mert hozzáteszi: „...ezért nem vonom ki magam semmiféle hatás alól, eredjen az szlovák, román, arab vagy bármiféle más forrásból. (...) Az én - mondjuk - földrajzi helyzetem következtében a magyar forrás van hozzám legközelebb. (...) Stílusom (...) magyar jellegű. (...) Hiszen jellegnek és környezetnek valamiképpen összhangban kell állnia egymással." Csakugyan: nem érthetjük meg Bartókot kulturális, társadalmi és politikai környezete nélkül, amelyben szabad emberként, független szellemként élt, de mélységesen elkötelezetten azon értékek mellett, amelyekben hitt. Úgy sem értékelhetjük, ha figyelmen kívül hagyjuk azt a pedagógiai hatást, amelyet a magyar és külföldi muzsikusokra gyakorolt, s ha nem idézzük fel azt a javaslatot, amelyet a genfi Nemzetközi Szellemi Együttműködés Bizottságában tett 1931-ben, s amelyet 1938-ban megismételt, egy kelet-európai népzenei központ létrehozásáról. A világháború megakadályozta e terv megvalósítását. Az intézetet mind a mai napig nem alapították meg.

Most térek vissza, amit arról mondtam, hogy milyen kapcsolatban állt Bartók a budapesti Zeneakadémia megalapítójával, Liszt Ferenccel. Életem egyik legmegrendítőbb emléke Bartók és Thomas Mann találkozása 1936-ban Budapesten, amelyen volt szerencsém jelen lehetni, amelynek témája éppen Liszt zenéjének értékelése volt, s szóba jött, amit Bartók ezzel kapcsolatban a Magyar Tudományos Akadémián 1936. február 3-án tartott székfoglaló előadásában elmondott. Thomas Mann, aki régi barátjának, az íróként, esszéistaként és az irodalom nagy mecénásaként egyaránt ismert Hatvany Lajos bárónak a vendége volt a magyar fővárosban, egy vacsorán, amelyen mindnyájan jelen voltunk, kifejezte azt a kívánságát, hogy szeretne találkozni Bartókkal abból a célból, hogy Liszt iránti csodálatának okairól faggassa, Bartók ugyanis kijelentette: „...műveinek jelentőségét nagyobbnak éreztem a zene fejlődése szempontjából, mint Wagnerét és Strausst." Mann azt mondta, hogy nem érti Bartók lelkesedését. Számára Liszt - vitathatatlan formai virtuozitása ellenére - mint zeneszerző jelentéktelenebb, mint Wagner, Strauss vagy Brahms... Hatvany erre fel javasolta, hogy hívjuk el Bartókot, aki nem lakott messze a báró Bécsi kapu téri palotájától. „Ha otthon van, biztosan szívesen eljön."

Negyedóra múlva beállított Bartók. Apró termetű, törékeny ember volt, de „szinte vézna testén világító fej ragyogott" - mint Szabolcsi Bence írja róla, boltozatos homlokú. akinek arcát valaha hullámos hajzat keretezte, haját azonban utóbb rövidre vágatta, korán őszült, orra finom metszésű volt, szája pedig határozott - egyeseket középkori aszkétára emlékeztette megjelenése -, leült a zongorához, és elkezdődött a beszélgetés. Magyarázatait egy-egy Liszt műveiből vett részlettel illusztrálta, amelyek révén eljutott Liszt „igazi üzenetének" megértéséhez. Nem az untig nyúzott magyar rapszódiákat játszotta, hanem kevésbé népszerű szerzeményekből adott elő részleteket, mint az *Années cle pélerinage,* a *Harmonies poétiques et religieuses,* a *Faust-szimfónia,* a *Halálltánc.* Akik ott voltunk, tucatnyi meghívott vendég, két nemzedékhez tartozó írók és művészek, valamennyien lenyűgözve, elragadtatva, ámulattal hallgattuk a késő éjszakába nyúló vita-koncertet.

Sokan rámutattak arra, hogy Bartók életművéből hiányzik az egyházi zene. Tudatosan adta az általa írott egyetlen kantátának a *Cantata profana* címet. Ateista volt. ateistának tartotta magát. Mint egyszer mondta, a Természet, Tudomány és Művészet szentháromságában hitt. Ez az állítás emlékeztet arra, amit Goethe mondott, aki ebben Spinoza követője volt: szerinte annak, aki birtokában van a művészetnek és a tudománynak, nincs szüksége vallásra. Bizonyos. hogy Bartók mélységesen antiklerikális volt, s viszolygott mindennemű fanatizmustól. De az a mély megértés, amelyet Liszt egyházi zenéje iránt tanúsított, a valódi, a szép és az igazi iránt érzett szenvedélye, a testvériség iránti elkötelezettsége egyaránt bizonyítja, hogy azoknak az embereknek a fajtájából való volt, akiket Erasmus az „animae naturaliter christianae", vagyis természetüknél fogva keresztény lelkek kifejezésével jellemzett. Lényéből, tekintetéből, mozdulataiból olyan tiszta szellemiség áradt, amilyenhez foghatót én legfeljebb Gandhi néhány tanítványán, a dalai lámán vagy néhány olyan, sugárzó rabbin láttam, mint André Neher vagy Pierre Dabosville, vagy akár a firenzei San Miniato fiatal lengyel perjele, akikkel kapcsolatosan megadatott nekem, hogy a közelükbe kerülhettem.

Neuilly, 1995. szeptember 11.

Fáber András fordítása

A *Béla Bartók - Éléments d'un autoportrait* (Bartók Béla - Egy önarckép elemei) című kötet utószava. A Bartók-szövegeket válogatta, fordította és magyarázta Gergely János. A kötet Bartók Béla halálának 50. évfordulója alkalmából jelent meg Párizsban, 1995 őszén.

László Aladár

„NEM ÉN KILÁTOK”

Nem, kedves olvasó, nincs szó elírásról, nem a nyomda ördöge cserélte fel a betűket, hanem József Attila híres szép szintagmáját szándékosan parafrazeálom egy olyan szabálytalan útirajz címe és vezérmotívuma gyanánt, mely nem összeválogatott, egyformára csiszolt és összeillően egyenletes gyöngyszemeket fűz fel az utazás szálára, hanem a szó szoros értelmében azt a látványt, hallomást, tapintásélményt próbálja nyújtani, melyben nagyon is ott vannak előzmények, kicsengések, mellékzöngék minden időkből és azok teréből. Egyszóval ezen a furcsa címen korunk egyik divatos műfajcsodabogara járul önök elé: ez is egy OLVASAT. A lélek videofelvétele, a históriai távlat és közelmúlt filmszalagja, ama tudatalatti Feszty-körképe egy jelennek, egy koponyába szorult eufóriának, egy szempontnak és szempárnak, melyből *„nem én kilátok..."*

Olyan eltökéltséggel hozom fel, ahol csak tudom, hogy *az árnyalatok eufóriájának és tragikumának idejét éljük,* hogy legalábbis saját magam számára egyre sűrűbben jelenti az öröm és/vagy a bánat, bú, melankolizálás forrását ennek a bagatell igazságnak a sűrű igazolódása.

A repülőgép (a kapitány közleménye szerint, magyarul méterben, angolul lábban) olyan magasra vitt, ahonnan megint világosabban, - mit madár! - térképtávlatból láthatom *„vesszőigazságomat”,* miszerint valahányszor az angyal ajkához emeli a trombitát, a mi esetünkben az egy legalább (száz)tizenhat ágú síp, melyből magyar literatúrát fújnak az urali s a párizsi, a karib-tengeri hunok, a Britanniába és Izraelbe befogadott palócok és a Szerbiába, Romániába, Burgenlandba tessékelt székelyek; (tessék csak megkérdezni az őrségi maradványt, siculus határőrivadéknak tartja magát, ő tudja honnan, még mindig). Annyit biztattak évtizedekig az internacionalizmus jegyében, hogy ismerjük meg szomszédainkat és védjük meg Dél-Afrikában meg Vietnamban a szabadságot, az emberi jogokat és az elnyomott kisebbségeket, hogy közben rettentő restanciák keletkeztek a magyar-magyar viszonyban. Persze nem véletlenül s korántsem szervezetlenül.

A történelem - egyes jobb meglátások szerint - nem mögöttünk van. hanem alattunk. Kvázi előttünk. Nem olyan olcsó rezonból, hogy netán lefele „haladunk". Az is fenyegető időnként. Lemegy a világ, s másodszor már poézis. Esetleg tanulság. Az ilyen tanulságok halvány haszna miatt ültek össze a tűz körül a barlanglakók, s adták tovább szájhagyományként azt, amire a *hogyanok* szempontjából épp oly bőven nincs bizonyíték, amilyen sűrű valóságként elért máig a létezése: emberi mivoltunkat. A „vége az utazásnak, haza kell menni" érzete valahol azonos azzal a bizsergéssel is, hogy vagy élvezni vagy dolgozni, vagy elszórakozni vagy befektetni lehet csupán ugyanazt az életidőt, hogy úgysem lehettünk ott a történelem számos nagy színhelyén és korszakában sem, csak itt, egyesegyedül itt; mégis de jó időnként eljutni egy olvasmány erejéig Trójába és a *Nyomorultak* Párizsába is! Nos, pont ennyire szabad és lehet érinteni a hollandnak Békéscsabát s a magyarnak Amszterdamot. Az ősi tűz körül ülés modern változatain: a konferenciákon.

*

A Románia-lakó nem él abban a bizonyos szempontból boldognak mondható kiváltságban, hogy csak egy meghívás, és máris cikázhat égen és földön az országok, fővárosok között. A baráti kézen kívül még számos tényező kegyes összefogása és egybeesése szükséges ahhoz, hogy az útirajz ne arról szóljon csak, ami Csíkmadaras és Csobánka között zajlik, bár zajlik hála istennek ott is újabban annyi minden. Nagytatáék még perszonálunióban éltek Béccsel, nekünk kis- és közép-ázsiaiakkal kell rögbimeccset vívni ahhoz, hogy az előzékenyen előhívott, előfizetett, előképzelt és elő is készített vízumot beüssék az útlevelünkbe egy követségen, ahol - hogy a helyzet s a szimbólum egy percre se engedje el egymás kezét - az üvegablakkal kettéválasztott teremben máris, mint valami sportpályának egyik felén, a tradicionális fegyelmezetlenség tart önigazoló bemutatót, másik felén a hűvös közöny, a bürokrata fölény, mely csempész és egyetemi tanár, meghívott és tolakodó közt még annyira sem tesz különbséget, mint egy középkori poroszló, aki az álruhás Mátyás királyt hátba vágta ugyan Bécs kapujánál, de csak beengedte.

Az Ausztriában élő magyarok egyik legmarkánsabb egyesülése a bécsi Bornemisza Péter Társaság sokirányú tevékenysége között bizonyos irányt jelentenek az annabergi vagy bernsteini, más, magyarított nevükön borostyánkői találkozók, melyek számozása lassan negyven körül járván, bizonytalan, mert kettős, mint egykor a Habsburg uralkodóké, akik mondjuk Károly császárként lehettek hatodikok. a magyar trónon attól még „csak" harmadikok voltak. Az idei esztendő gazdag, évfordulós rendezvényei májusra estek, amikor Bornemisza *Elektra*-ját előadni, Marosvásárhelyről busz-számra hívták meg a színház ismert és megismerendő művészgárdáját, amikor az évtizedekre visszapillantó, a szó minden értelmében színes képeskönyvük jelent meg Szépfalusi István mindig pontos, ki tudja, utólag nem történelminek bizonyuló perceket és a találkoztatások miligrammos eredményeit is számon tartó könyvelésében és szerkesztésében. Szeptember 8. és 10. között Scharnsteinban csak egy kora őszi, hétvégi összefutás történt (mint kiderült: ezen a néven is számon tartva az efféle rendezvényeket, ez a színhely is másodszor szerepelhet már a listán!) Még nyíltak a völgyben az osztrák virágok, még okker színűek voltak a giccsesre renovált kolostorok falai; de láttuk már amott az ormokon, ahogy a tél dere megütötte a havasok fejét. Alattuk ez az összeszokott és mindig jól, a részletekbe menően is precízen szervezkedő, pedig az évti-

zedek folyamán alaposan kicserélődött közösség ugyanabban a szellemben és szeretetben lapogatta, ropogtatta meg egymást és a számbavételre következő kulturális tennivalókat. A bomemiszások találkozni szoktak a szó legtisztább és legértelmesebb értelmében. Ezeknek az együttléteknek, túl minden ökumenikusan vallásos kereten, fontos rítusai alakultak ki, amolyan házi szertartások, melyekhez ragaszkodnak, mert közösségépítő erejükben hisznek, miután olyan jól beválnak újra meg újra. Pedig csak előadások, pedig csak séták, pedig csak tábortüzek ezek az alaphelyzetek is. A lélek éhségét, szomját, kielégülését egyrészt az a biztonság hozza, hogy lesz, hogy jön a következő alkalom, forduló, és hogy mindig ott van a meglepetés, a váratlan, a rögtönzés tényezője, a magát kivágás bravúrja és varázsa is minden ilyen migrációban. Mert nomadizálás, karavánozás, összesereglés, kis népvándorlás ez a javából. A MA-MI - mondhatnánk korántsem túlhumorizálva a dolgot: minden ma-val kezdődő valami (madarak, macskák, magyarok) migrációs ösztöne központot képez, alakít, épít ki magának, ahol csak lehet. Hát itt igazán sikerült. Akik állandóan nem lehetnek együtt egymással (s az elhagyott eddigi élettérrel, hazával, múlttal, a gyökerekkel) még abban az új, választott helyzetben, hazában sem, nyilván a lét acélszerkezete s vaslogikája mián - azok gólya-, fecske-, seregélyseregek égi szerkezetét rajzolják az autóutakra, melyeken megannyi benzintöltő-szimbólum közt mindenütt ott lohol Gráctól Linzig egy hatlábú kutya is.

*

Hollandiával idén ősszel az első kézzelfogható kapcsolat, éterinél földibb érintkezés egy vastag boríték volt: az amszterdami Anna Frank Ház küldte el gesztusként tavalyi évi beszámolóját, mint valószínűleg mindenkinek, aki az azóta telő, betelő évtizedeiben a holocaustból, Anna Frank sorsából örökké felmutatandó szimbólumot s valóságos villámhárítót próbál emelni a gyűlölet, a megkülönböztetés, a türelmetlenség mindig újra gomolygó, dübörgő, átvonuló időjárási frontjai elé. Az útiszándék viszont a Mikes Kelemen Kör baráti meghívásának volt a következménye, ahol évente valamelyik konferenciaközpontban tanulmányi napokat szoktak rendezni. Az idén szeptember 14-e és 17-e között Drakenburghban.

A repülőgép olyan paradicsomok fölött száll el, melyek nagyon magas felhőrétegbe burkolják a maguk nagyon magas életszínvonalának plafonját. Egyes filmek végén, a képernyőn vonulnak úgy a szereposztás feliratai, ahogy az előkelő „berregés" (nem is az egy mai repülőgép hangja, dent úgy vesz át a számítógép-technika bűvöletes lehetősége, mint az Arany János-i tücsök a maga csendes birodalmát? Hogy a teoretikus és az alkotó „szimbiózisban" fog-e élni (mint a súgó és Hamlet alakítója, avagy egyenesen: mint valami szkizofrén kentaur?), vagy ezután is elég akár egy ceruzavég is, ha az emberre rájön, rászakad a Hetedik eklogák földimennyország-érzete, helyzete?

de ha már a kétfedelűség idején beidegződött, másképp már nem fogjuk nevezni) kísérőzenéje közepette még egyszer elvonul vetítés végén, amit átéltünk együtt, Kibédi Varga Áron professzor és kiváló költő, Tóth Miklós, a kör elnöke, Tánczos Ottó professzor s a többi vendéglátó, meg a vendégek sorában Czigány Lóránd, Gömöri György, Kabdebó Lóránt, Esterházy Péter, Fábián László, Krasznahorkai László, Nagy Pál, Kukorelly Endre, Sipos Gyula, Karátson Endre, Márton László, Cselényi László és jó páran még, azon vitatkozván, néha a legjobb értelemben viaskodván „ami az irodalom után következik". Ki Budapestről, ki Cambridge-ből, Londonból, Párizsból, Münchenből, ki csak egy szomszéd városkából hozta magában azt a felhalmozódást és feszültséget, mely műben vagy csak „szürke mezei" érvben, már érvben, vagy „még csak" egy-egy szerencsétlen műben, irodalmi oktatásban argumentálhatott amellett, hogy meghalnak-e a nemzeti irodalmak, hivatalos vagy már csak ravatalos a tradíció, és min-

Alighanem azoknak lesz igazuk, akik nem jósolnak, hanem számba vesznek, leírni próbálnak egy helyzetet, jelenségeket és folyamatokat, ahol a kőkorszak s az atomkor él szimbiózisban, s nem egy Osztap Benderre, a nagy kombinátorra vagy Godot-ra, hanem a múlt havi fizetésre, a sohanapi „havikétszázra" meg a jövő heti ajándék papírszállítmányra, könyvküldeményre várnak, talán nemcsak a csángó és csecsen iskolák, az írók s a könyvtárosok. A földi és földön járó többség. Egyébként bárkinek igaza lehet. Már ez sem változtat annak reményén, örömén és hasznán, hogy együtt lehettünk, és nem határozatlanok, hanem határozatképtelenek maradtunk efféle ügyekben a valóság és az irodalom legnagyobb hasznára és gyönyörűségére.

Borostyánkő és Sárkányvár mellé az idei szeptember megajándékozott Brüsszellel is.

*

A két Dr. Kolosy, Márton és Pál urak kocsiján úgy kelünk át a határon,

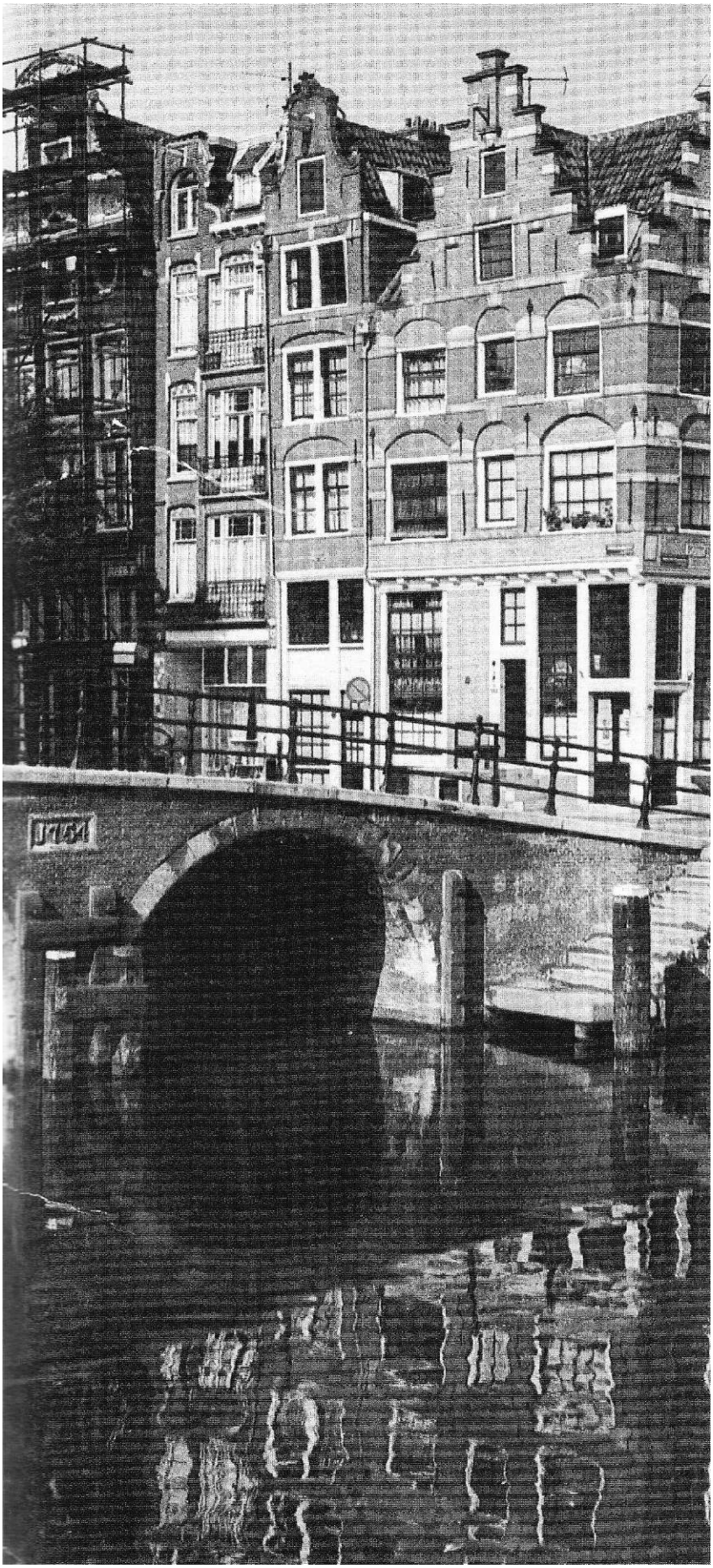

ahogy a szegény nyugat-európaiak megszokták. Ez csak számunkra marad felfoghatatlan élmény, mint a gyermeknek a légy szabadon futó árnyéka, ahogy a lámpaernyőről kivetül a falra, az első igazi horizontra. Mi odahaza - úgy Ruszétől Hegyeshalomig - máshoz vagyunk szokva (ejnye-bejnye, vajon miért) még az utóbbi öt esztendőben is, amikor nyilatkozatszinten amennyi viperáskodás van, legalább annyit nyalják-falják egymást a jó pontokra pályázó kormányzatok! Az értékrend, legalábbis a látszatok szintjén a „szeressük egymást, gyerekek" irányába mozdult el - ez van, ezt kell hazudni! Dehát a politika titkai helyett inkább a saját kultúr (inger)küszöbünk előtt sepregetek: vajon miért nincs „szerve" az irodalomnak, manapság pláne nincs, hogy rokonszenvét kimutassa, a vonzalmat és gazdagodást, ha tetszik: a jutalmazást élhesse és éltesse? Ugyanis minden nemzetközi összeverődésünkkor barátságok köttetnek ebben a szponzorizált mennyországban, melyek aztán a földön alig-alig realizálódhatnak; a kultúrák, nyelvek, irodalmak átjárhatatlanok továbbra is, mert a műfordítót is merkantil kicsinyesség bénítja, köti gúzsba, sepri el, ébreszti abból a fennköltségből, melybe a PEN-szellem ópiuma, heroinja, LSD-je vagy csak szalonspicce ringatja, mikor nemcsak saját nyelve, de más kultúrák lapjaiból is lég- és kártyavárakat épít.

Őszi éjen (mikor kinn, a ködbe burkolt, narancsszínű diffúz fényben úszó körtéren úgy csikorog a percre se szünetelő forgalom, mint a szélkakas az Arany-balladában (már Brüsszelben s már *gondolatban sem* lelem azt az archimedészi helyet, azt a fix pontot, amely számomra annyi éve, évtizede, (de ha elődök utazását is hozzávesszük) évszázada ezt a tájat, ezt a Flandriát és Belgiumot, a békés együttélést jelenti; legalábbis ezt a hangulatot adja.

A tegnapi esős délutánon kinn jártunk Waterlooban, japánok társaságában megnéztük a giccspanorámát, a modern kurgánt, melynek tetején a szilajkodó szimbólumoroszlán ágál, s meggyőzhettem a lelkiismeretem, hogy én nem vagyok a franciák, a belgák, az angolok kultúrája vonatkozásában sem az a barbár, sovén, szűk látókörű, szőrszívű idegen, az a „más", akinek „csak térkép e táj".

Bárcsak így volnának ők is, legalább valódi eredményeink adta, nyújtotta tört, de felfogható pillanatokra a mi tájainkkal, a mi múltunkkal, csatáinkkal, irodalmunkkal! Vajon vannak jobban s vannak kevésbé ráutalt (egymásrautalt) népek, nyelvek, kultúrák, költészetek? Vajon csak azon múlik, hogy kik kinek a fiaiból száműztek vagy hurcoltak többet oda, be, bele a magukéba? Ennek köszönhetően értjük meg mi jobban az oroszokat is, mint ők bennünket, inkább a mienk *Anyegin,* mint az övék a Vén cigány?

Hogy a (saját szóhasználatuk szerint) beneluxi magyarok sem időben, sem térben nem szakadtak el a gyökerektől, jelzik az itt is, ott is létező „magyar házak" híradóiban jelentkező tájékoztatások arról, hogy augusztus 27-én Championban ünneplik Szent Istvánt; s ha lenne elég jelentkező „akkor buszt indítanánk Brüsszelből", meg hogy „nehéz utazás után Dr. Kállay Oszkár elérkezett Erdélybe", s átadta a csíkszeredai kórháznak a februári „erdélyi vacsora" bevételéből vett elektrokardiográfot. De ott van egy történelmi csengésű helynév is. Enghien (Edingen), melyet a Napóleon parancsára kivégzett hercegecske tett emlékezetessé. Hogy a történelmi gaztettnek számító elrettentések, megtorlások, üldözések és genocídiumok folytonossága milyen szakadatlan, most éppen az hivatott bizonyítani, hogy 1995-ben magyarok szólnak: „ünnepi keretek között szeretnénk megemlékezni hadifogságunk színhelyén kemény hadifogoly életünkről... Délután körüljárjuk a táborhelyünket, mely most legelő és szántóföld..." Akárcsak Waterloo vagy Mohács vagy Rigómező. Arról a történelem ötven éve bölcsen hallgat, hogy 1945 után mit kerestek magyarok francia és belga „feketekolostorokban", s miért, milyen igazságtételként kellett nekik is elhullni olyan országban, mellyel hazájuk még formálisan, nem hogy ténylegesen nem volt hadiállapotban, miközben a nácik elől vagy alól menekülő franciák, katonák, civilek, KZ-„háftlingek" tömegesen élvezték a magyarok vendégszeretetét s március 19-e, a német megszállás után a bújtató gondozását. Mi volt hát ez a „vadnyugati" *malenkij robot?*

*

A repülőgép olyan „paradicsomok" felett száll, melyeket jótékonyan vagy előkelően a felhőrétegek még összehúzható függönyrendszerekkel is védnek a színűket netalán elszívó napsugárzás, vagy az illetéktelen bámész tekintetek elől: „Schengen-Staten" Ezúttal igaz, számunkra legalábbis, a táskában lapul a valóságos pozitív diszkriminációnak tekinthető belépőjegy, mint valami ritka operagálára, Pavarotti-Carreras-Domingo hangversenyre vagy futballvilágbajnoki meccsre. Másrészt persze hogy ott sem csupa vasárnap délután az élet, de eléggé méretarányosan nem az. Mégpedig úgy, hogy ha az ember méreteit (és életideje méreteit) vesszük alapul, akkor a baj őket rövidnadrágként borítja, míg bennünket bőgatya gyanánt. Ez a beteges különbség vagy betegségnek tekinthető különbözés sajnos olyan lefolyásúvá vált, hogy a mi tájainkat illetően legalábbis KÖZÉPFÖLDGYULLADÁSRÓL beszélhetünk, amikor ők legfennebb egy kicsit süketebbek a kelleténél.

A magyar odakinn is érzékenyebb. Duplán az. Ő érzékeny ugyanis a helyi dolgokra és nyilván a magyarországi meg a „határon túli" problémák iránt is. Most érezzem előnynek. hogyha mi. kárpáti kisebbségiek hármast (vagy hatost) vagyunk képe-

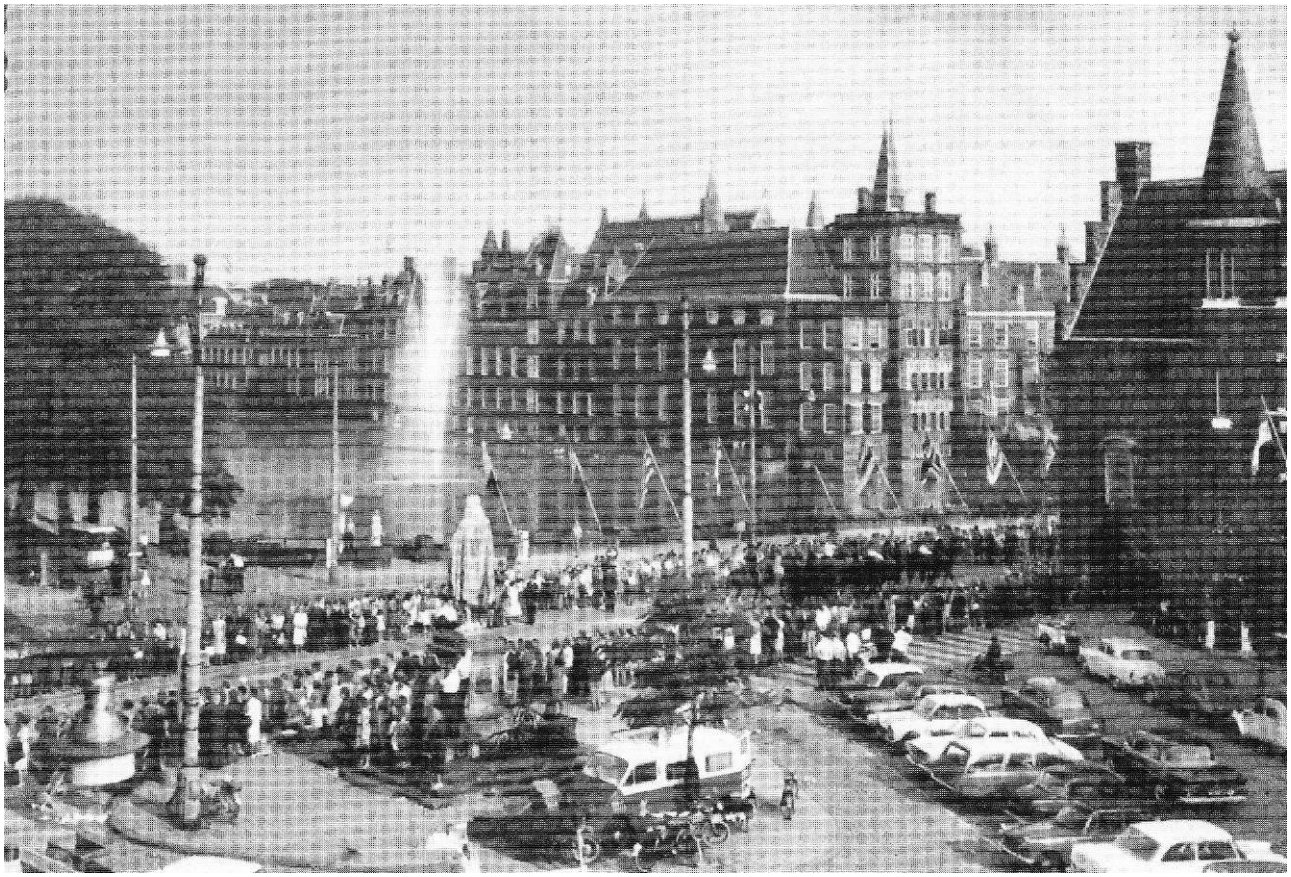

sek dobni érzékenységből és empátiából? Inkább elmondom aforizmaként, amire a tapasztalat úgy tanít, mint a vállán ülő szentlélek az evangélistát: nem az értékek váltak bizonytalanná, hanem az értékrendnek nevezett gyorslisták, ne adj isten: halállisták, veszteség- és veszettséglisták! Ha jól értelmezem („érzelmezem") Tőzsér Árpádot: időnként azért (is) áll meg az ész, hogy eltöprengjen azokon a drámai, mert feloldhatatlan helyzeteken (melyek a mi „történelmi" létünket igazán sokszor képesek jellemezni), hogy *erkölcsi igazság* kontra *történelmi valóság* et vice versa... Ez is egy olvasat lehet mindenünkből, az egész eddigi alapján. Mint az, hogy erkölcsi igény kontra külső tekintet.

Jé! Hűha! Nahát, szinte félelmetes, hogy most már, most megint, most éppen nem én látok ki. nézek ki magamból. „Nem én kilátok... a föld dübörög..." Addig is próbálkozzatok meg a lehetetlennel: „Lássátok, halljátok egymást" is. Ne csak folyton az elvárásokat, a korparancsokat, a normákat, jogszabályokat, szervezeti szabályzatokat. társadalmi megrendeléseket. Még a lelkiismeret szavát sem. hogyha az esetleg mást mond. mondogat, hajtogat pusztai jánosból, mint hegyi barnabásból (valóságos személyek nevével véletlen egybeesés lehet csupán; bizonyíték rá a zürichi telefonkönyv. ahol több a Báthori, mint amennyi Erdélyek és Lengyelországok aranykoraiban összesen nyüzsgött, mégsem változik tőle a hetvenöt éves román vagy lengyel belpolitika!) Semmire ne sandítsatok, ami elválaszt, hogy bár az emlékezetek magnószalagjára felkerülők megússzák, letörölhetetlenek maradjanak az afféle relikviák, hogy „közlöm az ország népével... a kormány a helyén van... csapataink harcban állnak..." Mert tetszik látni: ez lehet krajinai szerb vagy ötvenhatos magyar, esetleg Waterloo utáni francia (igazság) közlemény egyaránt. De mit ér annak, aki miatta, alatta, érte elnyomorodik, elesik, eltorzul, elembertelenedik, elveszti egyetlen elvi, emberi hazáját: emberségét? Jól van, lelkiismereteink harcban állnak, kultúráink Szentilonákra kerülnek, mert Szentistvánjaink nevében is lehet forró ólmot öntögetni a fülekbe. Mégis öntsünk tiszta ólmot a pohárba. Ha fennmarad a víz tetején - még akkor se biztos, hogy boszorkányság. Lehet, valami olyasmi vette kezdetét a fizikában (a kémiában, a kozmoszban, a poétikában), amiről a politika (a teo- és teleológia), de lehet, még Fukuyama és a sznobériai garnizon többi tisztje se tud. Én ezúttal csak az írott szóra, a könyvekre koncentrálok. Dávid Gyula, Erdély egyik gyakorlott és gyakorló könyvesembere és kiadója szerint minden, a magyarság egésze által olvasott mű egy lépés affelé az egység felé. melyet oly euforikus és tragikus előszeretettel vallunk, ami a kultúrát, irodalmat, nemzeti eszmélőképességet illeti. Nos, egyre több ilyen könyv, ilyen régi és új, újraértelmezett vagy csak elővett szöveg van, mely szökőkútszerűen tör elő havasi és tengerszint alatti konferenciázásainkon. Lehet, hogy nélkülünk volt meg, van meg, lesz meg a jegyzőkönyv, a Halotti Beszéd, a Pragmatica Sanctio, megesett Mohács és végbement Verecke, a madéfalvi veszedelem s a többi; de ha már itt vagyunk, nyújtsunk kezet, ott ahol vagyunk, legalább kétfelé a két kezet, hogy bekapcsolódva bekapcsolhassunk másokat az (áram)körbe. Melynek közepén aztán ott legyen, legyen ott Európa, a Világ, Valaki, Az Aki Kilát. Nemcsak ÉN, én. én. Hanem a többi, mind. aki igazol, hogy „NEM ÉN KILÁTOK..." ■

Balla D. Károly

AZ IDEGEN - SZÉP

Talán három esztendeje lehet, hogy valamely liberális csoportosulás Budapesten képzőművészeti kiállítást szervezett *Az idegen - szép* címmel. A vernisszázsra néhány vizuális költeménnyel magam is be akartam nevezni, de végül is nem készültem el időben a munkáimmal, nem tudtam beküldeni őket. Amit azóta is sajnálok. Két okból is. Először is azért, mert igen izgatónak találtam a témát, és nagyon szerettem volna szembesíteni magamat az idegenség esztétikájával. Azzal az értékrenddel, amely nemhogy magunkkal egyenlőnek, hanem szokatlansága, mássága, távolisága okán egyenesen szépnek hiszi a tőlünk különbözőt. A másik ok, amiért sajnáltam, hogy ebben a kampányban nem vehettem részt, egy nyilatkozat kapcsán állt elő. A szegedi nyári egyetemen egy akkori főszerkesztő kifejtette, hogy szerinte inkább *A magyar szép* című kiállítást kellett volna megrendezni. A nyilatkozó ötletét olyan torznak és betegesnek éreztem, hogy bosszúból el is képzeltem, amint egy ilyen kiállításon a nyilatkozó magamagát állítaná ki mint legmagyarabb szépet. Pedig ott, Szegeden ezt a magyart én egyáltalán nem láttam szépnek, isten tudja, talán a bajsza volt túlságosan kackiás, vagy zavaros zöld szemét találtam túl aprónak. Elég az hozzá, hogy a percben szívesen tartoztam volna hivatalosan is - mint a kiállítás résztvevője - abba az ellentáborba, amely az idegenséget mint esztétikai és nem mint faji kategóriát értelmezi.

Tizenéves kiskamasz voltam, amikor szüleimmel először nyaralhattam a Balatonnál, mégám egy nemzetközi üdülőben. Hogy a vendégek többsége idegen nációkhoz tartozott és számomra érthetetlen nyelven beszélt, nem lepett meg igazán, hisz máskülönben alig különböztek tőlünk és egymástól: európai típusú fehéremberek voltak valamennyien.

Mígnem egy este, úgy alkonytájt, két fiatal vietnami lány tűnt fel a parton. Én azelőtt sohasem láttam élőben sem feketét, sem sárgát (és persze azt is csak utólag tudtam meg róluk, hogy épp mely országba valók), és bizony igen érdekeseknek találtam őket. Az egyikük halványzöld, a másikuk rózsaszínű bő selyemruhában lépdelt a kis hullámtörő gáton, pántjaik-fodraik libegtek az esti szélben, derekukig érő koromfekete hajukon átsütött az alkonyati nap. Amikor aranysárga arcukból rám mosolyogtak vágott szemükkel, miközben elhaladtak mellettünk, olyasmit éreztem, amit talán soha azóta. A nőiességnek, a keleti misztikumnak - és igen: az idegenségnek - valami olyan örvénye ragadta el tizenéves kamaszságomat, amelyre azóta sem tudok elfogódottság nélkül gondolni. Igen: én talán ott és akkor oltódtam be az idegenség esztétikájával.

De ott fogant szépségideálom nem sokáig maradhatott makulátlan: hazautaztunk, a nyár is hamarosan véget ért, és én kisiskolásként már arról értesültem tanáromtól, hogy vannak jó vietnamiak és vannak rosszak, s hogy az amerikaiak a rosszakat támogatják - mi meg a jókat. Ez nem igazán akart a fejembe férni, és nem választottam azt az olcsó megoldást, hogy eldöntöttem volna magamban: az a két gyönyörű lány ott a magyar tenger partján bizonyosan jó vietnami volt, a rosszak nyilván kivétel nélkül öregek és csúnyák. Nem, én valahogy azt kezdtem megérteni: az a tanárom a rossz, aki szerint a vietnamiak kétfélék. De nekem ugyan ne meséljen. Én már láttam vietnamit! Kettőt is.

Tízegynéhány évvel később mégsem vietnami, hanem magyar lánynak udvaroltam éppen. Alig melegedtünk kicsit össze, Évának szanatóriumba kellett utaznia a Krímbe. Intenzív levelezéssel hidaltuk át a távolságot, és én, aki akkoriban azzal hízelegtem magamnak, hogy amatőr művész- és szociofotós vagyok, frissen készült felvételeimet is sorra elküldtem neki. Szanatóriumi szobájának falán egyre több ungvári épület, egyre több kárpáti táj sorakozott már, amikor érdekes dolog történt.

A szerző felvétele

Egy alkalommal Ungvár egyik ismert „cigány utcájába" mentem „tanulmányútra", és tündéri szocio-gyerekportrékat készítettem a kis purdékról, akik szurtosan, félig vagy teljesen meztelenül, talán éhesen is játszottak a porban az omladozó falú putrik tövében - de az élet teljes örömével néztek bele fotókamerámba. Igazán jó fényképsorozat állt össze vállalkozásomból, és mi sem természetesebb, hogy darabjait elküldtem Évámnak a Krímbe. aki - és ez legalább annyira természetes - a kedves kis cigánykölyköket sorra feltűzte a szanatóriumi szoba hófehér falára. Ám ami részéről magától értetődő volt, azt szobatársai értetlenül fogadták. Előbb csak furcsán méregették a különös felvételeket, aztán, amikor számuk elért valamely kritikus mennyiséget, nem állhatták meg szó nélkül, megkérdezték: „Mondd csak, kicsodáid ezek neked?"

Igen, azokban a szanatóriumi lakókban ott fel sem merült, hogy a néhány portré is csak azért került falra, amiért a székesegyház homlokzata vagy az Ung völgye: mert szép. Nem, őket elkerülhette az idegenség esztétikája, és ezért rémüldözve kérdezték az addig magukfajtának tartott és egyébként igen fehér bőrű és nagyon szőke kedvesemtől: kicsodáid ezek neked. És Évám megfelelt: „A kistestvéreim. Aranyosak, nem?"

Nagy lett a csend a szanatóriumi szobában. Csak a tenger mormolása hallatszott. A tengeré, amely pontosan értette, miről is szól ez a történet.

Mert hát, igen-igen: az idegen szép. És minden rendben is volna, csak a szomszédom, aki tegnap elvett egy métert a kertemből, csak az ne lenne olyan baromi ronda. ■

Végei László

A MEGBOCSÁTÓ EMLÉKEZÉS POKLÁRÓL

A kilencvenes évek elején Pécsett egy, a délszláv válságról szóló kerekasztal-beszélgetésen vettem részt. A résztvevők a háború sokkhatása alatt inkább a bűnöst keresték, és nem kutatták azokat a mély történelmi okokat, amelyek azt kirobbantották, és alapvetően meghatározták az etnikai háborút s vele együtt egy állam kegyetlen széthullását.

A világ úgy tudta, hogy a titói rendszer a szocialista országok között viszonylag legjobban oldotta meg a nemzeti kérdést, és éppen ezért - feltételezték az értelmezők - kimondhatatlanul nagy felelősség terheli azokat, akik a háborút kirobbantották. Persze, alig merült fel a kérdés, hogy miért éppen ott robbant ki a háború, ahol állítólag legjobban, mégpedig laza föderációs és felemás konföderációs alapon kezdték rendezgetni a nemzetek közötti viszonyokat. Elfelejtettük, hogy már e keretek között is repedezni kezdett az ország, hiszen már a hetvenes és a nyolcvanas években megfogalmazódtak azok a nemzeti programok, amelyek a kilencvenes években végzetesen kibontakoztak. Azokat azonban nem akartuk tudomásul venni, ezért az előrelátható események olyan váratlanul léptek színre, hogy a világ szinte szükségszerűen fekete-fehér sémában kereste annak a történetnek a bűnösét, amelynek előzményeit nem ismerte vagy nem akarta megismerni. A világ ítélőszéket tartott, és egyre többször felmerült a szerb nemzet kollektív bűnössége.

De most nem ezen tűnődnék el. Még lesz alkalmunk mérlegelni, hogy mi történt ebben a háborúban, hogy milyen európai illúziók omlottak össze itt a Balkánon és Közép-Európában, hogy a kollektív bűnösség traumája milyen következményekkel fog járni, attól függetlenül, hogy az alapja valóságos volt-e vagy sem. Én most csak arra térnék át, hogyan éltem át saját másságom ennek az ítélőszéknek árnyékában.

Éppen Pécsett merült fel bennem ez végzetesen. A beszélgetés szünetében egy szerb lány zokogva mondta el, hogy mit élt át ő. Megtudtam, hogy magyarországi állampolgár, minden erővel távol akarta tartani magát a háborútól, de a háború mégis belé költözött. Pontosan azért, mert a magyar televízió egyes műsoraiban, több magyar újságban úgy beszéltek a szerbekről, mint született agresszorokról vagy egészen egyszerűen mint balkáni hentesekről. S habár teljes lényével elutasította a háború politikusait, s semmi, de éppenséggel semmi köze sem volt a szerbiai eseményekhez, mégis egyre inkább magányos lett. Környezetében idegenséget érez, s naponta tapasztalja, hogy néha a társaságban elharapják a szót. Pedig ő tartozni szeretne valahova, eddig a magyar liberálisokkal tartott, de azok sem oltalmazzák. Az igazat megvallva azonban ő sem tudná megmondani. milyen segítségre számít. Senkit sem vádol, hiszen egyszer s mindenkorra megtanulta: nincs segítség. Ha Belgrádba utazik rokoni látogatásra, ott sem akar panaszkodni. Pedig néhányan szívesen vették volna panaszait, mert saját nacionalizmusukat igazolták volna általa, de ő a nacionalista szónoklatoktól megundorodva Belgrádból is menekült. Igazából nem tudja, hova meneküljön.

Azt hiszem tőlem sem várt semmi tanácsot, hiszen bizonyára tudta, hogy nekem is hasonoló vagy még ennél is kegyetlenebb élményekben van részem Szerbiában, ahol éppen tetőzött a magyarellenes hangulat. Később egy szociográfiai felmérés ezt félelmetes józansággal mutatta ki: a szerb lakosság 54 százaléka negatívan viszonyul a magyarokhoz. A maradék többsége közömbösen nyilatkozott, s ennél is jobban fájt, hogy csak egy elenyésző, néma kisebbség merte leírni a névtelen kérdőívekre: nincs semmi kifogása a magyarok ellen. Egyre gyakrabban hallottam a fasiszta jelzőt, meg azt, hogy a vajdasági magyarok örök ellenségek, akik csak arra várnak, hogy elszakadjanak Szerbiától. Akkoriban munkahelyemen is felmondást kaptam, több hónapon át nem is volt okom kimozdulni a lakásomból. Sok régi barát telefonhívása elmaradt, egy munkanélküli író érdekében azok a szerb értelmiségiek sem emeltek szót, akikkel évtizedeken át együtt léptem fel a demokrácia, az igazságosság, a politikai másság elismerése mellett. Nyílt levelet írtam Dobrica Ćosićnak és Milorad Pavićnak, amelyben szóba hoztam: a saját becsületükről van szó, emeljenek szót a kisebbségfóbia ellen. Ćosić magánlevélben fejezte ki rokonszenvét, Pavić nem is válaszolt: az európai újságokban arról nyilatkozott, hogy a pravoszláv vallás van veszélyben, s posztmodern írónak nevezte magát. Alaposabban megfontolva a kérdést: ez a kettő nem állt teljesen ellentmondásban egymással.

Ha időnként Budapestre utaztam, akkor igyekeztem erről hallgatni, mi több, puszta dacból jobbnak tüntettem fel a helyzetet, mint amilyen az volt. Önmegtartóztatást kényszerített rám az a szenvedésretorika, amellyel a Vajdaságból áttelepült magyarok egy része élt akkoriban. Ha felültem a Budapest-Belgrád között közlekedő gyorsra, sokszor arra gondoltam, legjobb lenne, ha nem tudnám, hova utazom, s egy harmadik helyen kötnék ki, ahol emlékeimről megfeledkeznék.

Azóta is töröm a fejem, mit kellett volna mondanom annak a szerb lánynak? Mivel kellett volna vigasztalnom magam? Hogyan kellett volna meggyőznöm annyi embert a környezetemben? Az egyik oldalon is, a másikon is.

Bevallom, nemcsak illúzióim egy részét vesztettem el, hanem életem egy része is irracionálissá vált. A politika hol erre kanyarodik, hol arra. én azonban vesztes lettem, s ezen nincs segítség. Végül is minden politikai irányzat megtalálja a saját történelmi igazolását. A személyes élményeim szóra sem lennének érdemesek, ha nem látnám, hogy milyen iszonyú mennyiségű trauma gyűlt össze körülöttem. Nem tudom elképzelni, hogyan lehet ezt a traumát kigyógyítani. Talán a felejtéssel, mondom lemondóan. De a kultúra nem szolgálja a felejtést, a legnagyobb művek éppen a felejtéssel perlekednek. Azt viszont egyre inkább hiszem, hogy páratlanul veszélyes vállalkozás ébren tartani az emlékezetet. De más nem marad: csak a megbocsátó emlékezés pokla.

Most talán egy ilyen pokol felé tartunk, mondom megkönnyebbülten. A sajtó és a diplomaták ezt békének nevezik. Én az emlékezés poklának tartom. Talán ez majd arra kényszerít

szekerét. Azok, akik unos-untalan a nemzetre hivatkoztak és csak azt akarták szolgálni. Ezt kevesen vitatják el - főleg post festum. Előzőleg azonban sok értelmiségi szívesen sorolta ezeket a műveket a nemzeti tradícióba. Csak háborúnak kellett kitörni, hogy ez ne legyen annyira egyértelmű. De Karahasan egy másik irányzatot is kérdőre vont: a szóközpontú, steril irodalmat, a homo ludens utópiáját, amely közömbössé tette az embereket az élet nagy kérdéseiben. Ide sorolta magát is. Amikor ezt olvastam, megborzadtam. Volt ebben az állításban valami szörnyű, illúzióromboló, ne mondjam, botrányos mozzanat. Kilátástalanul perlekedik egy új és modern kulturális konvencióval. De ha az ágyúzások bennünket, hogy ne legyünk képmutatóak. Jó lenne hinni az ellenkezőjét, mégis kimondom tapasztalatom lényegét: a kultúra csak növeli bennünk a káoszt, s egy kiszámíthatatlan skizofréniát szül bennünk. Ezt a káoszt nevezhetjük szellemi és kulturális válságnak is, de akkor is jó lenne rádöbbennünk, hogy a mi kelet-közép-európai kultúránkban van valamilyen energia, amely a gyűlölet támpontjául szolgál. Áthárithatunk minden felelősséget a politikusokra, elmondhatjuk, ki tudja hányadszor, hogy ők az okai mindennek. De ha ez igaz volna, akkor sem találhatunk igazolást arra, hogy a kultúra oly gyenge és tehetetlen volt, hogy bizony sokszor a gyűlölködés oldalára sodródott.

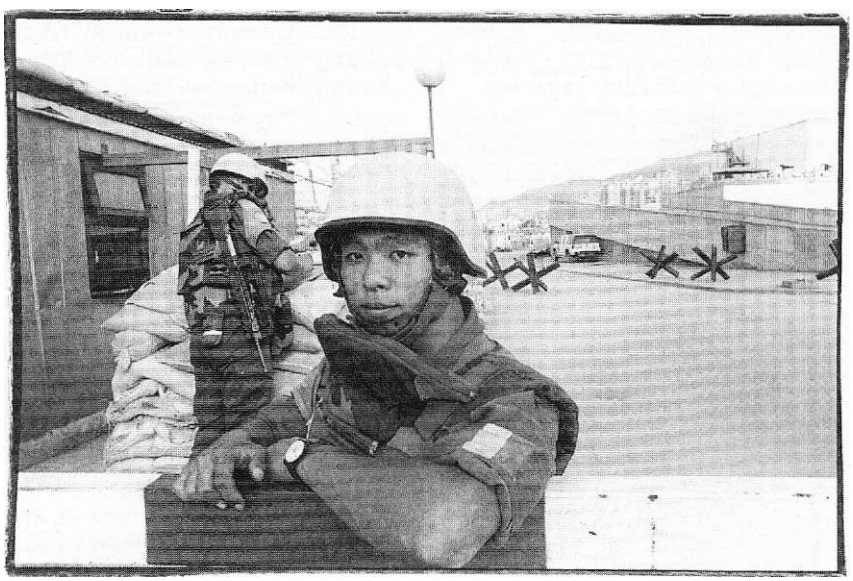

Déri Miklós szarajevói felvételei

Dzevad Karahasan, a régi szarajevói íróbarátom Szarajevó bombázása idején arról töprengett, hogy mennyiben támogatta az irodalom a háborút. Naplójába azt írta, hogy egyrészt a nacionalista írók támogatták a háború idején némileg túloz, én akkor is ebben ismerem fel a magyarázatot, hogy miért kényszerültem hallgatásra egy kultúra birtokában, amelyre büszke voltam. Nem azt mondom tehát. hogy a kultúra, az irodalmi alkotások felelősek, csak azt, hogy túlságosan ártatlanok voltak. S vele együtt mi is azok voltunk. De hogyan adjunk számvetést az ártatlanságunkról. a tehetetlenségünkről? Csak az a kultúránk van. amelyet birtokolunk, annak nem lehetünk számkivetettjei. Ezt vállaljuk, ennek az értékeivel hivalkodunk, s nem akarunk tudomást venni a kultúra démonjairól, amelyek időnként megjelennek közöttünk. Maradunk tehát az ártatlan kultúra fogságában. ■

Jasmina Tešanović

AZ EMLÉKEZET HATALMA

1975.

Via Giulia, Róma. A péksegéd vidáman fütyörészett, hajladozva, fejét ingatva hordja szét a kenyeret rozoga kerékpárján, melynek szinte csak egy kerekét hajtja. A fiú göndör hajú, tizenöt éves, csúnyácska, izmos. Inkább hasonlít önmaga karikatúrájára, mintsem önmagára. A neve Nino, de általában csak Ninettónak hívják. Valami ismert blues dzsesszváltozatát fütyörészi. Pirkad: az ég giccsesen piroslik a Tiberis fölött, az ódon környezet nehéz, deprimáló, és csak úgy árasztja a bűzt. A folyó szintje alacsony, pedig a víz az egyetlen élő elem a Pápa utcájában. (Egyszer egy pápa elhatározta, olyan utcát akar, amely Rómában a leghosszabb lesz, és nyílegyenes. Egyetlen kézmozdulattal, ceruzával be is jelölte a térképen, így jött létre lelkiismeretes építészek munkája nyomán az emlékmű-mestermű: a Via Giulia.)

A harmincéves asszony alszik a magas dupla ágyon, melyet az ócskapiacon vett. Álmában hallja a fiú fütyörészését. Mint ahogy a rossz, a szép és a jó is áthatóbb, amikor alszik az ember. A fütty mindegyre ismétli azt az ismerős dallamot, amelyben felismerhető egy másik műfaj motívumának népies előadásmódja. Rezzenten ébred, akaraterővel, a nyitott ablakra tekint, és látja a hajnalt, amely inkább az alkonyatra emlékeztet. Egy pillanatra feltűnik egy új dimenzió, amely boldoggá teszi. Lassan ismét álomba merül.

Szűk, köves utcán halad, fölötte expresszionista stílusú házak hajladoznak az enyhe szellőben, amely selyemszoknyástól csúszik a lejtőn, nyúlánk alakját magával vonszolva a fekete lyuk felé. A nap áttör a komikusan fodros felhőkön, és réseket vág a kellemetlenül kék égen. Talán csak nem férfiakból áll az egész világ? Ingeborg Bachmann igyekszik lefelé a Piazza Navonára. Nagy feje, sovány teste, kezében cigarettával Lou Saloméra emlékeztet, asszonyként és mítoszként egyaránt.

Max Frischsel él a Via Giulián, tíz évvel korábban. Frisch ezt mondja: hisztérikus és féltékeny kapcsolat, mire ő: írók vagyunk mindketten, kérem, adja ki nekünk ezt a szobát. Frisch sárgaságot kap, és miközben öngyilkos tehetetlenséggel fekszik ágyában, és ő látogatja a kórházban, valószínűleg az igazságtalanságról tűnődik. Miért ő és nem a másik, majd leszögezi: azért, mert ő egy boszorkány, és az ő hatásterének része. De ő, Max Frisch, ő Stieler, de nem, ő nem Stieler, tehát ő nem ő, így aztán az asszony nem tehet semmit. Illetve ő nem tehet semmit, mert ő nem ő, az a **másik** viszont férfit akar, ezért aztán betegesen, rettenetesen, patologikusan, érthetetlenül, destruktívan és dekadensen féltékeny a nő egész megjelenésére, mely egyesíti a boszorkányos külsőt meg az angyali és szűzanyai varázst. Klasszikusan manicheus, banális, olcsó és buta megosztás, és minden okos férfi felülkerekedik ezen, amíg bele nem szeret abba a nőbe, akiről úgy véli, hogy az tönkre is teheti. Ezért inkább elűzi magától a betegségre, az egészségre való kifogással.

Via Giulia 102. Itt lakott két osztrák író, vagyis egy író és egy írónő, avagy Stieler és kísérője, avagy Malina felesége és annak láthatatlan írója. Tíz-tizenöt évvel később ők lesznek a mitikus személyiségek annak az asszonynak a szemében, aki a magas ágyon alszik, és hallgatja a római pékfiú fütyörészését, épp a bontóperének napján. És csupán néhány házzal lejjebb lakott Philip Roth, álmainak nőjével, akitől szinte sohasem sikerült elválnia még annak halála után sem (ilyet is megérhetünk). A sarki borbélyhoz járt, menekülve az elégedetlen feleségtől, akinek elégedetlensége számára nemcsak az évszázados üldöztetés miatti zsidó traumára alapozott zsenialitást, de az egész világ hajtóerejét jelentette. A költőket és a zsidó férfi írókat üldözni kell ahhoz, hogy írjanak, de mind kevesebb az olyan asszony, aki egész életét ennek szentelné. Philip Roth egy ígéretes élet kezdetén lelte meg boszorkányát, s így futott be sikeres életpályát, amely legkevésbé sem csupán egyetlen ember életéhez hasonlítható. Ami álmai asszonyából ránk maradt, azt gyűlölettel írta, megsemmisítő bosszúvágyból. Ám az irodalomból mégis erős, hatalmas és igazságos lény jut el hozzánk. A jóra és rosszra való felosztás okait nem képes az általa oly szeretett élőkbe ültetni. Álmainak nője erősebb, mint az, aki

meghozta számára a békét, helyettesítette az anyát, az apát, aki kegyetlenül elhagyta őket épp akkor, amikor az álombeli lány a valóságos létből a föld alá költözött. A jó tündér többé nem tudott mit cselekedni, ám a boszorkány halálosnak bizonyult: maradt az üres és unalmas világ. Philip Rothnak újra kellett teremtenie, hogy most átvehesse halott asszonya-boszorkánya ördögűző szerepét, hogy széthordja a világba a rosszat és névtelen szeretőiből majd ismét megalkothassa a felmentő sereget. Amikor Istenné vált, megértette, hogy ez kutyamód nehéz teher. Philip Roth az olvasnivalót hordozta föl Max Frischnek, mint fiatal író, aki szolgálni akarja az idősebbet, szájában hordva utána annak papucsát. Minden fiatal író arcképe ilyen. A kérdés csupán: macska-e vagy kölyökkutya.

„Visszatérjek-e hozzá? Reszketek hajnalban a padon, miközben ő nyugodtan alszik a házban. Az ő közelségében csak önmaga létezik, s e közelségben kezdődik a félreértés" - mondja boszorkányáról Frisch 1958-ban.

„Egy mondatom volna hozzá, de ő nincs itt, és én már talán a halálomon vagyok." „Amióta csak létezem, tudatában vagyok, hogy nem élhetek nélküle. Felajánlottam, hogy feleségül veszem. Igen. A válaszát nem tudom elképzelni. Nem. A házasságkötésünkről szóló kósza újsághírekben valami olasz kápolnát emlegetnek, melyet sohase láttam. Hát nem hisznek az ő szabadságában? Pár vagyunk, senkinek be nem mutatkozunk, senki nem kérdez semmit, felismernek minket, tudván, hogy pár vagyunk. A gyermekeim is szeretik. Mit értek én házasság alatt egy késői polgári válóper után? Ő választja el a múltat a jelentől... Az ember a titkaival árt magának. Ő kizár engem bizonyos szféráiból... Nem szereti az elütő alkatú emberek keveredését... Az ő ragyogása... MI ÍRÓK VAGYUNK, mondja ő, és megkapjuk a lakást. Olykor hetekre távol van, és én várom őt az *ő* Rómájában. Az ő szabadsága a ragyogásához tartozik... és én mindenütt a nyomában vagyok. Részemről a féltékenység az ár, amelyet nagyon is megfizetek. Ám amikor itt van, akkor valóban jelen van. Talán tévednék? A házasság a kicsinyesség melegágya. Egyszer elkövettem, amit nem szabad: elolvastam a leveleket, melyeket nem nekem írtak... Más férfinak, a házasságról elmélkedve. Ha megkérdezem, bizonyára nem hazudott volna. Azt írja: ha egyszer megváltozna közöttünk valami, meg fogom mondani. Úgy érzem, nem bírom nélküle... ez tizenhárom esztendővel ezelőtt volt. Ingeborg halott. Utoljára 1963-ban találkoztunk egy római kávéházban, délelőtt... Hallom, megtalálta a naplómat, elolvasta és elégette. Kapcsolatunk végét sem ő, sem én nem bírtuk jól elviselni."

Vajon a házasság természetes halállal ér véget, vagy netán kell hozzá valami, ami a befejező pontot jelenti? Vajon ha nem egy harmadik tesz pontot a végére, és a házasság kihuny, a két fél életfogytiglan várólistára kerül élő halottként?

1975-ben Rómában, a vatikáni Szent Évben egybeesett a két, örök időktől fogva polarizálódott erő, a hit és a hitetlenség, a matriarchátus és a patriarchátus manicheus radikalizálódása. Az eszmék szférája okán az asszonyok elváltak a már megalázott férjeiktől, akik egykor kihasználták őket épp az adott pillanatban, amikor meghódoltak. A homoszexuálisok hangyákként hullottak el, nyilvános jajszóra való jog nélkül azért, mert nem voltak sem eléggé férfiak, sem eléggé nők, míg a férfiak, megszabadulván végre a kényszerű domináns szerepüktől, konceptuális vagy - a fiatalabbak - neofiguratív vadulásba fogtak. Ebben a fortyogó üstben, már ami az alkotóelemeket illeti, világos volt, hogy minden alkotóelem holtpontra jut azon a napon, amikor valahol odakint a tavasz új termést hoz. A tavasz tíz évvel később érkezett, az üstből urna maradt, miként Freud egyiptomi vázája, melyben a híres eretnek hamvait őrzik. A helyszínek és színek, amelyek oly sok ember életét megalkották és megsemmisítették, a mitikus időkre való pszichedelikus emlékezésekké váltak. Carla meséli: „Három fiam van, és egy nagy szerelmem. A fiaimmal nem foglalkoztam és bűntudatom volt, de a szeretőmmel se mentem el, hogy ne hagyjam el a fiaimat. A férjem elhagyott, örökségétől megfosztották a kábítószer miatt, és én dolgozni próbáltam, hogy ráébredjek: semmire nem vagyok képes. Írtam egy könyvet, majd néhány évet idegszanatóriumban töltöttem, teljesen elszigetelve. Ha újból kezdhetném, mindent ugyanúgy tennék. Az egészből nem maradt semmi, amiből valami leszűrhető volna, de mégis megérte. Kezdődött '68-ban, véget ért '78-ban. Huszonöt éves koromtól a harmincötödikig. Abban a szerencsében volt részem, hogy megéljem a történelmet." Carla a történelem szeretője.

Pier Paolo Pasolini meggyilkolása: par excellence irodalmi gyilkosság, szerzői gyilkosság, politikai öngyilkosság, de ugyanakkor kollektív gyilkosság, politikai gyilkosság, filmgyilkosság.

Létezik tisztességes halál a tisztességes világ számára, mert a tisztességes világban vannak tisztességes művészek, akiknek a mégoly tisztességtelen gyarlóságai is tisztesség vonásokat öltenek, összhangban a tisztességesség fogalmának széles skálájával és megfoghatatlanságával. A híres rendező, Visconti nagy halála, néhány

nappal a homoszexuális Pasolini meggyilkolása után (ez utóbbi halálhíre fekete krónikaként jelent meg), Róma nagy napja volt. A Visconti-fogalom hódolóinak összhangja a római felső tízezer machiavellista társadalmi konvencióinak balettjéhez volt hasonló. Mert a római felső tízezer nagyon is relatív fogalom, ingadozó és teljesen elérhető mindenkinek azzal a feltétellel, hogy a piacnak felkínálod a szépséget, az eszmét és a pénzt. A luxuskivitelben restaurált magas padlásokon a csillagok alatt megrendezett mulatságokon kopasz, befolyásos urak ülnek a modern hozzáférhetetlen pamlagokon, miközben elidegenedett manökenek sétálnak közöttük, röpke benyomást hagyva azokon, akik venni akarnak.

Vörös Brigádok, alternatív élet, nagy szerelmek, a film és a divat - mind a tereken és a kávéházakban játszódik: az ártatlanság határa nem létezik. Senki nem ártatlan. A nők törnek-zúznak, a konceptualizmus és neofigurativizmus között folyik az élet-halál harc. Kósza hírek terjednek, hogy a legnépszerűbb olasz költő, Nanni Ballestrini a Vörös Brigádok tagja. Ezért még inkább szívesen látják a meghívottak között. A fiát Leninről nevezte el, míg házasságon kívüli asszonya talált magának egy nőt. A „pápa menüje" azt jelenti, hogy minden étteremben adnak egy előétel ingyen, ital nélkül. A pápa városának kötelessége, hogy egyetlenegy rászorulót se utasítson el. A piacot megvető művészek gyakran étkeznek így: fogadásokon és kávéházi konyhákon. A számlák meg, melyeket csak kerülgetnek, egyre gyűlnek: a világ egyik fele gazdag, a másik fele szegény. Dolgozni szégyen, de gazdagnak lenni előkelő. Az élethez szükségesért megdolgozni szégyen, tisztességesnek lenni szégyen, szégyenkezni szégyen. Moravia egy barátjának lakásán fogadja Jevtusenkót. Moravia süket, Jevtusenko a szovjet hatalom kirakata, hazug jelképe. Lacan mindenki tudatában jelen van: azok olvassák, akik általában nem értik. Akik értik, azok már vele azonos módon írnak. Fölösleges olyan labirintusban sétálni, melyet önmagunk teremtettünk. A bolhapiacon minden kapható. Orosz menekültek, amerikai útlevélre várva - főképp zsidók, akik egész életüket Szibériában töltötték - ékszert és klasszikus emberséget adnak éjszakai szállásért. Előttük a Nyugat útjelzője, melyen számukra a jövőt a múltjuk jelenti. Önmaguk emlékműveként ülnek a bolhapiacon, keresztbe vetett lábbal, valami elfeledett régiség ölében. A galambok rájuk pottyantják ürüléküket, hátha szerencsét hoz nekik.

Pier Paolo Pasolini megszökött anyjával, Suzannával a durva apától, aki gyötörte őket, és új életet kezdett a római külváros mélyén, lényének gyökerében. Új életet, éretten, álságok nélkül, a homoszexualitás miatti kispolgári botrányok nélkül, és a rejtett szexualitás polgári formái nélkül. Megtalálta helyét és a társaságot, amely a lelkéhez és nem a státusához volt hasonló. Az a tény, hogy ő 1975-ben már befutott költő és filmművész volt, ellentétben otthontalan barátaival, akik polgári nézőpontból nem tudtak mit felmutatni, nem őt zavarta, inkább másokat. Ez az, amiért meggyilkolták. Halottak napján, 1975. november 2-án.

Testén többször átgázoltak, s otthagyták az úttest közepén, akár egy dögöt. Egy kutya se végezhette volna rosszabbul. Hasonló gyilkosságokról többször írt elbeszéléseiben. Ezért mondták egyesek: öngyilkosság, míg mások: úgy kell neki. Megint mások magukba tekintettek: mi lesz, ha a képzeletem megvalósul? Ez utóbbiak, a legőszintébbek temették el Pasolinit, egy sor kérdéssel az emberiséget és az áldozat iránti együttérzést illetően. Ezek általában a barátai voltak, üzlettársai vagy rokonai, így halála után nyújtották mindazt, amit életében meg sem engedett nekik. Mert a szeretetet nem úgy élte meg, mint a szeretet manifesztálódását. Nem fogjuk megtudni soha, hogyan is élte meg, hacsak nem hiszünk a gyengédségről szóló költészetének. Am a költőknek sohase szabad hinni: kínozd őket, ha a közeledben vannak, és légy csodálójuk a távolból. Ellenkező esetben felfalnak, ha a közelükben vagy, ám elfelednek, ha távol vagy tőlük.

Azon az éjszakán Rómában, amikor Pier Paolo Pasolinit elgázolták, egy asszony elhatározta: elválik bárányszívű, de unalmas férjétől az izgalmas élet nevében. Az asszony a Via Giuliáról hallgatta a fütyörésző pékfiút, és megértette, hogy eljött az idő. Lassú mozdulatokkal felöltözött. Kiválasztotta legkacérabb, történelmi ereklyeként számontartott ruháját, amelyet a Porta Portese-i bolhapiacon vett. Az öregasszony, aki néhány ezer líráért eladta ezt a sötétkék selyemruhát, állította, hogy az esküvői ruhája volt. Hadd hozzon szerencsét a ruha. Így most felvette kvázi-nagyanyója foltos, itt-ott foszladozó szélű selyemruháját, magához vett a szekrényből kétszázezer lírát, táskájába tette, és kiment az utcára. Mire a férje megérkezik az éjszakai műszakból, nem találja sem őt, sem a búcsúlevelet. Úgy kell neki. Noha nem tudta pontosan, miért, de élvezte, ha bánatot okoz férjének: legalább valami olyasmit él meg, ami felrázza a hatékonyság és hülyeség szokványos kerékvágásából. Kegyetlensége miatt lelkiismeret-furdalással elegy jóleső érzés töltötte el. Hirtelen megállt, szinte kővé dermedten. Felismerte: ez nem vezet semmi jóra: ez a hirtelenében elkövetett rossz cse-

lekedet rajta áll bosszút, megsebzi, talán megsemmisíti. Az igazság kedvéért meg kell említeni, hogy egyetlen pillanatig sem gondolt a visszatérésre, csupán megállt. Aztán elindult az új felismerés által vezérelve, hogy szenvedni fog. Nem engedheti, hogy az immár volt férje, miként minden egyéb élményét, ezt a jövendő szenvedést is elvegye tőle. Egyedül fogja megszenvedni, és inkább tönkremegy. Éppen ezért megy el, hogy végigjárván a dicsőség útját, végezetül magára maradjon, saját szavainak törvénye szerint átélt élményeivel. Már nem lesz fölösleges személy a saját élményeihez képest, melyeket a férje válogatott szavakkal véleményez. A jó és hatalmas védnök! Egy asszony nem kívánhat ennél jobbat, és ha tudja, kihasználja. Megállt a téren, ahol már megnyíltak az első piacpultok. Egy naiv ábrákkal telepingált néhány száz éves sárga kocsit kétszázezer líráért árultak. Elhatározta: megveszi, s így egyidejűleg férj, lakás és pénz nélkül marad.

Egy fiatal író, aki még mindig nem tudja, hogy író, 1975-ben érkezik Rómába. Firenzéből szökött meg jó anyagi körülmények között élő szüleitől, egy ígéretes ügyvédi pálya és tervbe vett házasság elől. Úgy gondolta, csak három napra szökött meg, de aztán felötlött benne, mennyi mindent veszített el északi szülőföldjén. Mert az olaszok két félre osztják hazájukat, melyek egymás mostohái. Aki a Dél kedvelője, nem szereti Északot, aki mindkettőt szereti, az őrült vagy opportunista. Minden olasz legalizálta őrültségét és opportunizmusát, de tisztességes maradt olyankor, amikor az nem került semmibe. Sandro még ennél is több: most a becsületességét viszi kísértésbe. Lereszkedik a mocskos, kanyargós, tisztességtelen Rómába, egy árva garas nélkül, a szépség és szabadság eszméjével, amely a művészet által kiváltja számára a többi erényt, melynek híján van. Van egy kulcsa, s egy barátjának a lakása. Az elhunyt költő műteremlakásának kulcsát Pier Paolo Pasolini unokahúgától kapta. A lakáson egyfajta fénnyel és egy halom papírral szembesül. A költő árnyékában él, az ő ágyában alszik, az ő asztalánál dolgozik. A tervezett három napon túl fürtökben pereg az idő. Az évszakok is elmúlnak. Sandro először az asztalon talált könyveket és papírokat olvassa, majd lassacskán, összhangban az idővel és a térrel, a megkezdett szövegeket fejezi be: megannyi van belőlük, s aggasztja az emberi élet, az egyén befejezetlensége, a nehezen olvasható kéziratok. Egyetlen firenzei peres ügyre sem emlékszik, többé a menyasszonyát se hívja telefonon. Mi lesz, ha a lány teherben van? Megszüli a gyereket. És ha az övé a gyerek? Akkor az ő gyerekét fogja megszülni. Az egész dolog olyasféleképp érdekli, mint Musil Tonka című kisregénye. Sandro a halott költő árnyéka lett. Kolostorban, Isten nélkül. Az Istent ki kell gondolnia. Így lett Sandróból író; szükségből.

És akkor jött a történet Franciaországból. Szerzője az a francia műfordító, aki az ő olasz elbeszélésének fordítója. Sandro, nem olvasván a művet, elhatározta: esztétikai okokból lefordítja olaszra, bezárván így a kört, és talán lakást változtat. Szinte rabja volt a gondolatnak, hogy kimegy a napra és most már megpróbál saját testével árnyékot vetni. Az elbeszélésbe mint isteni jelbe kapaszkodott, az önmaga teremtette Istenbe. Belefogott a fordításba, és hallgatta. A történet egy francia íróról szólt, aki elbeszélését elküldi a nagy olasz költőnek, de az nem válaszol, s így a francia író elveszti egyetlen művének egyetlen példányát. A költő meghal, ám a francia íróból nem válik író, mert nem leli meg az elbeszélését. Akkor a francia író levelet ír a költő rokonának, aki megválaszolja: az elbeszélés megvan, ezen és ezen a polcon található a műteremlakásban, de a hagyatékban nem szabad nyúlni semmihez, mert az elbeszélés a nagy költő kézírásával tarkított, és szakértők vizsgálják majd. Sandro felismeri a műteremlakást, felismeri a polcot, megleli a költő kézírását őrző elbeszélést. Megírja a történet szerzőjének, a francia műfordítónak, hogy lefordította az elbeszélést az elveszettnek hitt kéziratról, amely miatt az nem válhatott íróvá, s hogy egy pillanatra szintén kiesett az irodalomból, és szakértőként rálelt az elsődleges történetre, amely egy másik író történetének része immár, s a dolgok jelenlegi állása szerint Sandro kezébe jut, és az ő elbeszélése lesz - hogy aztán majd néhány évvel később Sandro Veronesi elmesélje a világ másik végén élő barátnőjének, Jasmina Tešanovićnak.

A történetek ilyenek: könnyedek és önállóak, egyenjogúak és beláthatatlanok. Egyszóval: csalókák. Az írók tárca nélküli pecázók, biztosított nyugdíj, korona és hivatal, nem és elismerés nélkül Akik e tulajdonságok valamelyikével bírnak, nem írók, hanem azok hasonmásai, akik a nyilvánosság előtt képviselik őket. Abban különböznek a királyoktól. hogy foglalkozásuk nem örökölhető, ezért nem akarnak gyermeket, otthont és termőfát. A királyokhoz hasonlóan ők is halhatatlanok. Miként a szabad vadászok, a vadászszerencséből élnek, és akkor sem kell hinni nekik, ha a legjobbak. Az elbeszéléseik jobbak, mint ők. Mint ez itt, például, igaznak tetszik.

Vujicsics Marietta fordítása

Susan Sontag

DANILO KIŠ

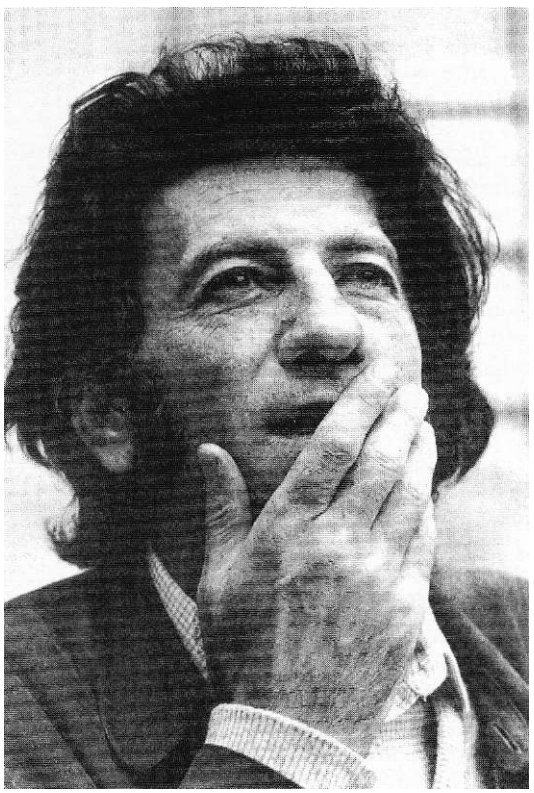

1989. október 15-én, ötvennégy éves korában meghalt Danilo Kiš, és ezzel durván vége szakadt az egyik legfontosabb irodalmi utazásnak, amelyre író a XX. század második felében vállalkozott. A jugoszláv katlan peremén született (Szabadkán, a magyar határ közelében), nem sokkal a második világháború kitörése előtt, magyar zsidó apától (a Kis magyar név), aki odaveszett Auschwitzban, és szerb ortodox anyától, aki az elzárt Montenegróból jött; ő Magyarországon és Montenegróban nőtt fel, irodalomszakot végzett a belgrádi egyetemen, Belgrádban volt az első írói fellépése is, végül hazájából számkivetve élt, előbb csak részlegesen, amikor Franciaországba járt ki tanítani, utolsó tíz évében pedig egészen, amikor Párizsban telepedett meg. A kezdet és a vég között elfért az elgondolható legrosszabb, amit csak századunk Európa e táján adni tudott: a náci hódítás és a zsidók elleni genocídium, majd a szovjet hatalomátvétel.

1989, amikor Kišt elvitte a rák, egyben persze az *annus mirabilis*. a csodák éve is volt, a szovjet totalitárius uralom vége Közép-Európában. Október közepén már érezhető volt a régóta visszafordíthatatlannak látott összeomlás közvetlen előszele, még három hét, és ledől a berlini fal. Megnyugtató arra gondolni, hogy halálos ágyához csak jó hírek érkeztek. Azt már szerencsére nem érte meg - legyen ez némi vigasz idő előtti halálában hogyan omlik össze sok vallású és sok nemzetiségű országa („vegyes" származása okán Kiš nagyon erősen jugoszláv volt), s nem kellett látnia, hogy nőnek ki újra európai földön, tulajdon hazájában a koncentrációs táborok s terem meg a genocídium. Ő, aki esküdt ellensége volt a nacionalista hívságoknak, a szerb etnikai fasizmust még jobban utálta volna, mint annak elődjét, a második Jugoszlávia hivatalos neobolsevik kultúráját. Nehéz elképzelni, hogy viselte volna el Bosznia feldúlását.

A sok történelem és a sok iszonyat, melyet egy író végigél, még nem teszi őt nagy íróvá. De a földrajz, az már sors. Kiš felfokozott érzékenységgel fogta föl az író helyét, az író felelősségét, amely szemében elválaszthatatlan volt a földrajzi helytől, és ennél nem tudta alább adni. Kis ország szülötte volt, ahol az írók, ha jó, ha rossz, de fontosak, ahol a legtehetségesebbek erkölcsi, sőt olykor politikai törvényhozóvá válnak. Lehet, hogy inkább a rosszban: az „etnikai tisztogatás" néven ismert szerbiai népirtó tervnek jeles belgrádi írók végezték el ideológiai aládúcolását. A legtöbb nem emigrációban élő szerb író és művész bűnrészes volt a nagyszerb imperializmus mostani triumfálásában, ami arra utal, hogy az antinacionalista hangok, mely közül a Kišé volt a legderekabb és a legmesszeszólóbb, mindig is kisebbségben voltak. Vérmérséklete és maradéktalanul kozmopolita irodalmi műveltsége folytán nyilván szívesebben látott volna egy kevésbé harcos kurzust, amelyben az irodalom nem keveredik össze a politikával, mégis mindig támadták, s ezért maga is mindig támadásban volt. Első csatáját a provincializmus ellen vívta. Ez nem annyira a kis irodalmak provincializmusát jelentette (elvégre a volt Jugoszlávia legalább két világklasszis prózaírót adott, Ivo Andrićot és Miroslav Krležát), mint az államilag karbantartott és államilag renovált irodalomét. Minden porcikája, egész mélységesen független, művészileg igényes írói lénye lázadt ellene szinte kezdettől fogva. De a legkíméletlenebb támadások csak ezután következtek.

Termékenynek nem volt nevezhető: azok közé az írók közé tartozott, akik mindenekelőtt olvasók, akik legszívesebben a Nagykönyvtárat bújják, s csak akkor adják át magukat hivatásuknak, ha az írás kényszere már elviselhetetlen. Életében kilenc könyve jelent meg, közülük hét 1962 és 1976 között, huszonhéttől negyvenegy éves koráig. Első kötete két kisregényt tartalmazott, a *Manzárd*-ot és a *44. zsoltár A* (megjelent 1962-ben; angolra még nincs lefordítva). Második könyve egy regény, a *Kert, hamu* (1965). A harmadik, a *Korai bánat* (1968), ez sincs még lefordítva) elbeszélésgyűjtemény. A negyedik ismét regény, a *Homokóra* (1972). Az ötödik és hatodik egy-egy esszékötet, a *Po-etika* és a *Po-etika II* (1974). A hetedik, a *Borisz Davidovics síremléke* (1976) tematikusan összefüggő elbeszélések füzére, amelyet a kiadó jónak látott regénynek nevezni. Ezt Bordeaux-ban írta, amikor az ottani egyetemen szerb-horvátot tanított, ahogyan a *Kert, hamu* korábbi strasbourgi tanárkodása idején született.

Ekkor már Kiš egyre több időt töltött külföldön, bár nem tekintette magát emigránsnak, ahogy „disszidens írónak" sem: mi sem volt egyértelműbb számára, mint hogy a nevét kiérdemlő irodalom csakis nem hivatalos lehet. Hetedik könyvével, a sztálinista terror fiktív eseteinek e sorozatával Kiš művészete végül magára

vonta a megérdemelt nemzetközi figyelmet. A *Borisz Davidovics síremléke* magára vonta a figyelmet otthon, Belgrádban is, és egy hét hónapig tartó negatív kampány célpontja lett. Az antiszemitizmust kipárálló kampány abban a vádban csúcsosodott ki, hogy a mű közelebbről meg nem nevezett könyvek plagizálásából van összeróva, amit Kiš nem hagyhatott válasz nélkül. Így született nyolcadik könyve, *Az anatómiaóra* (1978). A *Borisz Davidovics síremléké*-t az alantas rágalmaktól védelmezve Kiš felállította részletes irodalmi genealógiáját (vagyis kifejtette irodalmi ízlését), a regény poszt- vagy protomodern poétikáját, s egyben megrajzolta az írói tisztesség portréját. A következő tíz évben már csak egy könyve jelent meg, egy elbeszélésgyűjtemény, a *Holtak enciklopédiája* (1984).

A *Borisz Davidovics síremléke* nyugat-európai, majd észak-amerikai fogadtatása - mely jellemző módon a „másik Európa" irodalmi disszidensei közé könyvelte el őt - meghozta a korábbi művek fordítását a nagyobb nyelvekre, és Kišt kezdték meghívni a legrangosabb irodalmi konferenciákra, díjakat kapott, és a Nobel-díj biztos várományosaként emlegették. Nemzetközi hírű íróvá válván sokat interjúvolt író lett. Amikor nyilatkozatra kérték irodalmi ügyekben, vagy hogy kommentálja az otthoni visszásságokat, bánatos és mindig pengeéles harcossággal válaszolt - ragyogóan lényegbevágó interjúkat adott. Rövid írásokat is kértek tőle újságok, folyóiratok - s neki minden irodalmi felkérés az intenzitásra való alkalom volt. Ha arra gondolunk, hogy élete utolsó évtizedében Kiš mindössze egy szépprózai könyvet publikált, csak sajnálni lehet, hogy annyi interjút adott, annyi esszét és előszót írt. Ő, aki költő volt prózában és a felháborodás hercege, bizonyára nem ezekben a társalgó-értekező formákban kapta legjobb alkalmaztatását. Mint ahogy más nagy szépírók sem. De Kiš, nem úgy, mint Italo Calvino és Thomas Bernhard, akik a nyolcvanas évek végére szintén elvesztek az irodalomnak, még aligha tette le az asztalra a legjavát annak, amire a szépprózában képes lett volna. De azok a regények és elbeszélések, amelyeket megírt, így is biztosítják a helyét e két valamelyest idősebb és sokkal termékenyebb kortársa mellett - ami annyit tesz, hogy Kiš ott van a XX. század második felének igazán jelentős maroknyi írója között.

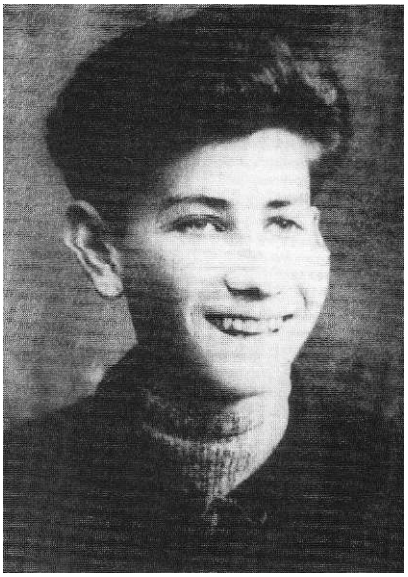

Danilo Kiš 1950-ben

Kiš irodalmi genealógiája igen összetett, s ő kétségtelenül egyszerűsített, amikor többször is Borges és Bruno Schulz gyermekének nyilvánította magát. De a kozmopolita argentin és az eldugott kisvárosban élő lengyel zsidó összeházasítása a helyes hangot adta meg. Az csak természetes, hogy a honi szerb-horvát irodalmi családjából való leszármazásán túl külföldi rokonokra is számot tartott. A derűsen elmélkedő tudós Borges és a befelé néző, vegytisztán leíró Schulz összepárosításával pedig jól jellemezte saját művének kettős alapvonulatát. A furcsa keverékek Kisnek nagyon is ínyére voltak. „Kevert" irodalmi módszerei - melyek legteljesebben a *Homokórá*-ban (történelmi fikció) és a *Borisz Davidovics síremléké-ben* (fiktív történelem) valósultak meg - pontosan azt a szabadságot adták meg neki, hogy egyszerre vigye előre az igazság és a művészet ügyét. Végül is mindenkinek jogában áll megválasztani saját irodalmi szüleit. De senki sem kötelezi az írót, hogy leszármazását meg is vallja. Kisnek azonban meg kell tennie. Mint minden író, aki nagy olvasó, megrögzött rajongója volt mások műveinek. A csodálatra való képességéből fakadt rendkívüli kollegialitása is, amelyet leginkább a kortárs írók fordításával fejezett ki: számos művet fordított franciából, magyarból, oroszból és angolból szerb-horvátra. Hontalanságában is igazából még mindig hazájában élt - fejében és minden művében, annak ellenére, hogy belül elidegenedett szülőhazája irodalmi világától. Elárulták őt, de ő sosem hagyta el őket.

Amikor Kiš 1989-ben meghalt Párizsban, a belgrádi sajtó nemzeti gyászra váltott. A jugoszláv irodalom renegát csillaga kihunyt. Miután biztonságosan halott volt, nem volt akadálya, hogy dicshimnuszt zengjenek róla azok a középszerűek, akik, míg élt, mindig irigykedtek rá, és nyélbe ütötték irodalmi kiközösítését, most pedig, hogy Jugoszlávia szétesett, továbbra is hivatalos írók maradtak, ezúttal az új posztkommunista, nemzeti soviniszta rend hivatalosai. Kišt természetesen mindenki csodálja, aki igazán szívén viseli az irodalmat, Belgrádban csakúgy, mint másutt. De van egy hely a volt Jugoszláviában, ahol talán a legjobban csodálták és csodálják, s ez Szarajevó. Amikor 1993 áprilisában először utaztam ide, nem mondhatom, hogy az irodalalmárok kifejezetten elhalmoztak volna az amerikai irodalmat firtató kérdésekkel. Annál jobban hatott rájuk az a kiváltságom, hogy Danilo Kiš barátja lehettem. Az ostromlott Szarajevóban az emberek sokat gondolnak rá. Az *Anatómiaórá*-ban foglalt hatalmas nacionalizmusellenes üzenet az egyike annak a két profetikus szövegnek - a másik Ivo Andrić elbeszélése, a *Levél 1920-ból* amelyet a legtöbbször idéznek. Ahogy a világi soknemzetiségű Bosznia felmorzsolódik az egy nép/egy állam új imperatívuszának nyomán, úgy válik Kiš mind jelenvalóbbá. Rá is szolgált, hogy hőse legyen annak a Szarajevónak, amely élet-halál harcában Európa becsületét testesíti meg.

Európa becsülete sajnos elveszett Szarajevónál. Kiš és a rokon szellemű írók hiába emelték fel szavukat a nacionalizmus és a felülről szított etnikai gyűlölködés ellen, nem tudták megmenteni Európa becsületét, Európa igazabb eszméjét. De nem igaz, hogy - Auden szavait átigazítva - a nagy író semmit sem tesz megtörténővé. A századvégen, amely sok mindennek a végét jelenti, az irodalom is ostromgyűrűbe van zárva. Danilo Kiš műve őrzi az irodalom becsületét.

Farkas János László fordítása

Az amerikai írónő írása Danilo Kiš Amerikában. angol fordításban megjelent esszé- és interjúkötetének előszava *(Homo Poeticus.* Farrar, Straus & Giroux, 1995.)

Magyar Befektetési és Fejlesztési Bank Rt.

A magyar gazdaság modernizálásához és hosszú távú fejlődéséhez szükség van egy olyan pénzintézetre, amelynek tevékenysége hasonló a nyugat-európai gazdaságok második világháború utáni újjáépítésében nagy szerepet játszó pénzintézetekéhez.

E felismerés jegyében jött létre 1991-ben a Magyar Befektetési és Fejlesztési Bank Rt., amely 1993. óta rendelkezik pénzintézeti jogosítványokkal.

Az MBFB Rt. fejlesztési és befektetési banki tevékenységével segíti a magyar gazdaság szerkezetének átalakítását, a gazdasági növekedés folyamatainak kibontakoztatását. Ennek keretében közép- és hosszú lejáratú fejlesztési hitelt nyújt, vállalatokat javít fel és értékesít, stratégiai céllal befektet, követeléseket kezel, külföldi pénzforrásokat közvetít, projekt-finanszírozást folytat, pénzalapokat kezel, továbbá részt vállal az ország egyes régióinak gazdasági fellendítésében.

Az MBFB Rt. pénzintézeti csoportjához tartozó Konzumbank Rt. kereskedelmi banki műveletekkel, az ÁFI Bróker Rt. értékpapír-piaci tevékenységgel, a Rákóczi Regionális Fejlesztési Bank és az ország különböző területein működő fejlesztési társaságok regionális, önkormányzati szolgáltatásokkal, továbbá kis- és középvállalkozások finanszírozásában való részvétellel bővítik a MBFB Rt. üzleti szolgáltatásait.

Ha fejleszteni akar,
ha egy vállalat újjászervezésében érdekelt,
ha hosszú távon előnyös befektető-társat keres,
ha egy régió vagy önkormányzat gazdasági fellendítését kívánja,

KERESSE A MAGYAR BEFEKTETÉSI ÉS FEJLESZTÉSI BANKOT ÉS PÉNZINTÉZETI CSOPORTJÁNAK INTÉZMÉNYEIT!

MBFB

Cím: Budapest, V., Nádor u. 31.
Telefon: 153-0222
Fax: 153-0909
Levélcím: 1365 Budapest 5. Pf. 678.

Páll Arpád

A VÉGTELEN OSZLOP

A véletlen úgy hozta, hogy nemcsak Erdélyt, hanem egész Romániát legalább tízszer körbejártam, mielőtt Tírgu-Jiuba eljutottam és Brâncuşi híres alkotását, a Végtelen Oszlopot láttam volna. Képeken, felvételeken természetesen többször is nézegettem, sőt gipszből készült másolatait, utánzatait szemügyre vehettem nem is egyszer, hisz a hatvanas évek végén, a hetvenesek elején minden nagyobb kiállítás és impozánsabb csarnok előtt egy-egy égbe törő oszlop díszelgett. Mintha az ötvenes évek elhallgatásait, igaztalan, ferde megítéléseit igyekezett volna az oszloperdő helyesbíteni és jóvátenni, mintha az újabb vélekedést próbálta volna úton-útfélen felbukkanó másaival kétségtelenné, vitathatatlanná, általánosan elfogadottá tenni. Csakhogy a sűrűn ismétlődő és az eredetit meg sem közelítő, giccses változatok a szándékolt célnak épp az ellenkezőjét érték el, nem megilletődést és csodálatot váltottak ki, minél többször látta őket az ember, annál inkább egykedvűség, fásultság kerítette hatalmába. Ezért aztán a Végtelen Oszlophoz fűződő első igazi élményemet, érzelmeket és gondolatokat megmozgató és tovább gyűrűztető benyomásomat nem a műoszlopok sokaságának, hanem Kányádi Sándor *Legenda Brâncuşi végtelen oszlopáról* című 1964-es versének köszönhetem.

Nem csoda, hogy amikor egy jó évtizeddel később megállhattam a hatalmas, tömör és mégis kecses alkotás tövében, és egy pilantásssal átfoghattam a város vedlő, formálódó, alakuló központját, ismét csak a vers képei idéződtek fel bennem: a tarka és hangos utcákon ballagó, furulyákat árusító, furulyálgató tarisznyás öreg, akitől Brâncuşi vásárol egyet s mindjárt ki is próbálja; a daloló s tán éppen az imént megszólaltatott dallamot cifrázó édesanya, aki otthon, a falusi házban ,,… papírt csipkéz a tálasra..."; a hirtelen megtorpanó művész, aki botjával cikcakkokat rajzol az utca porába, majd gondolatban a néhány napja meglátogatott temetőbe ballag ki, a háborúban elesett hajdani játszótársak sírjaihoz, a fejfaerdőhöz, miközben agyán átcikázik a felismerés: „...egy olyan fejfa, mely Párizsig, az óceánig / ellátszik, egymásra rakott koporsók végtelen oszlopa, / talán az lehetne méltó emlék". Kányádi szemével láttam a karnyújtásnyira magasodó oszlopot, mert a vers rendkívül pontosan, a nagy szobrász egykori barátainak, ismerőseinek vallomásaival egybehangzóan fogalmazza meg az alkotást életre hívó gondolatokat, és ugyanakkor szuggesztíven sugallja az ötlet megfogamzásának, a gondolathoz illő forma megszületésének, a csoda testetöltésének pillanatát. Nem lepődtem volna meg, ha a tarisznyás öregember hirtelen elém toppan és megvételre ajánl nekem is egy furulyát.

Mivel egészítette ki előző élményeimet a helyszíni szemlélődés? Ha az oszlop mellé álltam, és tekintetem átsiklott a különböző épületek erkélyei, tűzfalai, tetői, a fák lombkoronái fölött, a város másik szélén, pontosabban: a másik egykori városvégen a Csók-kapujának körvonalait ismerhettem fel, méghozzá az Oszloppal pontosan egyvonalban, vele mintegy képzeletbeli egyenest alkotva. Vagyis Brâncuşi tîrgu-jiui alkotásai amellett, hogy önmagukban művészileg megfogalmazott jelentést hordoznak, összességükben egyben a város észak-déli tengelyét is kirajzolják, házait, utcáit, tereit mintegy keretbe foglalják. Egyik szélső ponton, a várost átszelő folyó, a Zsil felé eső részen a nyugalom, szerelem, beteljesedés, a temető felé eső végen pedig a halál jelképei strázsálják a helyet. A közbezárt térben egy városka éli a maga nyüzsgő, gomolygó, alakuló életét.

Amikor nemrégiben ismét Tírgu-Jiuban jártam, alkalmam volt megfordulni a környéken is, többek között Brâncuşi szülőfalujában, a megyeszékhelytől mintegy harminc kilométerre fekvő Hobijában. És amint a szülőházban fel s alá jártam, amint a különböző faragásokat és szerkezeteket, a sajtárt, a köpűt, a szövőszéket nézegettem, hirtelen az az érzésem támadt: a tîrgu-jiui emlékművekben (és bizonyára más alkotásokban is) az itteni világ egyes elemei élednek újjá, más formában, összefüggéseikből kiragadva és más összefüggések közé helyezve, változott arányokban, aki itt él és eszmél a kezeügyében vannak, „csak" épp nem tud belőlük mindenki olyan fejfát emelni, mely Párizsig, az óceánig látszik.

Az udvar egyik árnyas sarkában a szomszéd házat elválasztó kerítés mellett elhelyezett rönkök formájukkal, csoportosításukkal egy másik tîrgu-jiui emlékművet, A hallgatás asztalát idézik. Alighanem előtanulmánynak, vázlatnak tekinthetők ezek a rönkök a végleges művészileg kidolgozott alkotáshoz. A népi mesterek ízlését, találékonyságát dicsérő csipkemintákat idéző kapu, a formaalkotó készségnek ez a tobzódó, tumultuózus megnyilatkozása bizonyára szintén szolgáltatott egy-két elemet egyikmásik alkotáshoz, s műveinek nálam avatottabb ismerői talán már meg is találták vagy megtalálják közöttük ezután a rokon vagy rokonítható másokat. Hisz az élet lényegét kifejező formák maguk is tumultuózus folyamatok eredményeként bomlanak szét elemeikre, és épülnek, szervesülnek aztán újjá, sűrű, szintézist megtestesítő egységekké. Vagy itt vannak a tornác oszlopainak kacskaringózó spirális vájatai, melyek fel, a magasba, mármár a végtelenbe törnek. Nem ugyanazt a közérzetet fejezik ki más, kacskaringózóbb nyúlánkabb formában, mint a rombusz alakú testek egymásra helyezett végtelen sora? A koporsóké? Azoké is és a hozzájuk hasonló vagy hasonlítható kopjafáké, kopjafadíszítményeké is. De nemcsak ott fedezhetünk fel hasonló motívumokat, hanem egyik-másik bölcső szépen megmunkált, gonddal megfaragott lábán is. Amelybe a bölcsőből kiszálló gyermek első lépteinek próbálgatása közben belefogódzik, amelynek szemmagasságával egyvonalba eső formáit talán legkorábbi emlékként raktározza el magában. Túlságosan távol esik egymástól a bölcső és koporsó, túlságosan különböző tartalmak és fogalmak ezek, semhogy közös nevezőre lehetne hozni őket? Ha az élet folyamatát, a születést és halált egybefogó nagy egységben és szüntelen alakulásban, a végső dolgokra összepontosított figyelemmel vizsgáljuk, mint Brâncuşi tette - nem.

Hobitából Tírgu-Jiuba visszatérve, újra elmentem a Végtelen Oszlophoz, és megálltam a tövében. Felső része hatalmas tenyérként támasztotta meg az eget, a kiszögellések pedig csigaszerkezethez hasonlóan vitték, röpítették tekintetemet a magasba, a pókháló szövésű, ritka fellegeken is túlra, az azúrtisztaságba, a zavartalan ragyogásba. Nem éreztem szomorúságot (igaz, tomboló jókedvet sem), csak nagy-nagy megkönnyebbülést, egész lényemet átható könnyed lebegést. ■

Constantin Brâncuşi 1930-ban, André Kertész felvételén

A csók kapuja

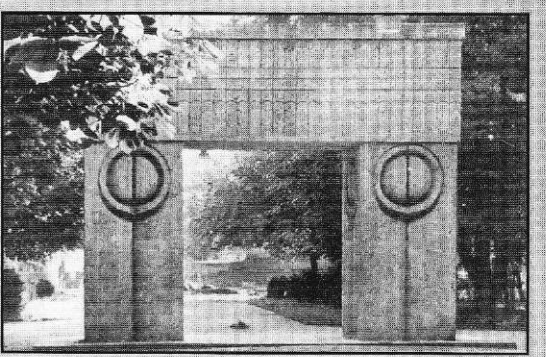

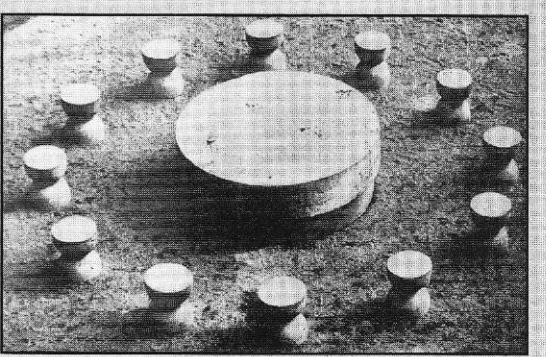

A hallgatás asztala

A Végtelen Oszlop

Vujicsics Sztoján

BOSNYÁK TÖRTÉNETÍRÓ PEST-BUDÁN A XVIII. SZÁZADBAN

A pesti szerb könyvkiadás legrégebbi emléke a dubrovniki (ragusai) származású Benedek-rendi szerzetes, majd apát, Mavro Orbini (f1611 Dubrovnik) *Il Regno de gli Slavi* (A szlávok birodalmáról) című munkájának Boszniáról szóló részlete, melyet 1770-ben Franz Anton Eitzenberger nyomdájának betűivel nyomattak ki.

Orbini 1601-ben az itáliai Pesaróban jelentette meg olasz nyelven terjedelmes, több mint ötszáz fólió-nagyságú oldalt kitevő munkáját, melyben a szláv népek történetét igyekezett egybefoglalni, különösen a déli szlávokét, egységes nemzetnek tekintve őket. Munkája - bár korábbi nyomtatott forrásművek mellett eredeti levéltári adatokra is támaszkodott - a szóbeli hagyományból is tetemesen merített, s kritikátlan, megbízhatatlan volt, olyannyira, hogy szerzője elragadtatva magát nem szláv népeket is besorolt könyvébe, s a szlávok birodalmát mértéktelenül három kontinensre is kiterjesztette benne. Értékesek azonban a szülővárosáról, Dubrovnikról s a mögöttes, környező országokról és népükről szóló részek, melyek különösen XIV. és XV. századi, eladdig ismeretlen, érdekes hír-adásokat tartalmaznak. A mű sorsa kétértelműnek, ellentmondásosnak bizonyult. 1603. augusztus 7-én Rómában indexre, a tiltott könyvek jegyzékére került, mert olyan szerzőkre is hivatkozott benne, akik más hitűek (pravoszláv görögök) voltak, illetőleg akiket a katolikus egyház mint eretnekeket ítélt el (német protestánsok). Ezeket maga Orbini is „elítélt szerzőknek" nevezi. Ugyanakkor a szláv népek egységét sugalló koncepciója nagy hatással volt a szláv népek későbbi nemzeti történetírására. Ez különösen a XVIII. században érvényesült, miután 1722-ben Nagy Péter orosz cár rendelkezésére a szerb Sava Vladislavić, a dubrovniki, hercegovinai eredetű cári diplomata orosz nyelvre fordította és Szentpétervárott kinyomatta. Vladislavić Mavro Orbini földije volt, előkelő származású, történelmi eredetű családból, a velencei dózse grófi rangra emelte (1722), s e címét I. Katalin cárnő is megerősítette a „raguzinski" predikátummal. Montenegróban és Dalmáciában, Velencében és Rómában képviselte az Orosz Birodalmat, s fontos tárgyalásokat bonyolított le Rómában például a katolikus egyház oroszországi státusának rendezéséről. Később mint cári követnek döntő szerepe volt a Kínával való kapcsolatok létrehozásában s a belső oroszországi állami reformok előkészítésében. Szerepe azonban jelentős a balkáni szlávok nemzeti ébresztésében is, különösen a hercegovinai, adriai-tengermelléki és montenegrói részeken. 1738-ban Szentpétervárott hunyt el, mint a cári udvar egyik legtekintélyesebb személyisége.

Orbini könyvének szentpétervári kiadása (1722) Sava Vladislavić fordításában régies nyelvezeten készült, az orosz, a liturgikus használatban lévő későibb egyházi szláv, s valamelyest a szerb népnyelv keverékén - a fordító személyének elhallgatásával. (Felvetődött, hogy a fordítás esetleg Teofan Prokopovics novgorodi érsek munkája, de a fordítás fennmaradt kézirattöredékei ezt cáfolni látszanak.) A mű e töredékes kiadása valószínűleg nemcsak oroszországi, de a hercegovinai, dalmáciai és dubrovniki szerbek számára is készülhetett, bár oroszországi kiadása Sava Vladislavić ama törekvéseinek részét képezi, melyekkel Nagy Péter érdeklődését kívánta felkelteni a balkáni szlávok és szerbek iránt.

Közel ötven esztendővel a szentpétervári orosz kiadás után Orbini művének egy részletét jelentette meg Pesten Jovan Radić (Joann Radich), akiről a könyvecske címlapjáról annyit tudunk csupán, hogy „boszniai földön, az újabban nevezett Szarajevó városában" született. A címlap tanúsága szerint ő fáradozott azon, hogy „e történelmet olasz és görög nyelvből szláv-szerb nyelvre fordítsa, Hazája emlékezetére", s kinyomatta „Pest szabad királyi városban, a Duna folyó közelében, a magyar székvárossal, Budával szemben, az Úr 1770-ik esztendejében június (vagy július?) 6-án". A pesti szerb kiadás mintha a szentpétervári címét követné: *Könyv a szláv nemzet történetírásáról, életéről és birodalmának kiterjedéséről, egybegyűjtve számos nyomtatott könyvből (Kniga istorografia o narode slavenskom, i o žitiji ih i razširenia deržavstva ih. Sobranaja iz mnogih istoričeskih knig).* Orbini eredeti, 1601. évi kiadásának terjedelmes címe áttételesen csak nyomaiban fedezhető fel e kiadáson: *II Regno degli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni. Historia di don Mavro Orbini Rauseo abbate melitense. Nella quale si vede l'Origine quasi di tutti i Popoli, che furono delia Lingua slava... E in particolare veggonsi i successi dei Re, che anticamente dominarono in DALMATIA, CROATIA, BOSNA, SERVIA, RASSIA, & BULGARIA.*

A pesti kiadás egyetlen ismert s csonka példányát (az eredetileg tizenkilenc lapos könyvecske három lapja hiányzik, az 5.-től a 10. olda-

lig) az újvidéki Matica srpska könyvtára őrzi. Hogy valóban a szarajevói származású boszniai szerb. Jovan Radic állította-e össze Mavro Orbini eredeti olasz kiadásából (címlapja szerint Jovan Radic „olasz és görög" nyelvből fordította), vagy csupán kivonatolta az 1722. évi szentpétervári orosz kiadást - esetleg módosítva, a szerb népnyelvhez közelítve annak nyelvezetét - csak szövegkritikai egybevetés után lenne biztonsággal megállapítható. Ugyancsak az is, megtoldotta-e maga a közreadó a szöveget. Utalás Mavro Orbini szerzőségére nincs a könyvben, miként nem történik említés az 1722. évi szentpétervári kiadás esetleges felhasználásáról sem. Fontos az utalás a könyvecske „szláv-szerb" nyelvére („slaveno-serbski jazik"). A szedésnél követett ortográfia kevert, részben magyaros, olasz hatással, hiszen olyan betűkészletből nyomták, melyet latin, német és magyar nyelvű könyvek közreadásához használtak a pesti Eitzenberger nyomdában.

Jovan Radić pravoszláv hitű és szerb nemzetiségű volt. Ezt egyértelműen bizonyítja a kiadvány második oldalán levő utalás is, mely szerint a könyvecske Mária Terézia (német-) római császárné és Magyarország királynője, illetőleg (II.) József (német-)római császár idején, valamint Jovan Georgijevic karlócai szerb ortodox érsek-metropolita alatt került kiadásra.

A XVIII, században cirill betűkészlete a rímnici, balázsfalvi (Blaj) és a jászvásári (Iasi) román nyomdáknak volt, a század derekán Bécsben és a szerémségi Karlócán rézbe metszve adtak ki szerb könyveket. Velencében működött 1762 óta viszont Dimitrije Teodosi (Demetrio Teodosio), egy janinai görög vállalkozó cirill betűs nyomdája, amely korábban csak görög könyveket készített. Mivel az orosz könyvbehozatalnak útját akarták állni, végül a bécsi egyetem nyomdája kapott privilégiumot cirill betűs - köztük szerb nyelvű - könyvek kiadására, s e „császári és királyi kiváltságos illír és keleti nyomdában" Josef Lorenz von Kurzböck 1770 és 1792 között mintegy másfélszáz szerb könyvet nyomatott ki. Németországban, Lipcsében is volt két nyomda, ahol szerb könyveket nyomtak.

Mindenképp talány, mi késztette Jovan Radićot, hogy könyvecskéjét - latin betűkkel nyomassa ki. Ekkor, 1770 tavaszán, a bécsi Kurzböck-nyomda még nem kezdte meg működését. De aligha tételezhető fel. hogy ne tudott volna Dimitrije Teodosi velencei nyomdájáról, melyben nemcsak „egyházi" metszésű cirill betűs könyvek készültek. de polgári rajzolatú betűkészletből is nyomtak könyveket. Késztethették erre természetesen gyakorlati megfontolások: a kézirat körülményesebb és mindenképp költségesebb kinyomtatása Velencében, az elkészült példányok hazaszállítása. Talán az is. hogy Mavro Orbini munkája indexen volt. mégha nem is szerepelt neve a kiadványon. Elgondolkodtató az a körülmény is - ha már a latin betűs kiadás mellett döntött - miért kerüli meg Pesten az egyetem ismert nyomdáját, s miért Ferenc Antal Eintzenberger nyomdájába viszi kéziratát (mely szerény teljesítménnyel 1755 óta működött).

A szarajevói születésű Jovan Radic életének és tényked ésének részleteit nem ismerjük. Orbini-átdolgozása az egyetlen latin betűkkel nyomtatott szerb könyv a XVIII. században, egyben az első szerb nyelvű pesti nyomtatvány. Bizonyosnak tetszik, hogy megjelentetése és kinyomatása idején Pesten (vagy Budán) időzött, ahol a megtelepedett szerbek ekkor virágzó, tehetős és összetartó közösségeket alkottak. A könyvecske létrejöttének közelebbi körülményeit és hátterét, közvetlenebb indokát sem tudjuk megfejteni s felfedni. Hogy munkáját „Hazája emlékezetére" fordította és nyomatta ki („za spomen svoemu Otecsestvu") indokolttá tenné a feltételezést, miszerint a könyvet elsősorban a boszniai szerbek közötti terjesztésre szánta, s csak találgathatjuk, a kinyomatott példányok miként jutottak nagyobb számban az évszázadok óta török hódoltság alatt levő Bosznia földjére.

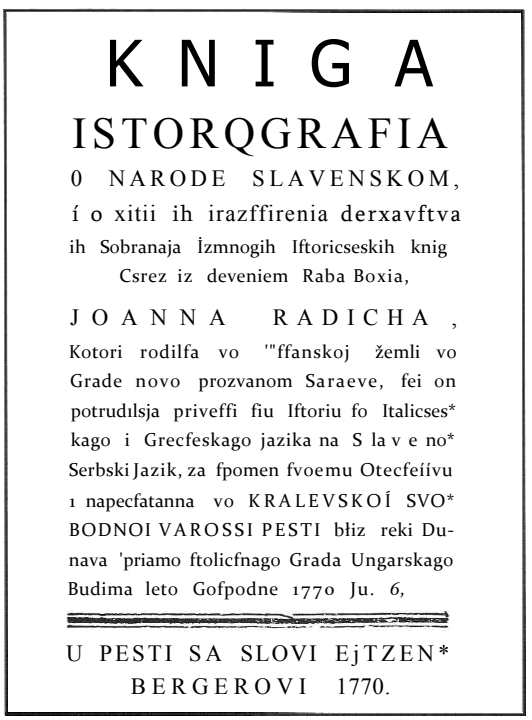
KNIGA

ISTORQGRAFIA

0 NARODE SLAVENSKOM,

í o xitii ih irazffirenia derxavftva ih Sobranaja İzmnogih Iftoricseskih knig Csrez iz deveniem Raba Boxia,

JOANNA RADICHA,

Kotori rodilfa vo '"ffanskoj žemli vo Grade novo prozvanom Saraeve, fei on potrudılsja priveffi fiu Iftoriu fo Italicses* kago i Grecfeskago jazika na S la v e no* Serbski Jazik, za fpomen fvoemu Otecfeíívu ı napecfatanna vo KRALEVSKOÍ SVO* BODNOI VAROSSI PESTI bliz reki Dunava 'priamo ftolicfnago Grada Ungarskago Budima leto Gofpodne 1770 Ju. 6,

U PESTI SA SLOVI EjTZEN* BERGEROVI 1770.

Az egyetlen ismert csonka példány ismereteink szerint 1899-ben került az újvidéki Szerb Matica könyvtárába, s Magyarországon maradt fenn. Sehol másutt nem tudnak a könyvecskéről, bár ez nem feltétlen annak a bizonyítéka, hogy egykor erőszakkal megsemmisítették volna példányait. A karlócai szerb érsek neve a munka ajánlásában arra utal, hogy a szerző-fordító-kiadó Jovan Radic kapcsolatban állhatott a császári korona védelme alatt álló szerb ortodox egyházfővel. Jovan Georgijevic metropolitával, aki maga is író, művészetpártoló volt. s támogatta a szerb történetírást. 1769-ben foglalta el az érseki trónust, s említése a könyv elején annak is tanújele, hogy az nem került kiadásra a szerb ortodox egyház tudta és hozzájárulása nélkül.

A „Bosnyák Királyság szláv népének történeti foglalata" (miként a belső cím pontosítja a tartalmat) a talányos Jovan Radic egyéni érdeme s kezdeménye. Megjelentetését nemzeti érdek s felvilágosító szándék vezérelte. Szerzőjének tudományos és irodalmi tájékozottsága, nyelvtudása, történelmi ismeretei, nem kevésbé politikai törekvései a török-muzulmán hódoltság alatti Bosznia egy kivételes, vállalkozó szellemű személyiségéről tanúskodnak az európai felvilágosodás korában, aki 225 évvel ezelőtt Pest-Budára is eljuthatott. ■

Göncz László

MAGYAROK A MURAVIDÉKEN

Az 1918/19-es politikai és katonai műveletek nyomán, az 1920-ban megkötött trianoni békeszerződés értelmében az egykori Szerb-Horvát-Szlovén, illetve a későbbi Jugoszláv Királyság szlovéniai régiójához csatolták a Murától északkeletre eső Vas és Zala megyék legnyugatibb részeit. Az említett terület - amely a szlovéniai magyarság szóhasználatában az elmúlt tizenöthúsz esztendőben Muravidék néven honosodott meg - magában foglalja azt a 28-30 települést is, amelyben a magyarok 1920-ban még abszolút többségben éltek. A vegyesen lakott terület lakosságának nemzetiségi összetétele - Lendva város kivételével - az 199l-es népszámlálási adatok szerint 50 és 85 százalék közti magyar többséget mutat.

Eltérő adataink vannak arról, hogy valójában mennyi lehetett a muravidéki magyarság létszáma az elcsatoláskor. A hivatalos statisztika mintegy tizenötezernyi magyarságról beszél, azonban ismervén az első jugoszláviai népszámlálások hatalmat kiszolgáló tendenciáját, elfogadhatónak mondható az az állítás, amely a magyarság tényleges számát az elcsatoláskor 20-21 ezerre teszi.

A magyarlakta vidék jellemzői

A magyarság által lakott terület a mai szlovén-magyar határ mentén húzódik 50-55 kilométer hosszan, szélessége 10 kilométer vagy még annál is kevesebb. E keskeny sávban - összefüggően - él a muravidéki magyarság ma mintegy tízezer főt számláló közössége a „nemzetiségileg vegyesen lakott területnek" nevezett vidéken. A zömükben magyar többségű falvak láncolata csupán egy helyen szakad meg: Kebele, azaz Kobilje az a szlovén település, amely beékelődött a magyar környezetbe.

Maga a terület földrajzilag részben síkság, részben dombos vidék, ahol a legfontosabb gazdasági ágazat a mezőgazdaság. Fontos hangsúlyozni, hogy a magyarlakta vidék termőföldje lényegesen gyengébb, mint a Mura folyóhoz valamennyire közelebb fekvő, szlovének által lakott terület termőföldjei. Részben ez, részben pedig a szlovénség természetes életmódbeli és gazdaságpolitikai adottságai idézték elő azt a helyzetet, hogy a magyarlakta vidék a XVIII. századtól gazdaságilag fokozatosan lemaradt a szlovének által lakott területtől. Ennek a jelenségnek közvetlen szociológiai hatásai is vannak, főleg a nemzeti tudatnak kisebbségi sorban történő alakulására.

Az első világháború után azonban történt még egy s más, ami közvetlenül kihatott a magyarság létére, illetve a nemzeti tudat alakulására. Az Esterházy-birtokok elosztásánál nyilvánvaló diszkrimináció történt a magyarság kárára, hiszen csupán az juthatott némi földhöz, aki lemondott nemzetiségéről. Továbbá Szlovénia különböző vidékeiről, de a Muravidék egynyelvű szlovén területeiről is egész településrészeket ültettek a magyar falvakba, elsősorban azért, hogy az asszimilációt serkentsék. Szociális megfontolásokkal is lehet indokolni e betelepítési hullámot, de valójában mégsem erről volt szó. Hála Istennek, az ide telepített lakosság és az őshonos magyarok között nem bontakozott ki nagyobb méretű - nemzetiségi jellegű - ellentét. De hogy a magyarság húzta a rövidebbet, az lemérhető az érintett falvak lakossági struktúrájának alakulásában.

Közigazgatásilag az elmúlt 75 esztendőben a muravidéki magyarság különböző egységekhez tartozott. Például a hatvanas évektől 1995-ig a muravidéki magyarság mintegy négyötöde a lendvai járáshoz - vagy ahogy nevezték: „községhez" - tartozott, egyötöde pedig a muraszombati járáshoz. A közigazgatás átszervezésével, amely 1995. január l-jével lépett életbe, a Lendva „községi" magyarság jelenleg az önkormányzati egységén belül minimális többséget alkot, míg az egykori muraszombati járás magyarsága a Hodos-Salovc-i és a Moravske Toplice-i „községekhez" tartozik, ahol abszolút kisebbségben él. A nemzetiségnek a szlovén alkotmány és jogrend értelmében legitimen megválasztott érdekképviseleti szervei, azaz nemzeti tanácsai is vannak, amelyek révén közvetlenül befolyásolhatja a nemzetiség létét, fejlődését érintő kérdéseket.

A nemzeti tudat alakulása

A kisebbségek nemzeti tudatát általában lényegesen befolyásolja a gazdaság fejlettsége. Mivel a szlovének gazdasági helyzete, életkörülményei egészükben a magyarságénál fejlettebbek voltak, számunkra - kisebbségként - egyre jobban az vált értékké, amit a többségi szlovén nemzet viselkedésformájában, munkaszokásaiban tapasztaltunk. A magyarság körében már a két világháború között megkezdődött a szlovén értékekkel való egyre erőteljesebb azonulás, a többségi nemzet felé irányuló orientálódás. A második világháborút követően ezt a nemzetiségi tudat formálása szempontjából számunkra negatív folyamatot a nemzetközi politikai helyzet csak felgyorsította, hiszen 1948 után az itteni magyarságot szinte hermetikusan elzárták anyanemzetétől.

A muravidéki magyarság nemzeti tudatának alakulásához, annak zavaraihoz, illetve csorbulásához erősen hozzájárult az értelmiségi

réteg hiánya. E vidéken nemigen beszélhetünk egy aktív szerepet vállaló, szakmai összetételében tagolt értelmiségi csoport meglétéről és folyamatosságáról. Inkább csak nagyon szűk csoportokról, illetve az átlagszinttől valamennyire eltérő egyénekről lehet szó. De vegyük szemügyre ezt a kérdést közelebbről.

Az első világháború utáni időszakban tömegesen költöztek el a trianoni Magyarország területére értelmiségiek, a kisebbségbe kényszerített magyarság addig legfontosabb, legtevékenyebb rétegei. Néptanítók, jogászok, orvosok és egyéb szakemberek hosszú sora hagyta el a vidéket. Az akkori értelmiség szemszögéből vizsgálva a helyzetet, megállapítható, hogy az elcsatolás egy természetes folyamatot, egy egységes orgánumot, egy eszmét, egy életfelfogást és nem utolsósorban egy ezeréves életmódot szakított meg az itteni magyarságban. És ezt éppen az értelmiségiek voltak képtelenek elfogadni.

Az üresen maradt állásokat és fontos tisztségeket a legtöbb esetben beköltöztetett, magyarul nem tudó személyekkel töltötték be. Valamivel később, amikor már egész szlovén vagy más nemzetiségű települések keletkeztek a magyar falvak mellett, illetve azokon belül, változásnak indult a lakosság struktúrája is, természetesen a magyarság rovására.

Az elmúlt négy-öt esztendőben több olyan idősebb embert próbáltam kifaggatni a muravidéki magyarság akkori érzelemvilágáról, akik tizenévesként élték meg az 1920-as éveket. Valamennyien szörnyű érzelmi zavarokról beszéltek. A legtöbben arról panaszkodtak, hogy a muravidéki magyarságnak abban az időszakban nem volt olyan szellemi vezetője, akit követhettek volna. A hatalom részéről pedig állandóan azt hallották, hogy ők egy „bűnös nemzethez" tartoznak, amely „ezer évig elnyomóként, hódítóként uralta a vidéket".

Ilyen vádak egyébként még manapság is több esetben elhangzanak sajtóban, oktatási berkekben egyaránt.

Az általam felkeresett idős emberek arról is szóltak, hogy a két világháború között a legtöbb muravidéki magyar büszkén - tehát nem félve vagy titokban - vallotta magát magyarnak, még ha az hátrányára vált is. Még bíztak abban, hogy a számukra igazságtalan döntést igazságtétel követi majd, és ismét Magyarországhoz tartozhatnak. A magyar lakosság akkor még csupán ebben látta a kiutat, ugyanis akkoriban európai integrációról, a határok szimbolikussá tételéről és tényleges, a kisebbség érdekeit szolgáló nemzetiségi politikáról senki sem beszélt, beszélhetett.

A második világháború időszaka új elemeket hozott a muravidéki magyarság nemzeti tudatába. Muravidéket ugyanis akkor ismét Magyarországhoz csatolták, ami új érzelmi helyzetet teremtett magyaroknak, szlovéneknek egyaránt. Hozzá kell tenni, hogy a későbbiek során annyiszor felrótt szélsőséges megnyilvánulásokért, háborús bűnökért az őshonos muravidéki magyar lakosság a legkevésbé felelős, még ha voltak is rossz példák. Ugyanis 1941 és 1945 között zömükben új emberek kerültek a Mu-

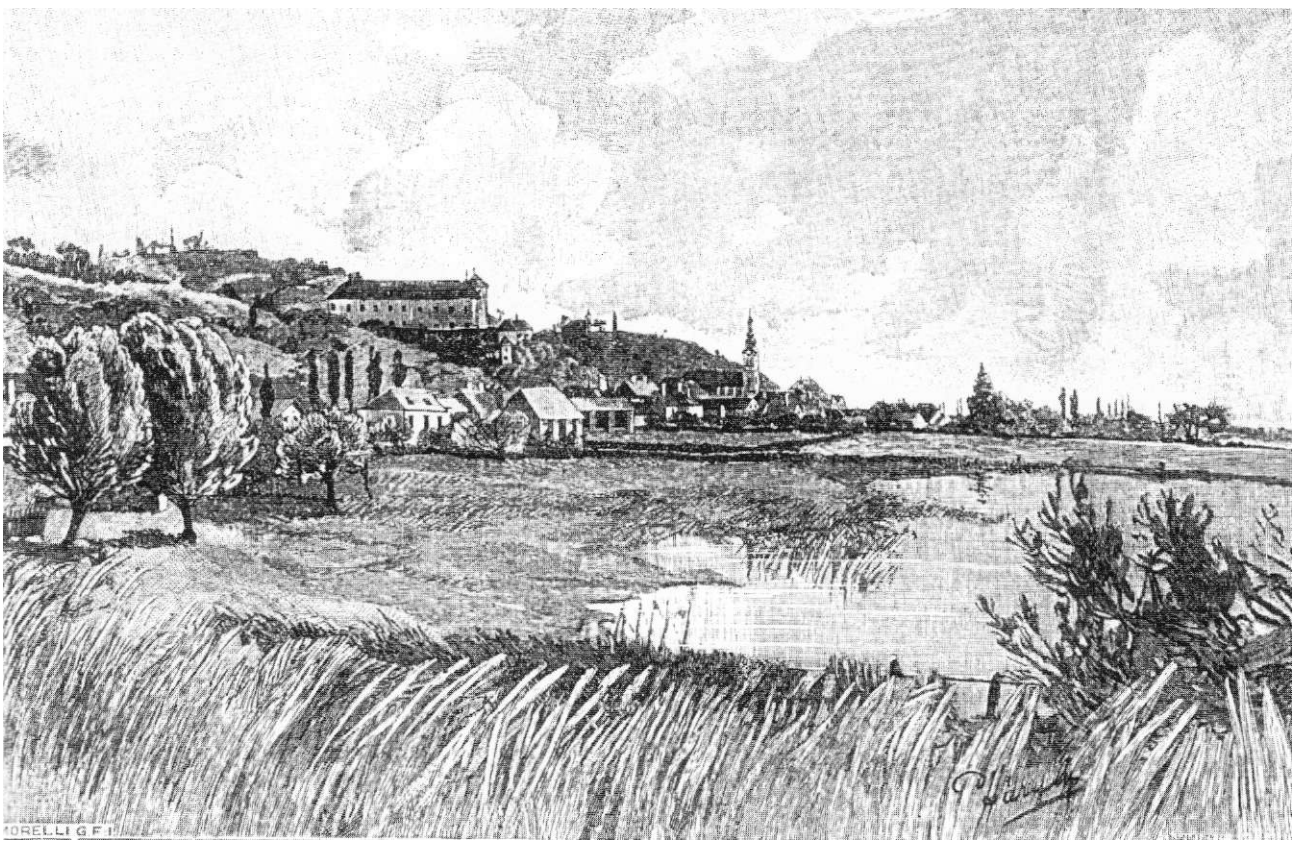

Alsó-Lendva, Háry Gyula rajza 1896-ból. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben című könyvből

ravidékre akár tisztségviselőként, akár szakemberként, olyanok, akik közül csak néhányan kötődtek valamilyen formában a muravidéki magyarsághoz. Nem tagadható, hogy a Muravidék őshonos szlovén lakosságát a háború alatt számos igazságtalanság érte. nem egy embertelen intézkedés sújtotta, de ezeket az említett időszakra sajnos oly általánosan jellemző bűnöket nem lehet és nem is szabad a muravidéki magyarság számlájára írni. Az sem róható fel az itt élő őshonos magyarságnak, hogy felszabadulásnak - és nem megszállásnak - tekintette a Magyarországhoz való visszacsatolást. Az is egészen természetes, hogy a muravidéki szlovénség mindezt ellentétes előjellel élte meg. Nagyon fontos, hogy a felnövő nemzedékkel a két ellentétes viszonyulást ne egymástól elkülönítve tárgyaljuk - s főleg ne csupán az egyik nemzet szempontjából -, hanem egymással összefüggésben, a két együttélő nemzet objektív történelmének megközelítése jegyében.

A második világháború után a muravidéki magyarság öntudatának helyzete tovább rosszabbodott. Ha a háborús években némileg megerősödött is az itteni értelmiségi réteg, zöme 1944 után ismét elköltözött e tájról. A háborúban elesettekkel tovább csökkent a magyarok száma, elsősorban a fiatalabb korosztályokban. A muravidéki magyarságnak pedig tudomásul kellett vennie, hogy számára más alternatíva, mint a kisebbségi sors felvállalása, nincs.

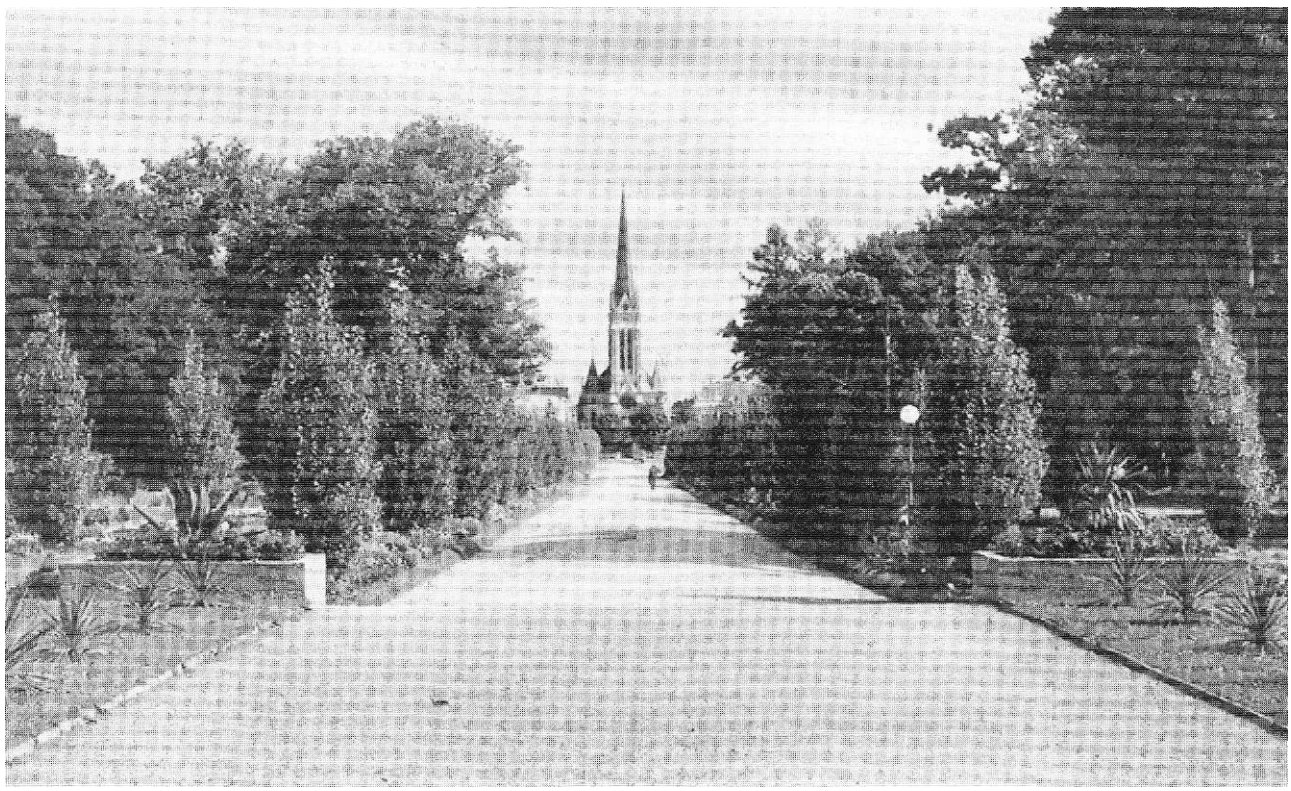

Muraszombat. Képeslap 1943-ból, a „visszacsatolás" idejéből

A nemzeti tudat alakulása kapcsán szólni kell még egy nagyon fontos kérdésről. A vegyes házasságokról van szó.

A vegyes házasságokból kikerülő generációknak legalább a 75-80 százaléka magyarul is tudó szlovénnek tekinti magát. Rosszabb esetben az ilyen házasságból született gyerekek a kisebbségi nyelvet már nem is beszélik. A helyzet azért elgondolkodtató, mert esetünkben a vegyes házasságok az összes házasságnak több mint a felét teszik ki. Az együttélés szempontjából ez az adat pozitívnak is mondható - és az is -, de komoly gondot okoz azoknak, akik aggódnak a magyar nyelv és nemzeti értékek minőségi visszacsúszása miatt, mert úgy érzik, ezáltal egy fontos érték megy veszendőbe. A példaértékű szlovén kisebbségpolitika és kisebbségvédelmi jogrendszer önmagában még nem ad megoldást erre a problémára.

Itt elsősorban az oktatásnak lenne fontos feladata a helyzeten valamennyire javítani. Megállapítható, hogy a több évtizeden át ideálisnak minősített kétnyelvű oktatás a magyar nemzeti tudat formálása szempontjából nem hozta meg a várt eredményt. A jövőben mindenképpen lényeges didaktikai változásokra van szükség, mert nagymértékben ezektől függ a muravidéki magyarság helyzete, megmaradása.

Most, amikor a hét évtizedes kisebbségi státusban talán először alakult ki a muravidéki magyarságon belül - persze a körülményekhez képest - számottevő magyar értelmiségi réteg, még ha a muravidéki magyarság létszáma nagyon megfogyott is, úgy hiszem, hogy képesek vagyunk a megmaradásra. Ennek legfontosabb alapfeltétele a sikeres nemzetitudat-formálás. A másik nagy feltételrendszer - az európai és azon belül az államközi együttműködés - jól alakul, ami a nemzeti kisebbségeknek is új lehetőségeket biztosít. ■

MAGYAR-SZERB ÉRTELMISÉGI PÁRBESZÉD BUDAPESTEN

Az Európai Utas Alapítvány, a Magyar PEN Club, a magyarországi Jakov Ignjatovié szerb kulturális alapítvány és a Szerb PEN Club, Szerbia Európa Mozgalma közös kezdeményezésére, a Soros Alapítvány (Magyarország és Jugoszlávia) támogatásával magyar és szerb értelmiségiek találkoztak október 5-én és 6-án Budapesten. A Magyar Írószövetség székházában megtartott párbeszédet Sonja Lichtnek, a jugoszláv Soros Alapítvány elnökének megnyitó szavai után Vásárhelyi Miklós vezette be. „Nincsenek illúzióink, nem táplálhatunk hiú reményeket, nem hisszük,

Zagorka Golubović professzor asz-szony, Végei László, Popovics György főtanácsos, Mirko Tepavac, Jugoszlávia egykori budapesti nagykövete, Aleksandar Tišma és Vicko Árpád

Vujicsics Sztoján és Konrád György (középen balra)

Martin József és Sonja Licht (középen jobbra)

hogy csoda történhet, s a szerb és a magyar értelmiségiek párbeszéde nyomán helyreáll régiónkban a béke, a megnyugvás, a normális élet. De igenis bizakodunk abban, hogy az okos szó, a megértés, a szívós és türelmes munkálkodás hegyeket mozdíthat meg" - mondotta. A mintegy harminc belgrádi, újvidéki és budapesti történész, szociológus, tudós, író és publicista részvételével két napon át tartó kerekasztal-beszélgetés a közvetlen eszmecsere, a nyílt vita, esetenként a tisztázó véleményszembesítés légkörében zajlott. A Szerb PEN Club elnöke. Predrag Palavestra akadémikus kiemelte a dialógus politikai és morális jelentőségét, de hangsúlyozta annak gyakorlati és stratégiai értelmét is, nemcsak a szellemi kapcsolatok újrarendezésében, de a kisebbségi (nemzetiségi) kérdés újbóli felvetődésében is. A párbeszéd előkészítésekor egyébként a kezdeményezők is abból indultak ki, hogy mind a magyar, mind a szerb kultúra multietni-

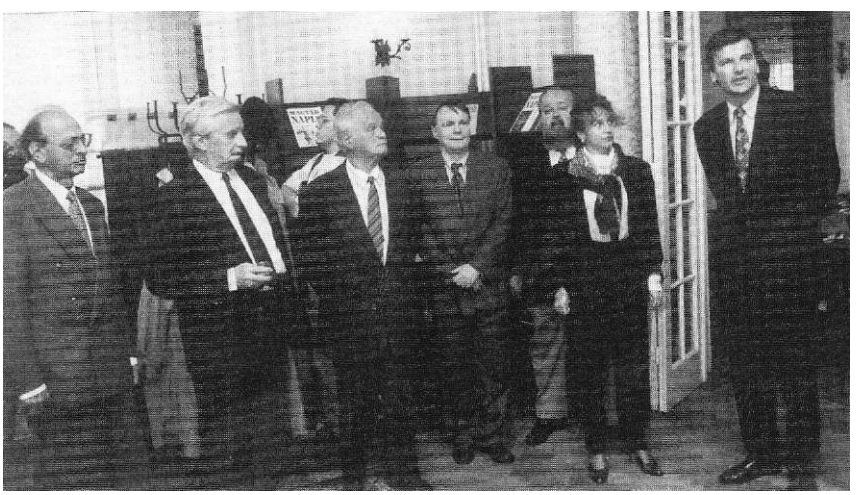

A budapesti szerb-magyar értelmiségi párbeszéd résztvevőinek tiszteletére az első napon Demszky Gábor főpolgármester adott koktélt. A képen: Lengyel Balázs, Pomogáts Béla, Vásárhelyi Miklós, Módos Péter, Vujicsics Sztoján, Balázs Zita fordító és Demszky Gábor főpolgármester

kus, nemzeti konfliktusokkal terhes régióban él. A posztszocialista átalakulás hatványozottan hozta felszínre ezeket a konfliktusokat, s a párbeszéd lényegében most azokat a szellemi lehetőségeket kutatta, melyek ellensúlyozhatnák a fellobbant nemzeti türelmetlenséget. A múlt rossz, századokon át lerakódott tapasztalataihoz most hozzájönnek a jelen bizonytalanságai. Tehát a történelmet vagy a politikát kell-e visszaszorítani a helyére?

A két nép közötti szabad, egymás értékeit befogadó, tisztelő és értelmes kulturális kapcsolatok igényével foglalt állást a dialógus során Konrád György író és Tornai József költő, Módos Péter, az *Európai Utas* főszerkesztője és Heltai Péter szociológus, a Magyar TV stúdióvezetője, Pomogáts Béla irodalomtörténész, az Európai Utas Alapítvány elnöke és Vujicsics Sztoján, a budapesti Jakov Ignjatovic Alapítvány elnöke, akárcsak Zagorka Golubovic professzorasszony és Dragoslav Srejovic akadémikus, Jovan Cirilov, a belgrádi Jugoszláv Drámai Színház és BITEF művészeti igazgatója, Mirko Tepavac politikus (egykori budapesti jugoszláv nagykövet), Aleksandar Tišma író. Végei László és Dusán Janjic történész-szociológus, Zorán Konstantinovié és Živorad Stojkovié irodalomtörténészek.

Predrag Palavestra figyelmeztetett, hogy a XX. század végén Európa és a nyugati világ nem volt képes egyenértékű eszmével reagálni a kommunista civilizáció történelmi vereségére, s most szembesülnünk kell azzal, hogy a világ sorsa kétes képességű diplomaták és jellegtelen politikusok kezére jutott, ami különösen a kis népek és kisebbségek sorsát kérdőjelezheti meg a nagy civilizációk peremvidékén. Zagorka Golubovic megfogalmazásában: „leomlott a »berlini fal« és letépték a »vasfüggönyt«, de ezzel valóban szabaddá vált-e a kultúrák közötti szellemi közlekedés? A »szabadság sokkja« kettős negatív hatást eredményezett: egyrészt új határokat teremtett és új bezárkózásokat, bizalmatlanságot és nacionalista ideológiákat gerjesztett, másrészt minden korábbi elfogadott érték lerombolásával újból az erős kéz politikája kerül előtérbe." Meggyőződése szerint a társadalom demokratizálódásában haladás csak a „nyitott társadalom" megvalósításával érhető el.

A szerb-magyar értelmiségi párbeszéd résztvevőinek tiszteletére Demszky Gábor. Budapest főpolgármestere adott koktélt. Göncz Árpád író, köztársasági elnök meghitt, baráti beszélgetésen fogadta a független szerb értelmiség kiemelkedő képviselőit. Az elfogultság nélküli véleménycsere a sajtó, a rádió és tévé folyamatos érdeklődése közepette folyt.

„A szellem embereinek hivatása, hogy hallassák szavukat" - hangsúlyozta bevezetőjében Vásárhelyi Miklós. „Mert az írástudónak lételeme a szellem függetlensége, a tántoríthatatlan törekvés a szabadságra, a színvallásra. Aki ez elől elmenekül. megtagadja hivatását" - figyelmeztetett. A budapesti szerb-magyar értelmiségi dialógus nemcsak üzenet értékű kezdeményezésnek bizonyult. A párbeszéd megindult és folytatódik.

■

Kosáry Domokos

MAGYARORSZÁG KULTÚR AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ

Magyarország az első világháború befejezésekor történelmének egyik legsúlyosabb válságát élte át. Gazdasága szétzilálódott. Erőforrásai kimerültek. Lakosait nyomor, járványok és politikai szélsőségek fenyegették. Széles körű elkeseredést, kiábrándultságot idézett elő annak drámai sokkhatása, hogy a régi történeti, soknemzetiségű ország területének kétharmada elveszett, és a nemzet egyharmada az új határokon kívülre került. A menekült - főleg középosztálybeli, értelmiségi - családok ezrei éltek otthon híján vagonokban. Az ország a Habsburg Monarchia felbomlásával elnyerte ugyan függetlenségét, de kiszolgáltatott. védtelen helyzetében ennek, mondhatni, inkább csak jelképes jelentősége volt. Mint egykori professzorom. Szekfű Gyula mondta volt nekem: igen. látszólag szabadok lettünk, de a valóságban inkább *vogelfrei,* az rúg belénk, aki akar. Nemzetközi mozgásterünk leszűkült, igen korlátozott maradt, a kisantant gyűrűjébe zártan, amelyet a nyugati hatalmak támogattak, legalábbis addig, amíg a megosztott Kelet-Közép-Európa kis országait uralmuk alá nem hajtották, előbb az egyik, majd a másik oldalról, bizonyos hódító kedvű, szomszédos nagyhatalmak. Aurélien Sauvageot, aki a húszas években francia lektorként működött a budapesti Eötvös Collegiumban és az egyetemen, emlékirataiban elmondja, hogy saját követsége megrótta, amiért a magyarokkal barátkozott. hiszen azokat inkább megfigyelés. ellenőrzés alatt kell tartani". De azt is elmondja, nagy elismeréssel, hogy ugyanakkor Magyarország szegényes lehetőségein szinte túlmenően tett erőfeszítéseket kulturális színvonalának emelésére. Erről sokat beszélt annak idején nekem is személyesen.

Az a politikai és társadalmi rendszer, amely az országot az akut válság után, a húszas évek elején egyfajta új konzervativizmus jegyében konszolidálta, stabilizálta, természetesen igen messze volt attól, hogy a modern demokrácia példájának tekintsük. De voltak, elsősorban az új típusú kultúrpolitika terén olyan pozitív vonásai, amelyek bizonyos szempontból történelmi tanulságul szolgálhatnak az utókornak is. E tanulság, amely azóta másutt is beigazolódni látszott, alapjában véve abban áll. hogy szerény eszközökkel bíró, de fejlesztésre váró országban az emberi erőforrások, az oktatás, a művelődés, a tudomány ügyét kell az egyik olyan fő beruházási prioritásnak tekinteni, amely azután a felemelkedést más területeken is segít mozgásba hozni.

Gróf Klebelsberg Kunó (1875-1932). aki az új kultúrpolitika koncepcióját kidolgozta. és mint vallás- és közoktatásügyi miniszter 1922 és 1931 között gyakorlatilag is alkalmazta, főnemesi címet viselt ugyan, de a valóságban nem a nagybirtokos arisztokráciát, hanem inkább azt a modem államigazgatási szakembergárdát képviselte, amely a hivatali pályán találta meg a maga hivatását és megélhetését. A korán árván maradt fiút hiába próbálták meg apja nyomán katonaiskolába küldeni: ő inkább a pesti egyetemen végzett igen szerény anyagi viszonyok között jogi tanulmányokat, amelyeket franciaországi és - főleg - németországi tapasztalatokkal egészített ki.[3] A militarista és gentry hagyományok távol álltak tőle. A vezető rétegek egy részének értetlenségével nem egyszer kellett találkoznia,[4] a „fajvédő" jobboldaliakkal pedig nyíltan szembeszállnia. Támaszra lelt viszont gróf Bethlen István miniszterelnökben,' aki eleinte a belügyi igazgatásban szerette volna képességét hasznosítani, de igen hamar belátta, hogy a legtöbbet a kultúrpolitika terén várhatja tőle. Klebelsbergnek a miniszteri posztja átvételekor. 1922-ben első dolga volt kijelenteni, hogy a hazát nem a kard, hanem elsősorban a kultúra emelheti ismét magasra. A letűnt sztálinista rendszer tollnokai, az elmúlt évtizedekben vagy egyszerűen elhallgatták tevékenységét,' vagy pedig imperialistának, reakciósnak bélyegezték, arra hivatkozva, hogy a „neonacionalizmus" jegyében „kultúrfölényt" kívánt elérni. A lényeget azonban nem ezekben az akkori viszonyokra jellemző kifejezésekben kell keresnünk. Ezek nyilvánvalóan elavultak, az akkori politika sok más elemével együtt - bár feltehetően a maguk idejében sem voltak oly veszélyesek, mint azok a kard és erőszak fölényére irányuló célkitűzések, amelyekre azóta is drámai példákat idézhetnénk Kelet-Közép-Európa és a Balkán újabb történetéből. Az újabb hazai kutatások már reális képet tudtak

POLITIKÁJA UTÁN

nyújtani az egykori hazai viszonyokról és Klebelsberg kultúrpolitikájának jelentőségéről, indítékairól, feltételeiről.[1] A mi szempontunkból a lényeg itt az a felismerés volt, hogy a válságba jutott és sokban elmaradt ország felemelkedését elsősorban a kultúra szintjének emelésével az emberi tehetség kibontakoztatásával lehet elősegíteni. S ez lényegében véve sokban egybecseng azzal, amit a Magyar Tudományos Akadémia alapítója, gróf Széchenyi István írt 1830-ban - persze más körülmények között - arról, hogy nem a természet, hanem elsősorban a „kiművelt emberfők sokasága" teszi a nemzetet naggyá, míg „az értelmi fejletlenség előbb-utóbb minden bizonnyal függésbe hoz".

Klebelsberg kultúrpolitikájának első eredményei a felsőoktatás és a tudományos intézmények korszerűsítésében mutatkoztak, amihez már működése elején hozzákezdhetett. A népiskolák hálózatának jelentős fejlesztésére, mivel az még több pénzt igényelt, inkább csak a húszas évek második felében tudott sort keríteni. A pénzügyi nehézségek főleg eleinte voltak súlyosak. De Klebelsbergnek már akkor sikerült két új egyetemet létrehoznia - pontosabban a határokon túlról (Kolozsvárról Szegedre, illetve Pozsonyból Pécsre) áttelepítenie, és a meglevő intézményeket - így a debreceni egyetemet is fejlesztenie.

Megközelítő számítások szerint Magyarországon kultúrára 1900-ban a GDP 3-6 százaléka, 1925 körül már 9-10 százaléka jutott.[8] „Kultúrpolitikám - írta a miniszter 1927-ben - két alapgondolaton épül fel. Emelni igyekszem a magyar nemzet széles néprétegeinek értelmi szintjét... Gondoskodni kell azonban arról is, hogy kellő számban álljanak rendelkezésre oly férfiak, különösen szakemberek, akik teljesen európai színvonalon vannak, hogy így minden működési téren... elsőrangú erőkre támaszkodhassunk."

Nézzük meg röviden, hogy a két alapgondolatból mit tudott megvalósítani. A népoktatás akkoriban a négyosztályos elemi iskolák hálózatára épült. Ezeket az iskolakötelezettség értelmében minden 6-10 éves gyermeknek el Kellett végeznie. A gyakorlatban azonban ez nem valósult meg hiánytalanul. A gyermekek egy része nem végezte el ezeket az osztályokat. Vagy azért, mert otthon, a falvakban munkára fogták őket, vagy azért, mert nem volt elég iskola. Ha igazak az egykorú számok, akkor a Nagyalföldön, például a Kecskemét körüli kiterjedt tanyavilágban a gyermekek majdnem 47 százaléka nem végezte el az előírt osztályokat. Érthető, hogy Klebelsberg népiskolai reformjának, amelynek elveit az 1926. évi népiskolai törvény fogalmazta meg, egyik fő célkitűzése volt az elemi oktatás hatékonyabbá tétele, az iskolahálózat fejlesztése, különösen a Nagyalföldön, az aprófalvakban és a tanyavilágban, tehát az ország olyan részén, amelyet korábban meglehetősen elhanyagoltak a régi Magyarország peremzónáival szemben. Klebelsberg nagyszabású akciójának eredményeként 1926-1930 között mintegy ötezer népiskola és tanítói lakás épült fel az alföldi tanyavilágban." Az első világháború előtt 80 gyermekre jutott egy tanító. Most már „csak" 50-60 gyermekre, ami még mindig túl sok volt, de valami előrelépést mégis jelzett. Javulás volt tapasztalható az írástudás, az alfabetizáció terén is. 1930-ra sikerült elérni hogy az ország hat éven felüli lakosságának 90 százaléka tudott írni-olvasni. Vagyis az analfabéták száma a korábbi 15 százalékról 10 százalékra csökkent. Ez a szint még mindig elmaradt ugyan Európa fejlettebb nyugati országaiétól, ahol 3-8 százalék volt az analfabéták aránya, mégis jelentős eredménynek volt tekinthető. Ekkoriban ugyanis ez az arány Bulgáriában 39 százalék, az akkori Jugoszláviában pedig 45 százalék körül mozgott.[1]"

A Magyar Tudományos Akadémia pár évvel ezelőtt megkérdezte magyar származású, külföldön élő tagjait, hogy mi volt hazai neveltetésükben az, aminek utóbb, nemzetközi karrierjük során a legtöbbet köszönték. Szinte egyértelmű válaszuk volt, hogy a régi nyolcosztályos gimnáziumnak. Magam is tanúsíthatom, hogy ezek a húszas években is magas színvonalon működtek. Főleg azok a jelentősebb állami, illetve katolikus meg protestáns középiskolák, amelyek saját hagyománnyal rendelkeztek. Az új kultúrpolitika ezen felül igyekezett a középfokú oktatásnak azt a szerényebb, de gyakorlatiasabb változatát is széles körűvé fejleszteni, amely a négyéves ún. polgári iskolák hálózatával főleg a gazdasági pályákra készítette fel a 10-14 éves fiúkat és lányokat.

Klebelsberg másik fő célkitűzése azonban, mint láttuk, a felsőoktatási és tudományos műhelyek segítségével olyan magas szintű, európai látókörrel bíró értelmiségi szakembergárda nevelése volt, amely minden területen képes a nemzetközi igényeknek megfelelni. Ezt a célt szolgálta az egyetemek már említett fejlesztése, a nagy közgyűjteményeket (könyvtárak, múzeumok) összefogó, autonóm „gyűjteményegyetem" kialakítása 1922-ben, az első főhivatású tudományos kutatóintézet, a tihanyi biológiai intézet megalapítása is, amely mint a Magyar Tudományos Akadémia negyven kutatóintézetének egyike ma is eredményesen működik. 1926 elején, egy természettudományi kongresszus megnyitójában Klebelsberg azt a tervét is körvonalazta, hogy a német Kaiser Wilhelm Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften Berlin-Dahlem-ben működő kutatóintézeti együttesének mintájára Budapest déli részén természettudományi telepet létesít az egyetem természettudományi tanszékeinek és a felállítandó intézeteknek az elhelyezésére. E nagy jelentőségű tervet azonban nem sikerült megvalósítania."

S különösen ezt a célt szolgálták a külföldi magyar intézetek és a „magas műveltség célját szolgáló" külföldi ösztöndíjak, mely utóbbiakat az Országos Ösztöndíjtanács ítélte oda kellő szakmai ajánlások alapján azoknak a fiatal pályázóknak, akikről úgy ítélte, hogy megfelelő szakmai felkészültséggel és tehetséggel rendelkeznek. S ehhez járultak a külföldi országok által felajánlott ösztöndíjak is. Az 1924-1934 közti bő évtizedben több mint 1500 magyar ösztöndíjas töltött hosszabb-rövidebb időt külföldön, főleg a jelentős, nagy európai országokban, és azokban, amelyek magyar szempontból különös jelentőséggel bírnak.

A külföldi magyar intézetek a helyi lehetőségektől függően többféle funkcióit is elláthattak, különböző szervezeti egységek segítségével a közös kereten belül. Működhetett bennük kutatóintézet könyvtárral, végzett fiatal kutatók számára, főleg a történelem és rokon tudományai terén. Egyes intézetek az ilyen kutatóknak és más ösztöndíjasoknak szállást, internátust is tudtak nyújtani; ilyenek kapták helyenként a Collegium Hungaricum nevet. De művészképzőt is fenntarthattak, ahol a feltételek erre különösen alkalmasak voltak. A miniszter egyik közeli munkatársa. Magyary Zoltán professzor 1927-ben úttörő és terjedelmes munkát szerkesztett *A magyar tudománypolitika alapvetése* címen. Ebben kifejtette a tudománypolitika elvi célkitűzéseit és ismertette az ország felsőoktatási és tudományos intézményeit, a külföldi magyar intézeteket is beleértve. Szerinte a külföldi kulturális központokban a tudományos együttműködés fejlesztése érdekében „olyan őrszemek, sőt lehetőleg intézmények" felállítására kell sort keríteni, amelyek a kellő szakmai információk cseréjét elősegítik. Ezeknek „tisztán tudományos jellegű" működést kell kifejteni, „az illető ország tudományos köreivel eleven és erős kapcsolatot" kiépíteniök, aminek feltétele, hogy szakmai súlyukat el

tudják ismertetni. Így válnak alkalmassá arra is. hogy az ösztöndíjasok, a fiatal tudós generáció nevelésében szerepet vállaljanak. A munkához írt előszavában Klebelsberg külön hangsúlyozta, hogy „e külföldi kapcsolatok ápolása annyival fontosabb, mert a nagy kultúrnemzetekkel való ilyen állandó és intézményes érintkezés nélkül a jövőben is mindig egy évtizeddel megkésve követhetnénk az európai fejlődést, aminek a múltban is annyiszor kárát láttuk." Számunkra persze ez túl optimista kijelentésnek tűnik, miután a sztálinista rendszer e kapcsolatokat jórészt felszámolta, és így még több időt vesztettünk.

Hangsúlyoznunk kell viszont, hogy a külföldi ösztöndíjak és intézetek e Klebelsberg-féle programja nem a semmiből született. Sikeressé éppen azért válhatott. mert olyan előzményekre és kezdeményezésekre építhetett, amelyek évszázados történelmi trendek, tehát létező folyamatok természetes velejáróinak, tüneteinek tekinthetők. Ezek a trendek a peremzónák, így a kelet-közép-európai régió és a fejlettebb zónák, az epicentrum kölcsönhatásának funkcionálásából adódtak Európa történeti modelljén belül.

Az egyik ilyen trend volt már a középkor óta az úgynevezett peregrináció, vagyis az, hogy magyarországi és más fiatalok egy része külföldi egyetemeken, intézményekben fejezte be tanulmányait, ahonnan korszerű ismeretekkel hazatérve biztosítani tudta egy európai látókörű és magas színvonalú intellektuális egyházi majd világi elit folytonosságát. A legkorábbi kapcsolatok, érthető módon. Rómához fűződtek, ahol azután a XVI. század óta a *Collegium Hungaricum-Germanicum* intézményesen nevelte az egyházi vezetők egész sorát, és ahonnan a XVIII. században a piarista rend magyar és lengyel tagjai ültették át hazai iskoláikba a *recentior philosophia* elveit. De a francia egyetemek magyar diákjairól is tudunk már a XII. század óta. A reformációt követően pedig a magyarországi protestáns felekezetek is kiépítették a maguk igen jelentős ösztöndíjas hálózatát a német, holland, svájci, angol egyetemeken. Történeti perspektívából nézve tehát Klebelsberg kultúrpolitikája egy hosszú folyamatnak nyitotta meg újabb, jobban szervezett fejezetét, amely az ő halála után is tovább fejlődött, folytatódott, sőt 1945 után is újjáéledt, amíg a sztálini rendszer erőszakosan el nem vágta e létfontosságú szálakat Európa testén belül. Szerencsére csak egy időre, mert a kapcsolatok újraépülnek és még elvenebben működnek majd akkor is, amikor a sztálini hódítás csak a távoli múlt rossz emlékű fejezeteinek egyike lesz a történelem lapjain.

A másik trend, a külföldi történeti, levéltári kutatásoké, ugyancsak jelentős múltra tekinthetett vissza. Rómában magyar jezsuita történészek egy jelentős adatgyűjtő iskola képviselőiként már a XVII. század óta kutattak magyar vonatkozású dokumentumok után. Az egyház központi levéltári anyaga fontos volt Európa más országai számára is. De Magyarország számára, ha lehet, még fontosabb, hiszen a magyar királyi levéltár középkori anyaga a Dunába veszett 1526-ban, amikor a mozhácsi vereség után az udvar elmenekült Budáról a török sereg elől. Saját központi levéltárat pedig az ország hosszú ideig ezután sem tudott kiépíteni, hiszen a Habsburg Monarchia keretébe került, sőt részben, egy időre, török uralom alá is. Ez a tény az újabb kort illetően is fontossá tette a külföldi levéltárak anyagának kiaknázását. Ezzel a Magyar Tudományos Akadémia már alapítása után foglalkozni kezdett. Történettudományi Bizottságának megalakulása (1854) után főleg a fontos XVI-XVII. századi bécsi forrásanyag kiaknázásával, a *Monumenta-sorozatok* közzétételével folytatott. A római kutatások akkor nyertek új lendületet, amikor XIII. Leó pápa a vatikáni titkos levéltárat megnyitotta a kutatók előtt. Sorra alakultak meg itt különböző országok szakkönyvtárakkal felszerelt történeti intézetei, akadémiái. A magyar tudósok közül, akik e lehetőséggel élni kívántak, Fraknói Vilmos, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, majd alelnöke szerezte a legtöbb érdemet. Ő indította el a *Monumenta Vaticana* című forráskiadványt, amelynek első kötetei már 1884-ben megjelentek. S az ő kezdeményezése nyomán, egy általa adományozott és könyvtárral is felszerelt villában alakult meg 1895-ben a Római Magyar Történeti Intézet, amelyről e centenárium alkalmából, nemrég emlékeztek meg egy konferencián. Fraknói felajánlására az intézetet 1913-ban a magyar állam vette át, szakmai irányításáról pedig a Magyar Tudományos Akadémia egy külön bizottsága gondoskodott, Berzeviczy Albert elnökkel az élén. Az új intézetnek 1914 őszén kellett volna megnyílnia, de a valóságban erre már csak a háború után kerülhetett sor, a művészettörténész Gerevich Tibor vezetése alatt, aki az olasz-magyar kulturális kapcsolatokban azután is jelentős szerepet vitt, hogy a budapesti egyetem professzora lett. A Klebelsberg-féle kultúrpolitika tehát meglévő alapokra építkezhetett. 1927-ben új épületben, kibővült tevékenységi körben kezdte meg működését a Római Magyar Akadémia, amelyben természetesen tovább élt a történeti intézet - a történelmet a legszélesebb értelemben értve -, otthont kaptak a fiatal kutatók, ösztöndíjasok, leendő olasz nyelvtanárok, sőt művészek is.[12] Ehhez járult, katolikus teológusok képzése céljából, valamivel utóbb a Pápai Magyar Intézet. Azt mondhatjuk, hogy a harmincas években a Római Magyar Akadémia szerepe, egymást követő, jeles vezetők alatt, egyre jelentősebb lett. Évkönyveket *(Annuari)* és *Documenti italo-ungheresi* címen könyvsorozatot tett közzé és kiállításokat rendezett. Jeles íróink, költőink utóbb is nosztalgiával emlékeztek arra, hogy a háború után 1947-ben még Rómában tölthették a szabadság múlandó perceit, mielőtt a vasfüggöny a Duna vidékét elzárta a nagyvilágtól.[13]

Klebelsberg Kunó

Megvoltak a kellő előzmények és feltételek Ausztriában, Bécsben is. Itt már 1623 óta működött a Pázmány Péter érsek által alapított magyar papnevelő intézet, a *Pazmaneum,* 1741-től pedig a francia nemesi akadémiának mintájára alapított *Theresianum,* amelyben eleinte jezsuiták nevelték igényes szinten a Monarchia - és benne Magyarország - politikai elitjének utánpótlását. A XX. század elején Bécs a maga alapvetően fontos forrásanyagával, a magyar történetkutatásnak egyik fő műhelye lett, hiszen ott kezdte pályáját Szekfű Gyula meg Eckhart Ferenc, a Haus-Hof- und Staatsarchivot Károlyi Árpád, a Hofkammerarchivot pedig Thallóczy Lajos, a Magyar Történelmi Társulat elnöke vezette. Bécsben a Monarchia felbomlása, Ausztria és Magyarország szétválása után is, a badeni egyezmény értelmében állandó magyar levéltári delegáció működött és a mai napig is működik. Az egykori magyar nemesi testőrség Fischer von Erlach által épített remek palotájában Klebelsberg 1924-ben hozta létre, már kialakult kezdetek nyomán, a Bécsi Magyar Történeti Intézetet, az immár nyugdíjba volnult Káro-

Ìyi Árpáddal az élén. Ez az új Collegium Hungaricum szervezetén belül működött, amelyben otthont és kitűnő szakkönyvtárat találhattak az ösztöndíjasok. Főként pedig azok a történészkutatók, akik a bécsi levéltárak ekkoriban frissen megnyílt XVIII-XIX. századi anyagának tárták fel igen fontos magyar vonatkozásait, nem utolsó sorban az 1848/49-i forradalom és szabadságharc meg a nemzetiségi kérdés történetét illetően.[14] A Magyar Történelmi Társulat, amelynek 1917 óta, Thallóczy halálát követően Klebelsberg volt az elnöke, *Fontes Aevi Recentioris* címen új forráskiadvány-sorozatot indított az újabb kori dokumentumok közlésére. A könyvtárat, amelyben még magam is dolgoztam a harmincas évek közepén, 1949 után szétszórták, az épületet pedig elkótyavetyélték annak az ostoba barbárságnak a jegyében, amely az egész akkori rendszert jellemezte.

Harmadik helyen az 1923-ban létrehozott berlini Collegium Hungaricumot kell említenünk, amelynek közvetlen előzménye a berlini egyetem keretében már 1917 óta működő magyar intézet volt. A fiatalon elhunyt, kitűnő Gragger Róbert vezetése alatt ez az intézmény főleg a nyelvészet iránt mutatott erős érdeklődést, de folyóiratában *(Ungarische Jahrbücher)* és könyvsorozatában *(Ungarische Bibliothek)* néprajzi, régészeti, történelmi tanulmányokat is közölt.

A Párizsi Magyar Intézet nem fejlődött Collegium Hungaricummá, de mint egykori franciaországi ösztöndíjas, személyes tapasztalatból mondhatom, hogy fontos szerepet vitt, részben szakkönyvtárával, de főleg 1923-ban indult, *Études Hongroises* című folyóiratával, amely utóbb, 1943-tól a budapesti Teleki Intézettel közösen látott napvilágot *Revue d'Histoire Comparée* cím alatt. Franciaországgal ugyanis nem voltunk hadiállapotban, és így az intézet a háború alatt és után is tovább működhetett.

Klebelsberg e kultúrpolitikája egy sor más, kisebb kezdeményezéssel is próbálkozott, és utóbb újabb műhelyek létrehozásával is folytatódott. Elmondhatnám még személyes emlékeimet a New York-i Hungarian Reference Libraryról, amely utóbb a harmincas években keletkezett, és amelynek Feleki Károly buzgalmából született Hungaricagyűjteményét azután hadizsákmányként a Columbia University kapta meg. Vagy a stockholmi magánegyetem magyar intézetéről *(Ungerska Institutet),* amely az azóta sajnos elhunyt nemzetközi hírű nyelvtudós, Lotz János, egykori évfolyamtársam és barátom vezetésével jelentős szerepet vitt a második világháború alatt: amellett, hogy meghonosította Svédországban a modern nyelvészet módszereit, Lotz magyar tárgyú könyvsorozatot adott ki, és diplomáciai úton ő juttatta el hozzánk Budapestre az új angol és amerikai szakirodalmat. Ez az intézet, sajnos, már ugyancsak nem létezik. De nem sorolhatunk itt fel minden egykorú vagy korábbi kezdeményezést. Talán ennyi is elég ahhoz, hogy az intézetek mint szakmai kutató és nevelő műhelyek eredeti céljairól és történeti szerepéről világos képünk legyen. Ezt a szerepet a sztálinista rendszer úgy próbálta eltorzítani, hogy megszakította a külföldi ösztöndíjak, tanulmányok hagyományát. Tudományos műhelyek helyett pedig olyan uniformizált és sablonos úgynevezett „kultúrintézeteket" kívánt fenntartani, amelyek a maguk nem mindig szakemberekből álló személyzetével a kormányzat más szerveihez hasonlóan csak központi, bürokratikus előírások szerint, mondhatni titkosrendőri ellenőrzés alatt működhettek, hiszen az adott rendszerben minden alá volt rendelve a szovjet irányítású politika szolgálatának. Ez ugyan sosem sikerül mindenütt teljesen, de igen sok kárt okozott. E nehéz helyzetből csak lassan, fokozatosan lehetett újra felemelkedni a rendszer lazulása, majd bukása időszakában. A magam részéről, mint történész, már 1984-ben azt követeltem a Századok hasábjain,[15] hogy ezeknek az intézeteknek adják vissza eredeti rendeltetését, szabadságát és tudományos rangját, tekintélyét. Nézetünk szerint elsősorban az olyan jelentős hagyományokkal és sajátos szakmai profillal rendelkező, nagy intézetek támogatására kell az erőket összpontosítani, mint Róma, Bécs, Berlin, Párizs, amelyek mellé felzárkózhatnék egy régóta tervezett londoni központ, és talán egy poraiból feltámasztott műhely az Egyesült Államokban. Ezeknek, minden politikától mentesen, olyan elismert tudományos színvonalon kell működniök, amely lehetővé teszi a párbeszédet a befogadó ország intellektuális elitjével. Ez az, ami mindkét fél jó érdekeinek megfelel, ami a jó történelmi hagyományokat folytatni képes, és egyben a maga területén előkészíteni, hogy Európa teste az integráció jegyében valóban egybeforrjon.

A kultúrpolitika és főleg a tudománypolitika persze nem azonnal, hanem később, egy-két nemzedék múlva hozza meg eredményeit. És nem is mindig feltétlenül annak az időszaknak a szándékait valósítja meg, amelynek feltételei közt létrejött. Ezt nemcsak mint történész, hanem mint kortárs és szemtanú is állíthatom. Bizonyos értelemben ugyanis jómagam is a húszas-harmincas évek e tudománypolitikájának és intézményeinek vagyok neveltje, produktuma. A fő szerep neveltetésemben a Trefort utcai „mintagimnázium" után az Eötvös Collegiumnak jutott, majd pedig azoknak a Klebelsberg kultúrpolitikája által rendszeresített külföldi ösztöndíjaknak, amelyek lehetővé tették, hogy Párizsban, majd Londonban folytathassam tanulmányaimat. S ebben nem voltam egyedül. Az Országos Ösztöndíjtanács évi jelentéseiből szinte név szerint megismerhető a szakmai értelmiségnek az a nemzedéke, amelynek módjában volt értékes nemzetközi tapasztalatokat szereznie. S e nemzedék, amikor hazatérve saját területén már valamennyire szóhoz jutott, nem a húszas évek régi Magyarországát, annak elavult társadalmi-politikai struktúráját kívánta megőrizni, hanem éppen ellenkezőleg, azt a nagyvilágban szerzett tapasztalatok nyomán modern demokratikus irányban készült átalakítani. Más kérdés, hogy ebben útját állta akkoriban Hitler, a világháború, majd egy rövid intermezzo után Sztálin. Klebelsberg nagyvonalú kultúrpolitikája tehát nem az adott hazai viszonyok hagyományait örökítette át a következő nemzedékre, hanem utat nyitott számára a továbblépés, a modernizáció felé. S ez, ha lehet, még hangsúlyosabbá teszi azt, ami benne történelmi érdemnek tekinthető. Európai szintű és távlatú kultúrpolitika volt, amely megmutatta, hogy az adott, korántsem kedvező feltételek közt és azok számos negatív velejárója ellenére is lehet Magyarország folyamatos részvételét Európa kulturális fejlődésében megfelelően biztosítani.

E szöveg rövidebb változata *Ungarns internationale Lage und Kulturpolitik* címen előadásként hangzott el Bécsben, az 1995. november 6-án tartott Klebelsberg emlékülésen.

: Aurélien Sauvageot, *Magyarországi életutam.* Bp. 1988.

[1] Életrajzára pontos részletek: Huszti József, *Klebelsberg Kunó életműve.* Bp. 1942.

: Tőkéczky László, Klebelsberg középosztályfelfogása és politikája. In: Zombori István (szerk.), *Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.* Szeged. 1995. 20-45.

[5] Romsics Ignác. Bethlen és Klebelsberg. Uo. 13-19.

[6] Az ötvenes évek viszonyaira legjellemzőbb összefoglalás: *A magyar nép története. Rövid áttekintés.* Bp. 1952., egyszerűen nem is beszél róla.

[7] A Klebelsberg-féle kultúrpolitika jelentőségének újrafelfedezését és az egykorú viszonyokkal való összefüggésének bemutatását kezdeményezte Glatz Ferenc, *Történetíró és politika.* Bp. 1980., és uő. (szerk.), *Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány.* Századok 1969., 1176-1200. Uő. *Történetírás, korszakváltás.* Bp. 1990.; és uő. (szerk.) Klebelsberg Kunó. *Tudomány, kultúra, politika. Válogatott beszédei és írásai.* Bp. 1990.

* Romsics Ignác, Kultúrpolitika és szellemi élet. In: Balogh Sándor (szerk.), *Magyarország a XX. században.* Bp. 1986. 163.

" Mészáros István, Klebelsberg Kunó az iskolareformer. In: *Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.* Szeged. 1995. 46-63.

[10] Romsics I.. im. 164.

" Ladányi Andor. A „magyar Dahlem". *Történelmi Szemle* 1995. 304-316.

Sárközi Péter. Kései siratója a Római Magyar Akadémiáért. *Hitel.* 1991. 19. sz. 60-63.

" Lengyel Balázs, *Két Róma.* Bp. 1995. Csorba Győző, *A város oldalában.* Pécs. 1991.

[14] Ujváry Gábor, Klebelsberg Kunó és a bécsi Magyar Történeti Intézet megalapítása. In: *Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.* Szeged. 1995.64-101.

Kosáry Domokos, A magyar történettudomány teendői és szervezeti kérdései. *Századok.* 1989. 832-859. ■

„AZ OLVASÓK ÉS GONDOLKODÓK LAPJA”

Tizenöt éves a Wiener Journal

„A Wiener Journal többek között a Kelet és Nyugat közötti hidakat építők fontos fóruma, azoké, akik soha nem adták fel kontinensünk egységébe és jobb jövőjébe vetett hitüket" - írta a Władysław Bartoszewski, lengyel külügyminiszter (akkor Lengyelország bécsi nagykövete) 1990 októberében, a bécsi folyóirat tízéves jubileumára. Pár lappal e sorok után. a *Wiener Journal* huszadik oldalán Peter Bochskanl akkori főszerkesztő írásából pedig arról értesülhetett a kedves osztrák olvasó, hogy Budapesten „Európai Utas néven egy folyóirat alakult, amely a közép-európai térség szellemi együttműködésének elősegítését tűzte ki célul. A Journal örömmel fogadja ezt az ajánlatot, amely mindenekelőtt cikkek, írások átvételét és cseréjét jelenti majd". Ennek immáron öt esztendeje. Władysław Bartoszewski akkori sorait ma már ötéves együttműködésünk, ötéves személyes barátságunk jogán is megerősíthetjük.

A lap politikai iránya - az alapító, Jörg Mauthe 1980-as programadó írása szerint - „megcélozza ama metszéspontot, ahol a nem szocializmus két nagy tendenciája találkozik, nevezetesen a liberalizmus és az újkonzervativizmus, ahol megint vitatkozhatunk arról, hogy az ember nem csupán környezete, hanem a történelem produktuma, sőt - horribile dictu - saját akaratáé is lehetne".

Közös rendezvények

Első közös fellépésünk, az induló *Európai Utas* bemutatója a budapesti Olasz Kulturális Intézetben 1990 októberében majdnem kudarcba fulladt. A rendezvény estéjén kezdődött a taxisblokád, amely az első napot kivéve tel-jesen meghiúsította a nemzetközi találkozót. Bécsi, prágai, pozsonyi, milánói és velencei kollégáink, valamint a párhuzamosan tervezett olasz-magyar bankárkonferencia résztvevői hazajutni is csak kalandos úton. komoly nehézségek árán voltak képesek.

Amilyen körülményesre sikeredett ez a rendezvény, olyan eredményesen alakult a további együttműködés. A *Wiener Journal-on* (illetve annak grazi, salzburgi és alsó-ausztriai mutációján) keresztül lapunk számos írását, illetve szerzőjét ismerhették és ismerhetik meg az osztrák olvasók. 1992-ben a *Journal* és az akkori osztrák alkancellár, Erhard Busek vendégeként személyesen is bemutatkozhattunk a bécsi közönségnek. A három évvel ezelőtti tudósításokat föllapozva kiderül. hogy a *Die Presse* és a *Wiener Zeitung,* illetve a *Magyar Hírlap,* az *Új Magyarország* vagy a *Népszava* olvasói egyaránt értesülhettek arról.

hogy az Osztrák Tudományos és Kutatási Minisztérium épületének patinás dísztermében többek között Cseres Tibor, Görgey Gábor. Kiss Gy. Csaba, Lázár Ervin, Pomogáts Béla, Vásárhelyi Miklós és Vathy Zsuzsa részvételével „sikeresen mutatkozott be egy budapesti szellemi műhely", 1992 őszén, a Párizsi Magyar Kulturális Intézetben tartott estünkre pedig David Axmann főszerkesztő-helyettes jött el Bécsből, hogy Dobos Lászlóval, Grendel Lajossal, Kántor Lajossal és lapunk szerkesztőivel együtt reprezentálja a francia közönségnek a közép-európai értelmiségi összefogást. Ugyancsak 1992-ben jelent meg Budapesten Erhard Busek *Az elképzelt Közép-Európa* című kötete, amelyet decemberben a Magyar írószövetségben nagy nemzetközi találkozón mutattunk be. A rendezvény hagyományt teremtett: tavaly immáron harmadszor szervezhettük meg közösen az év végi osztrák-magyar tanácskozást. Együtt alakítottuk meg 1993 tavaszán a Közép-európai Kulturális Lapok Egyesületét, amely Krakkótól Milánóig, Ljubljanától Pozsonyig, Velencétől Kolozsvárig alakított ki azóta is működő kapcsolatrendszert a térség folyóiratai között.

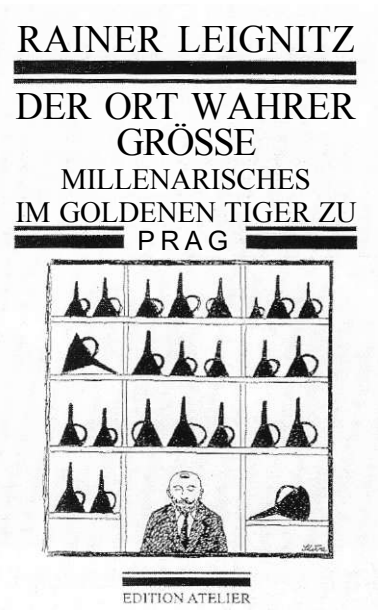

Bécsi emlékek

Ismeretségünk folyamán a *Journal* szerkesztősége háromszor is költözött. így tehát nemcsak szellemi orientációnkat segítette, hanem a császárvárost illető helyrajzi ismereteink elmélyítéséhez is nagyban hozzájárult. És megismerhettük a híres bécsi kávéházakat is: találkoztunk a Café Prückelben. találkoztunk a Landtmannban. folytattunk megbeszéléseket a Hawelkában is. Legújabb közös tervünk, egy magyar szerzők írásaiból összeállított német nyelvű kötet közös kiadása pedig a Café Griensteidl márványasztala mellett körvonalazódott.

Kettős jubileumot ünnepelhettünk ugyanis az 1995. november 6-i, hóviharral beköszöntő bécsi estén. A Giro-Credit elegáns konferenciatermében megtartott ünnepi találkozón mutatták be a *Wiener Journal* keretei között működő könyvkiadó, a tízéves fennállását ünneplő Edition Atelier új kiadványait is.

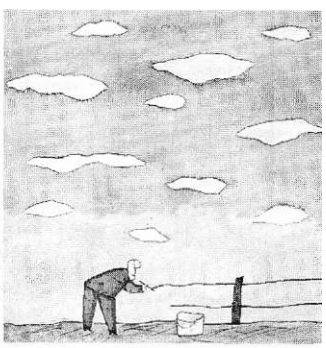

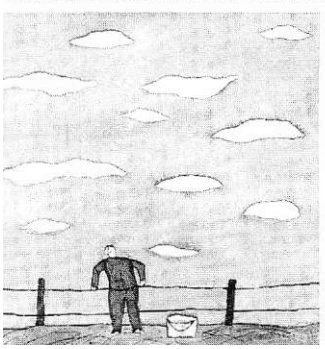

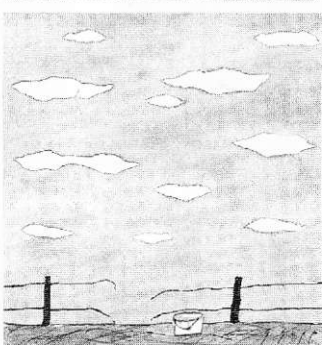

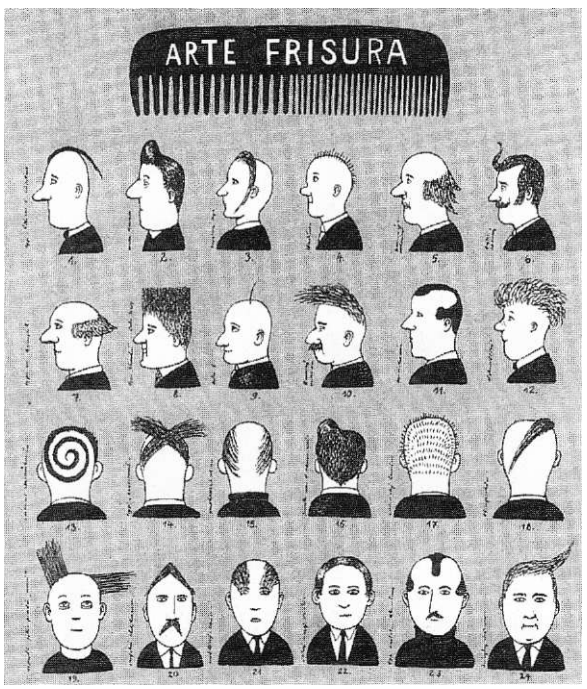

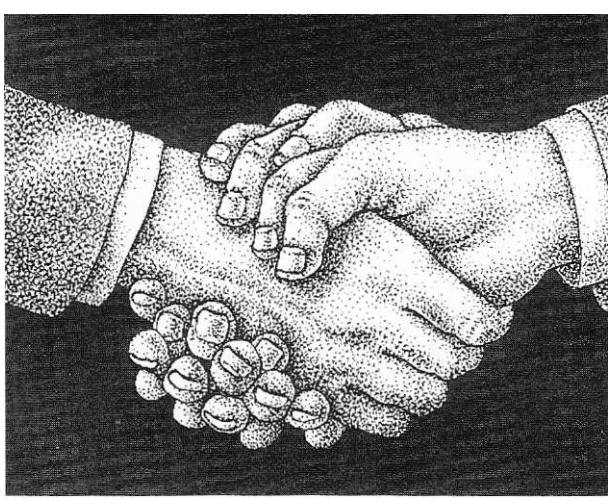

Irónia és önirónia

A folyóirat, amely mottójának megfelelően az „olvasók és gondolkodók lapja" kíván lenni, az osztrák sajtó ítélete szerint is komoly szerepet játszott és játszik ma is az osztrák kulturális és politikai gondolkodás formálásában. A *Salzburger Nachrichten* szerint például „senki sem tudja pontosan, mi a csuda is az a politikai kultúra, mégis vezetnek hozzá nyomok. A *Wiener Journal*-ban többször is *in*

Jobbról balra: Peter Bochskanl, Erhard Busek és a cikk szerzője

David Axmann főszerkesztő és Doris Span főmunkatárs

flagranti érték". A *Die Presse* pedig így méltatja a lapot: „Politika és kultúra, kultúrpolitika és politikai kultúra, tárca és szatíra, Ausztria és Közép-Európa, a »Wienerische«, vehemens környezetvédelmi elkötelezettség, valamint fiatalos grafikák és karikatúrák: ezekben a témakörökben a *Wiener Journal* képes volt arra, hogy kikerülhetetlenné és nélkülözhetetlenné tegye magát."

A folyóirat - az osztrák millennium kapcsán - évek óta kiemelten foglalkozik az osztrák nemzeti tudat és identitás kérdéseivel. Sajátos, ironikus-szatirikus, a szavak többféle jelentését kihasználó (a többértelműséggel már-már visszaélő) nyelvén vitákat indít és folytat Ausztria Európai Unió-beli helyéről, közép-európai szerepéről, a szomszédokkal kialakított viszonyáról. A *Wiener Journal* már nyelvezetével is gondolkodásra, önálló értelmezésre sarkall. Hónapról hónapra állandó rovatban mutatja be a prágai, pozsonyi, budapesti, krakkói kulturális programokat. Könyvrecenziói és ausztriai, illetve külföldi kiállításokat bemutató rovata mellett állandóan foglalkozik a térség építészetével, sőt széles értelemben vett kulináris rovatot is közöl. (A legutóbbi szám például a bécsi Meiselmarktra, piaci körbeszaglászásra invitálja az olvasót.)

A *Wiener Journal* ma: huszonötezer példány és - a felmérések szerint - több százezer olvasó lapszámonként, minden hónapban. A lap szerkesztői tizenöt év után biztosak lehetnek abban, sikerrel járt az a célkitűzésük, hogy „folyóiratot csináljanak olyan embereknek, akik még tudnak és szeretnek olvasni".

Mi mást is kívánhatnánk a kettős jubileumon: reméljük, hogy együttműködő társak, vitapartnerek és barátok lehetünk a következő tizenöt évben is.

Módos Márton

A karikatúrákat a Wiener Journalból válogattuk

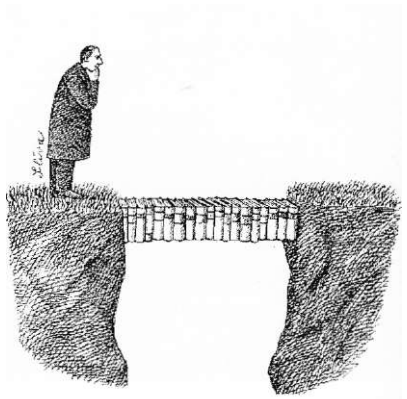

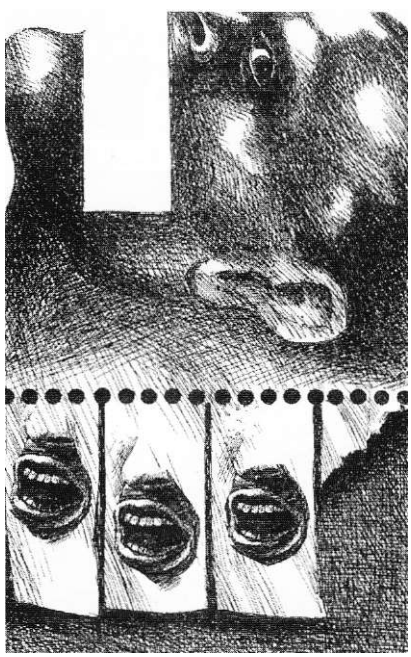

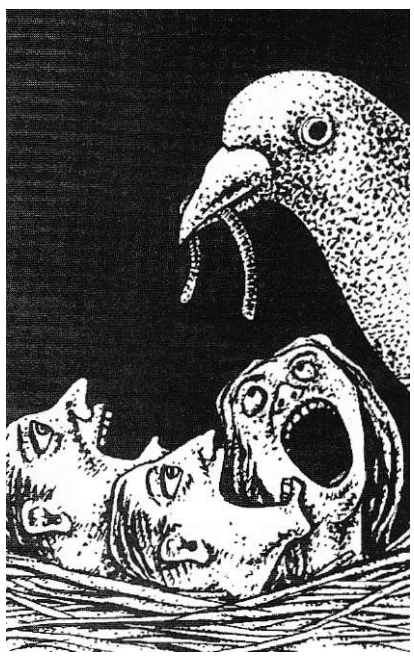

Kántor Lajos

AZ IDEVALÓ MAGYAR JÁTSZÓ SZÍN... KOLOZSVÁR, 1995

A *Képmutatók cselszövése-t* játszotta el egyik utóbbi bemutatójaként a 203. évadjában járó kolozsvári magyar színház. Molière a hőse és az áldozata Bulgakov darabjának, de amiképpen a moszkvai író az önvédelem eszközeként írta e színművét, a kolozsvári társulat a maga folyamatosan drámai sorsát jeleníti ezzel az előadással (amely egyébként az idei színházi világnapon a magyarországi tévénézők elé került a TV-1 műsorában). Ezt tette Spiró György művével, *Az imposztor-ral* is (ugyanazon este a Duna TV sugározta, vagyis szintén kiemelt programként) - csak másképpen. Ha a Molière-dráma a Hatalom packázásait, sőt életveszélyes betartásait mutatja teljes bonyolultságukban, a vilniusi lengyel színészekkel megélt történet ezeket a konfliktushelyzeteket még tágabb és egyúttal konkrétabb formában fejezi ki, amikor a színház közönségét is bevonja a bírálandók, elemzésre szorulók körébe. A lefokozott, külsőségekkel is kielégíthető nézői elvárásokról van szó, ami a belső igényszint csökkenését eredményezheti a színészben, vagyis a művészet degradálódásával jár. (Az egyik színésznő így szól a híres vendéghez Spiró „lengyel" darabjában: *„Tudja, mi a legszörnyűbb? Hogy itt nem kell jól játszani. És mert nem kell, nem is lehet. Itt még olyan szépnek sem kell lenni, mint én vagyok. Itt elég. ha a színpadon lengyelül beszélünk, és a közönség máris könnyben úszik, és véresre veri a tenyerét. Itt nem kell a jó színház, Mester! Ez iszonyú!")*

Ezzel az önlefokozással nem ért egyet, ez ellen harcol - átmenetileg szembekerülve közönsége egy részével is - a kolozsvári magyar társulat. És ezáltal lesz méltó páratlan hagyományához. Éppen kétszáz éve mondotta idősb Wesselényi Miklós az erdélyi országgyűlésen: *„...mivel pedig ezen a nemes czélra vezető eszközök közül egy nevezetesnek lehet tartani a magyar játszószínnek és játékoknak jól elrendelésit, melyeknek a szívbe hathatós befolyások és munkálkodó erejek lévén, nemcsak a nyelvnek kellemetlenségeit kedveltethetik, és az ahoz való szeretet felgerjesztethetik, hanem egyszersmind, főként a jó vigyázás alatt, a jó erkölcset gyarapítják, a hibákat gyűlöletessé teszik s ez által a nemzetnek is boldogsága, mely a jó erkölcs nélkül állandó nem lehet, eszközöltetik, a nemzetnek java és a nyelvek dísze tehát megkívánná, hogy az idevaló magyar játszó színnek, melynek jó a kezdete, csak további gyámolítására és segítségére volna szüksége, fenntartsa, dísze és állandósága mennél jobb móddal az erre megkívánható költség és segedelem által eszközöltessék..."*

Az idősebb Wesselényi e nemes óhaja és támogatása a következő kétszáz esztendőben nem mindig talált követőkre; mégis a méltósággal és művészi igényességgel megünnepelt bicentenáriumon élőszóban és különböző kiadványokban - így a *Kolozsvár magyar színháza* (Kolozsvár, 1992.) című tanulmánykötetben - el lehetett mondani, hogy 1792 óta nem maradt ki Erdély (hivatalos vagy „csak" szellemi) fővárosában színházi évad; a magyar szó az eleinte ideiglenes, majd állandónak vélt - szükségből, kényszerből aztán nemegyszer költöztetett - színpadokról rendszeresen felhangzott. Jó szakaszaiban pedig a

A Farkas utcai kőszínház 1821-ben épült, a két világháború közötti években lebontották

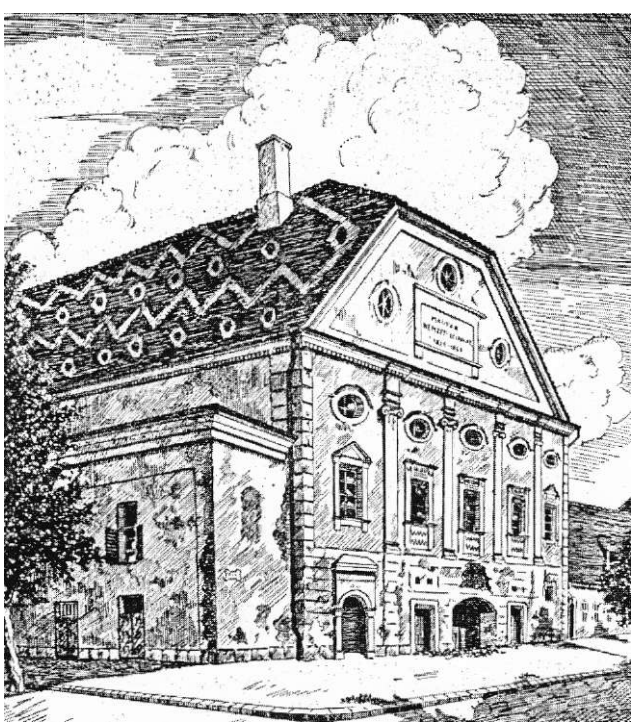

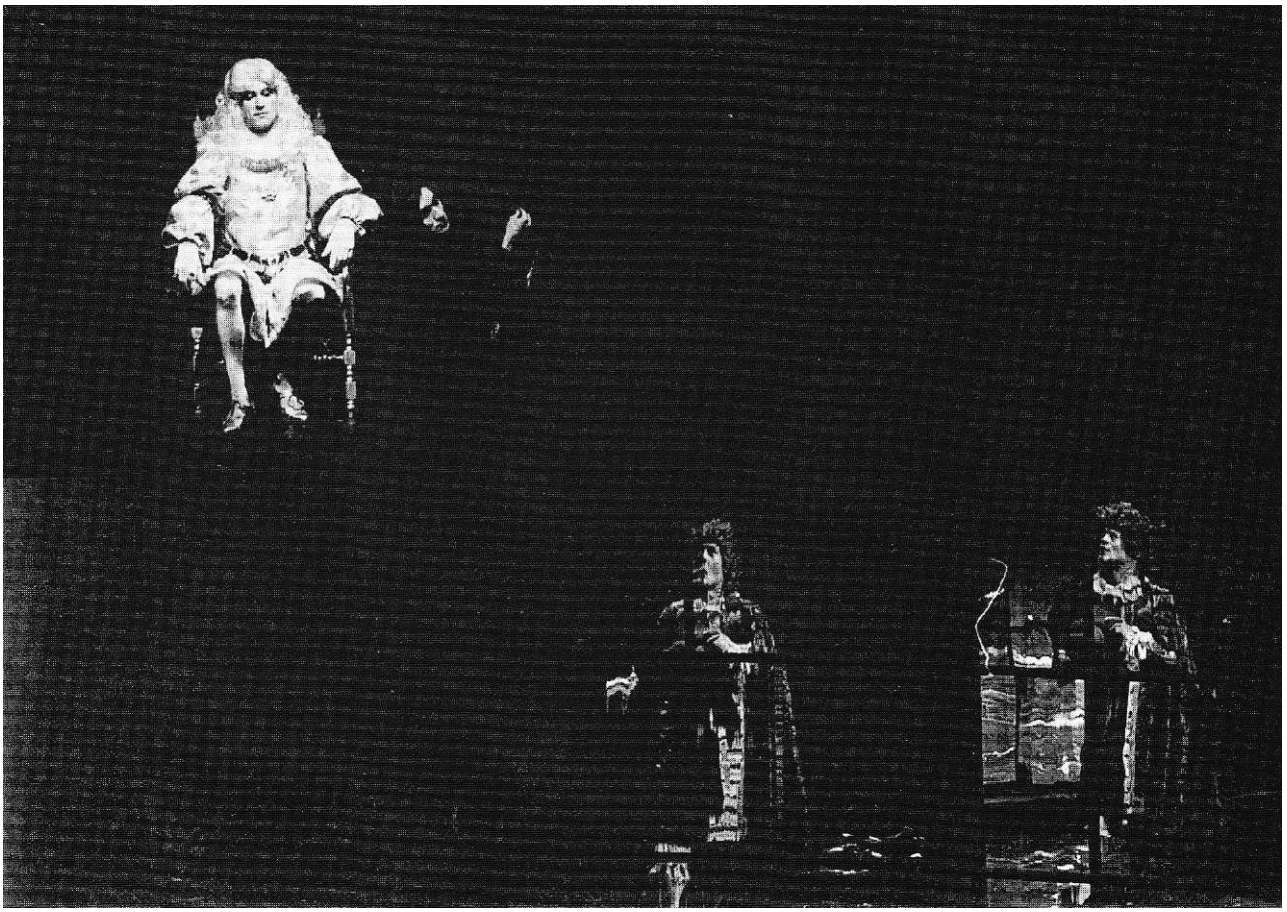

Képmutatók cselszövése, balra, fent: Bíró József

kolozsvári magyar Thalia nem csupán a szó, hanem a benne megtestesülő gondolat otthonát is jelentette. A játékban kiteljesedő gondolatét, ahogy ez ettől a sajátos művészettől és (bohém-komoly) papjaitól elvárható.

A kolozsvári színháztörténet főbb állomásai (elsősorban a szakmabeliek számára) ismertek, néhányat mégsem árt itt megemlíteni, a XX. század végi jelen felől nézve. A felvilágosodás korának anyanyelvápoló törekvései érvényesültek Aranka György színházpártoló röpiratában, 1791-ben *(„ Egy magyar Színnek felállítását talán legelöl kell vala tennem azok között az eszközök között, melyek anyai nyelvünk gyarapítására és közönsége sítésére szolgálnak.")* De beletartozott e programba, az eredeti darabok előadása mellett, a világirodalom nagyjainak fordítása. Az 1790-es években Kolozsvárt Shakespeare-t, Schillert, Moliere-t játszották, mi több, sorozatban. Itt hangzott fel először magyar színpadon a *Hamlet*, 1793-ban, s közvetlenül követte a *Romeó és Júlia* és az *Othelló*. Századunk jeles erdélyi színházszervezője, színész-rendezője, Janovics Jenő lokálpatrióta büszkeséggel, ám megalapozottan írhatta le: *„A Kótsi Patkó János által megindított Shakespeare-kultusz olyan mély gyökeret vert Kolozsvárott, hogy később a Farkas utcai színházban is sűrűbben szerepeltek Shakespeare-darabok a színház műsorán, mint Pesten."* Az eredeti magyar drámák közül a *Bánk bán* az *Erdélyi Múzeum* pályázatára készült; *Az ember tragédiájá-X* alig néhány hónappal a Paulay-féle híres pesti bemutató után láthatták a kolozsváriak, E. Kovács Gyula rendezésében (Jászai Mari játszotta Évát, Szentgyörgyi István Lucifert. Ádámot pedig a rendező), a *Mózes* színrevitelében viszont már ő és Kolozsvár volt az első. Úttörésnek számított Petőfi *Tigris és hiéná*-ja is (1883).

S a Farkas utca, az 1821-re elkészült első kőszínház. Évtizede-

Az imposztor, Ács Lajos és Nagy Dezső (fent)

A félreértés, Pál Tibor, Pardanschi Krisztina és Orosz Lujza (középen)

A félreértés, Csíky András és Pál Tibor (lent)

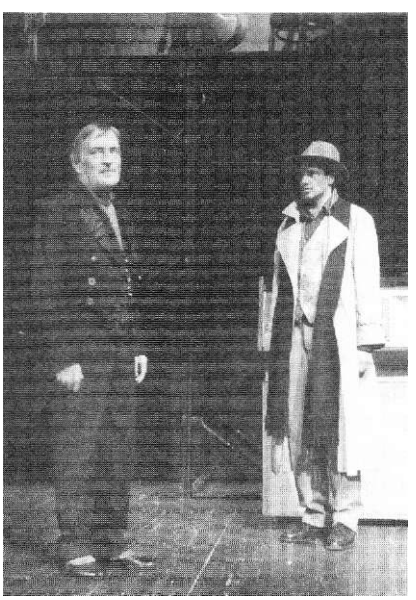

Képmutatók cselszövése, balra lent: Bogdán Zsolt

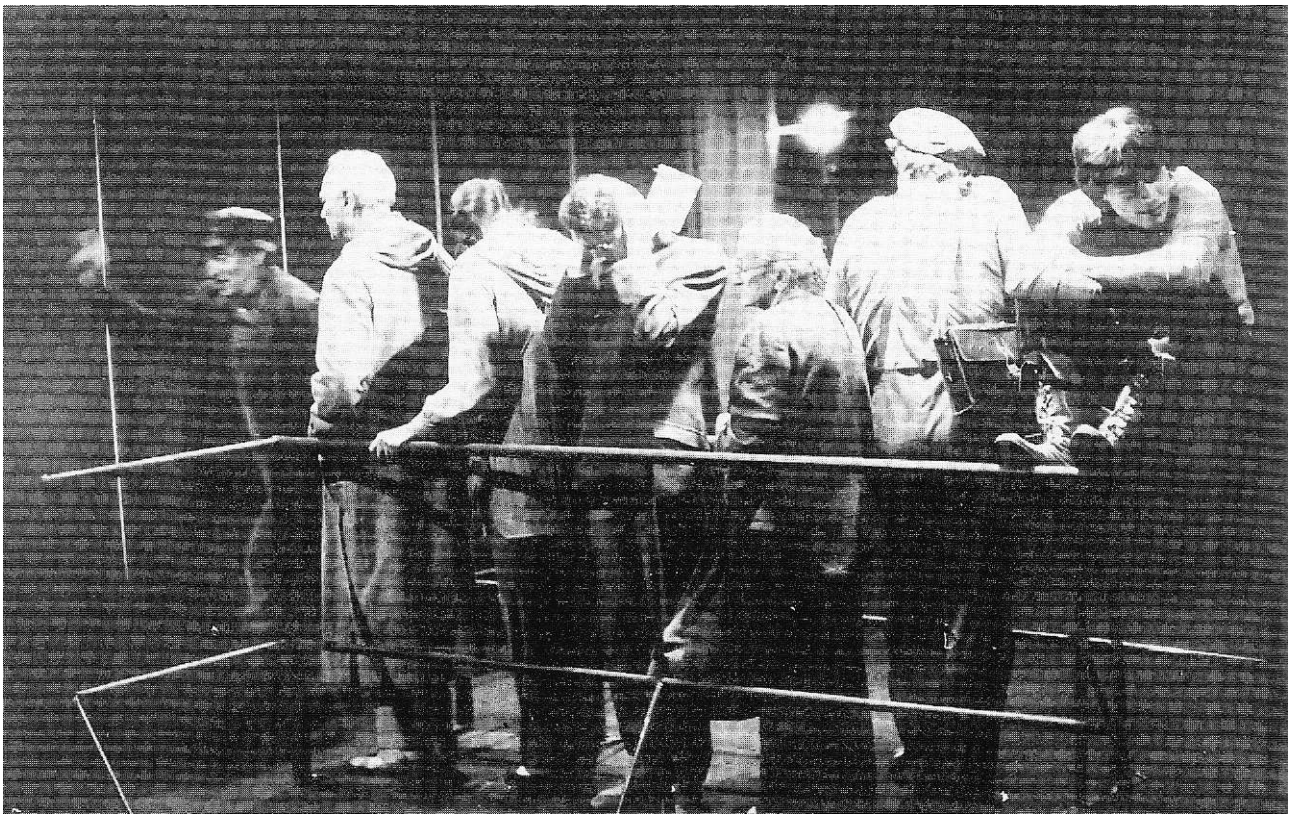

Jelenet a A buszmegálló-ból

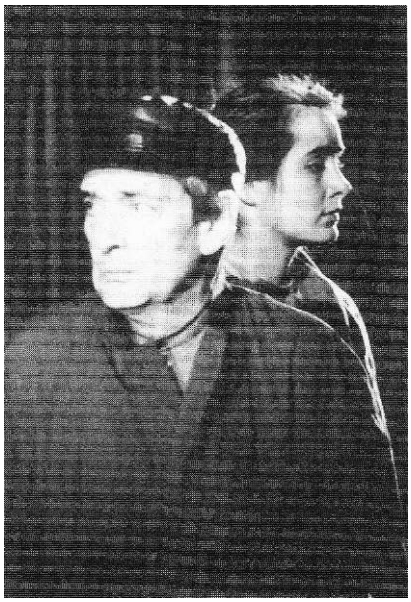

A buszmegálló, Csíky András és Rakita Rozália

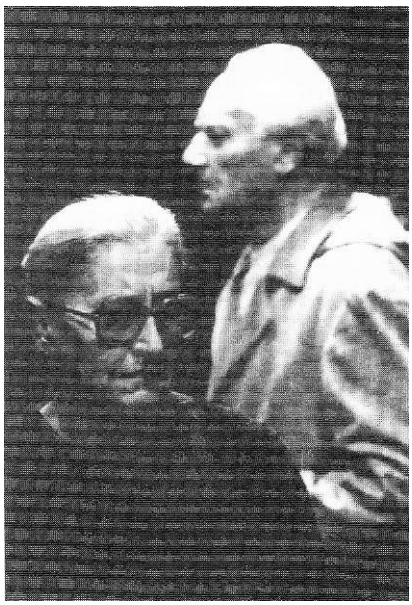

A buszmegálló, Orosz Lujza és Senkálszky Endre

ken át a város büszkesége. 1906-ban, az akkorra már korszerűtlenné vált épületben az utolsó előadás: a *Bánk bán* (Szentgyörgyi István Tiborcával). És ennek az évnek az őszén megnyílik a „fényes palota", a bécsi Fellner és Helmer cég tervei szerint, az akkori Trencsin, illetve Hunyadi téren. S ahogy a tér neve változik a hatalom- és rendszerváltozásokkal, úgy cserél gazdát a színházépület is. A legdrámaibb az 1919. szeptember 30-i búcsúelőadás. Mielőtt - a hatósági döntés és szigorú fenyegetés folytán - átadják a közadakozásból épült színházépületet a román színészeknek, a *Hamletet* játsszák. Janovics emlékezésében ez olvasható a több mint művészeti eseményről:

„A színészek is tudnák, az egész város közönsége tudta, hogy ez lesz a színházban az utolso magyar nyelvű előadás. A cenzura engedélyezte a darab előadását. de a nagymonológot törölte, csak az első sort volt szabad elmondani: »Lenni vagy nem lenni, ez itt a kérdés!« Hét órára már szorongásig megtelt a színház, a zenekari helyiség, a sorok közötti szabad terek, még az előcsarnokok is zsúfolva voltak emberekkel. Abban a színházban soha. sem azelőtt, sem azután annyi ember nem szorongott. Mindenki jelen akart lenni a nagy búcsún. Minden színészt tapsorkán fogad, amikor a színpadra lép és tapsorkán kísér, amikor kimegy. [...] A rettenetes izgalom a színpadon is, a nézőtéren is mindenkit lenyűgöz. Éjfél már régen elmúlt, már október 1-je van.

de még magyar közönség lelkesedik ott. Az utolsó jelenet következik. Fortinbras diadalmas bevonulását a cenzor törölte és így azzal végződik az előadás, hogy Hamlet e szavakkal leheli ki lelkét, melyeket a hű baráthoz, Horatióhoz intéz:

»Én meghalok, te élsz, győzd meg felőlem

És igaz ügyem felől a kétkedőket!«

Ezek voltak az utolsó magyar szavak a cluji színházban." (Az 1937-es kiadású tanulmányban nem lehetett magyarul kinyomtatni Kolozsvár nevét - de magát a történetet, érthető pátosszal, leírhatta és megjelentethette a szerző. Ez is hozzátartozik a kortörténethez.)

A negyvenes évek első felében néhány évig ismét a kolozsvári (magyar) Nemzeti Színházé lett az épület. Az újabb fordulat után, 1944 novemberében még itt léphet fel (mint a kolozsvári társulat tagja) Jancsó Adrienne az *Éjjeli menedékhely-ben*, a *Légy jó mindhalálig*-ban és az *Özönvíz előtt*-ben (Bara Margittal együtt), de esztendő múltán, 1945 novemberétől az ún. Nyári Színkör lesz a magyar színészek otthona, amely azóta mint sétatéri színház vonult be az újabb kori erdélyi színháztörténetbe. Az itt született előadások - egy-egy kiemelkedő produkció s a társulat neves művészei ellenére - hosszú ideig nemigen hívják fel magukra a figyelmet. A színházi világ, túl a város és túl az ország, mármint Románia határain a „Harag-korszakban" figyel föl ismét erre az intézményre; a *Tornyot választok* (Páskándi Géza) sikere után Sütő András történelmi drámáinak Harag György adja meg a színpadi formát, s az 1973-tól számítandó „hét bő esztendő" tulajdonképpen tizenegy évet jelent (hullámvölgyekkel is, persze), a kiváló tehetségű rendező megbetegedéséig és haláláig.

Az új váltás a bukaresti főiskoláról jön; Tompa Gábor azonban otthonról (apja Tompa Miklós marosvásárhelyi színházából) a magyar színjátszás realista hagyományát is magával hozta. A Harag-csapat és a fiatal kolozsvári rendező találkozásából egy újabb emlékezetes Hamlet-bemutató jön létre, 1987 februárjában - és egyféleképpen ez is búcsúnak számít: az előadás pillérét jelentő színészek búcsúzkodnak a *Hamlet-tel* Kolozsvártól, hogy Magyarországon folytassák pályájukat. Új csapatépítésre van tehát szükség, az itthon maradó idősebbekből és fiatalokból, no meg a számban és minőségben megcsappant középhemzedékkel kell újraalkotni a kolozsvári magyar színházat.

Ennek a munkának első látványos eredménye *A buszmegálló,* a színházi vasfüggöny mögött eljátszott, a közönséget a színpadra, közvetlen színészközeibe hozó, 1989. áprilisi bemutató. Kao Hszing-Csien darabja Tompa Gábor víziójában nem csupán a végtelenül felfokozott várakozás, hanem az elviselhetetlen bezártság érzetének s az egymásrautaltságnak telitalálat értékű színpadi metaforája volt. Úgy is megfogalmazható, hogy az 1989. decemberi eseményekhez vezető romániai alapérzés pontos művészi kifejezése. Ahonnan aztán folytatni lehetett az időszerűségben gyökerező, mégis öntörvényű színház építését.

A szakmai elismerés azóta folyamatos. *A buszmegálló* 1990-ben az UNITER-től (a Romániai Színházszövetségtől) megkapta az év legjobb előadásának járó díjat. Mrożek *Rendőrség-ét* Árkosi Árpád vendégrendezésében a bukaresti Caragiale Fesztiválon II. díjjal és a legjobb díszlet (Antal Csaba) elismerésével tüntették ki. Ezt követte a legtöbb fesztiváldíjban részesült, külföldön is sikert sikerre halmozó, valóban a legmagasabb mércével mérhető kolozsvári produkció, A *kopasz énekesnő.*

És itt érdemes megállnunk legalább egy rövid jellemzés erejéig. Eugène Ionesco (aki a romániai Slatinán 1912-ben Eugen Ionescunak született, majd Párizsban francia íróként jutott világhírre) ebben az abszurd komédiájában a kommunikációképtelenség páratlan szintézisét alkotta meg. Az abszurd abszurdja - játszhatunk tovább a szavakkal -, hogy a kolozsvári

Szentiványéji álom, Rakita Rozália és Salat Lehel

Jelenet A kopasz énekesnő-ből

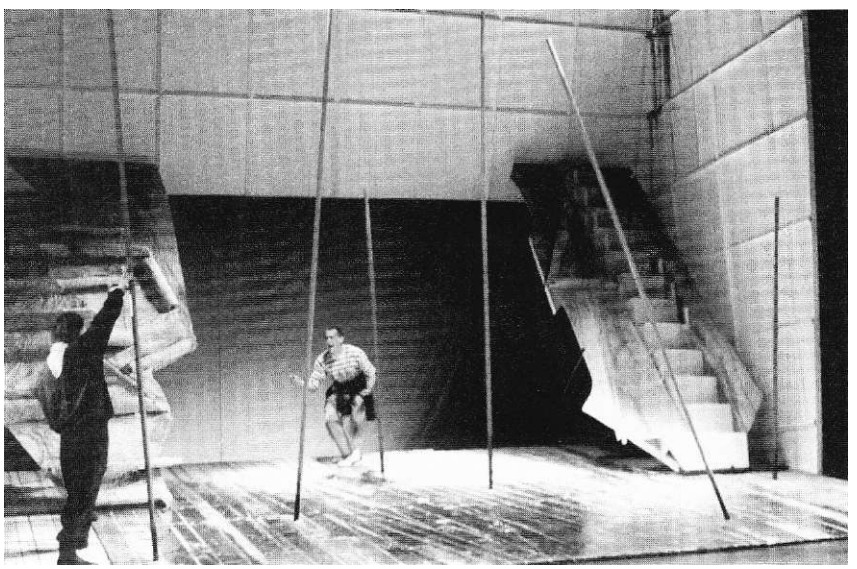

Szentivánéji álom,
Spolarics Andrea és Salat Lehel

magyar színház épp ezzel az előadásával tudott széles körben kommunikálni, mind az otthoni magyar és román, mind a külhoni közönséggel. Tompa tehetséges színészekkel, rendkívül szigorú fegyelemmel és ugyanakkor az improvizációs készséget nem elnyomva érthető játékot varázsolt a színpadon kialakított kis területen (ám ezt a célnak megfelelően másképp tette, díszlet- és jelmeztervezőjével. Dobre-Kóthay Judittal együtt, mint *A buszmegálló* vasfüggönyt is játszató terében!) Érdekes, hogy a kamarajátékhoz leszűkített, három fallal határolt játéktérre komponált előadás alig veszített erejéből, amikor vendégjátékokon át kellett költöznie hagyományos színpadra, nagy terembe. Így több száz néző lehetett tanúja a sepsiszentgyörgyi nemzetiségi színházi kollokviumon a kolozsvári *Kopasz énekesnő* kevés szóval szóló, ám annál beszédesebben koreografált remeklésének. És vita sem fér hozzá, hogy a legjobb előadásért járó nagydíj mellett a legjobb díszlet, a legjobb női (Spolarics Andrea) és a legjobb férfi alakítás (Boér Ferenc) ebből a produkcióból kerülhet csak ki, sőt egy különdíj (Bíró József) is *A kopasz énekesnő-é* lesz. Ezt azért érdemes itt részletezni, mert a székelyföldi közönség igazolta (még 1992-ben) azt, amit azóta - három éve töretlenül él az előadás! - nem csupán Szatmárnémetiben, Nagyváradon. Brassóban, hanem Bukarestben és Kisinyovban (a Ioneso Fesztivál nagydíja és a legjobb

tanniában is érzékelni lehetett. (1993-ban a legjobb külföldi előadásnak minősítették az angolok a kolozsváriak vendégjátékát.) A párizsi megméretést erre az évre tervezik (Brüsszel, Helsinki, Antwerpen, Torun mellett), de már kétségbevonhatatlanul beigazolódott, hogy korántsem helyi érdekesség, kísérleti munka, műhelygyakorlat az, amit a sétatéri színházban 1992-ben megvalósítottak. A román színház franciás játékossága és merészsége s a magyar „játszó szín" részletekbe hatolóan pontos kidolgozottsága sajátos ötvözetet teremtett, „idevaló" és ugyanakkor Nyugat- és Kelet-Európa figyelmét is felkeltő művészi alkotást eredményezett.

A kopasz énekesnő-vel párhuzamosan az elmúlt évadok játékrendjét olyan előadások is fémjelezték, mint *A félreértés,* Albert Camus Tompa Gábor által színre vitt drámája (1993-ban megkapta a legjobb rendezésért járó UNITER-díjat); mint *Az imposztor* (Árkosi Árpád rendezése), amely 1994-ben a határon túli magyar színházak kisvárdai fesztiváljáról hozott haza három díjat, köztük a nagydíjat, és Orosz Lujza életműdíjban részesült (ugyanő lett a múlt évben az Erzsébet-díj határon túliak számára létesített kategóriája, a Sylvania-díj jutalmazottja); mint a *Máli néni,* Füst Milán vígjátéka, Vitályos Ildikóval a címszerepben s a nyolcvanéves Senkálszky Endre fellépésével. De a Ionesco-előadás nagyszínpadi versenytársa, Tompa Gábor és a megfiatalodó kolozsvári magyar társulat újabb egyértelmű bizonyítása a *Képmutatók cselszövése,* 1995-ben. Itt még nem lehet díjakra hivatkozni - „csak" az előadásra (s a franciaországi meghívásokra). A Moliere-témához, illetve a bulgakovi szöveghez igazodva színház ez a színházban - mint ahogy az (a kolozsvári változatban rendkívül hangsúlyosan) a *Hamlet* vagy *Az imposztor;* ez azonban távolról sem egyfajta befelé fordulás, a szakma önmagáról tett vallomása, hanem sűrítmény, Hatalom és Művészet ütközésének kétszeresen színházi („teátrális") metaforája. A sétatéri színházban bemutatott *Képmutatók cselszövése* a szó szoros értelmében (díszletmeghatározottként) tükröt tart színésznek és nézőnek, hatalmasan felnagyítja - vagyis valóban láthatóvá, érthetővé teszi! - a konfliktusokat, igazi arcát mutatja a sokféle színjátszónak. Tehát csöppet sem öncélú a látvány. Nem öncélúak (még ha olykor önállósodni látszanak is) a rendezői látomásként minősíthető tömegjelenetek, így a Lajos király udvarában játszódó kártyajelenet meg az Oltári Szentség Társaság régi-új inkvizíciót idéző, a modern kori fundamentalizmusokra rájátszó, feketepirosban tartott nagyjelente. Érdemes megjegyezni, hogy a „statisztéria" minőségét a Kolozsvárt két éve indult egyetemi színészképzésben résztvevő fiatalok, illetve kitűnő tanáraik (a kolozsvári színház művészei) biztosítják. (A marosváráshelyi Színművészeti Főiskola továbbra is két tagozattal, magyarral és románnal működik; az 1994-95-ös évadtól az onnan érkezett hét elsőéves színész, illetve színésznő új távlatot jelenthet a kétszázhárom éves intézménynek.) Orosz Lujza, Senkálszky Endre, László Gerő, Csíky András, Boér Ferenc, Nagy Dezső, Spolarics Andrea, Bíró József mellé felnőhetnek hát az ifjú tehetségek; Bogdán Zsolt és Szikszai Rémusz nevét máris megjegyezhetjük.

A játék becsületét, rangját megőrizni, visszaadni: alighanem ez a legfontosabb kérdése ma a magyar színházművészet egészének. És ebben - talán nem túlzás, nem lokálpatrióta büszkeség elmondani - a kolozsvári magyar színház nem csupán mellékszereplő lehet. Érdekesek és hasznosak azok a kísérletek, amelyek egy-egy országos hírű román rendező vendégszerepléséhez kapcsolódnak. Végiggondolva az elmúlt évtizedek Anatol Constantin, Vlad Mugir, Aurel Manea, Alexandru Dabija rendezte néhány előadását, e találkozásokból nemegyszer új minőség született. Természetesen nincs arról szó, hogy ők határozták volna meg bármelyik kolozsvári évad jellegét, ám mind a színészek, mind a közönség magatartását (ideig-óráig?) befolyásolták. Most a Tompa Gábor nemzedékéhez tartozó Eugen Frunza mutatkozott be a *Vízkereszt* rendezésével. Annyi elmondható e kétségtelen értékekkel rendelkező bemutatóról (1995 áprilisában), hogy a sétatéri színház talán legszínesebb előadása - nem utolsósorban a rendkívül tehetséges Adriana Grand jelmezeinek és díszleteinek köszönhetően. De az országos megbecsültségű művészpár másik tagja, Eugen Frunza is néhány emlékezetes momentummal ajándékozza meg a nézőt, úgy, hogy a játékosságnak tág teret ad. Így az a színházi vonulat erősödik Kolozsvárt, amelynek elsődleges képviselője itt továbbra is Tompa Gábor, és olyan színészek, mint Nagy Dezső, Spolarics Andrea, Bíró József. Lassan-lassan pedig felnő (vagy máris felnőtt?) az a színházszerető fiatal közönség, amely nem nosztalgiázni akar, nem is veretes publicisztikát vár a színpadtól, hanem azt, hogy tükröt tartson a kornak, önmagunknak. Amiképpen ezt már Shakespeare elmondta, elvárta, így lesz, így lehet „idevaló", nekünk való a színház - még ha keserű igazságokat vág is a fejünkhöz, mond a szemünkbe, illetve mutat fel, látványosan, gyakran groteszk vagy abszurd módra. (Hogy ez a nekünk-valóság nem kizáró jellegű, arra valószínűleg a közeli jövőben a Színházak Európai Uniójától érkezik csattanós válasz, ahol folyamatban van a kolozsvári magyar színház felvétele. Ha ez valóra válik, úgy a kolozsvári társulat lesz az első kisebbségi tagja a Színházak Európai Uniójának, amely egész Európából mindössze néhány nagyszerű együttest fogadott magáénak.) ■

Bakács Tibor Settenkedő

NA JÓ, HÁT AKKOR MARADUNK...

GOTHÁR

Az idő

Fordítva történt. Először láttam őt s csak utána a filmjét. Egy vidéki kis moziban bemutatták a stábot. Lejöttek Pestről. Mi, veszprémiek egy kicsit izgultunk. Kisebbrendűségi érzéseinkből fakadt természetes nyitottságunk. Nem lehettem több tizennyolcnál. Vagyis köptem mindenre, ami irodalom volt. Úgy éreztem, nincs közöm sem a rendszerhez, sem a házához, az iskolához, ami magáénak tud. Sokkal inkább ehhez a filmhez. A címe is gonosz cinkossággal súgott: *Megáll az idő!* Az *első kultuszfilm* a magyar mozgókép történetében. Persze, ezt akkor nem tudtam. Nem hivatalból, hanem szabadságszeretetből néztem még a filmeket.

Tehát ott áll a gyöngyvászon előtt a stáb, s középen egy kefe frizurájú férfi, hózentrógerral. Fehér ingben s nadrágban, színes nadrágtartóval. Nem éreztem idétlennek, pedig nem volt szokásban s divatban akkortájt. Inkább emlékeztetett Kubrick hősére a Mechanikus Narancsból. E ruhadarab inkább volt a szabadság pengeéles vigyora, mint rögzítés. Gothár... Gothár... hajtogattam magamban a nevet, meg akartam jegyezni.

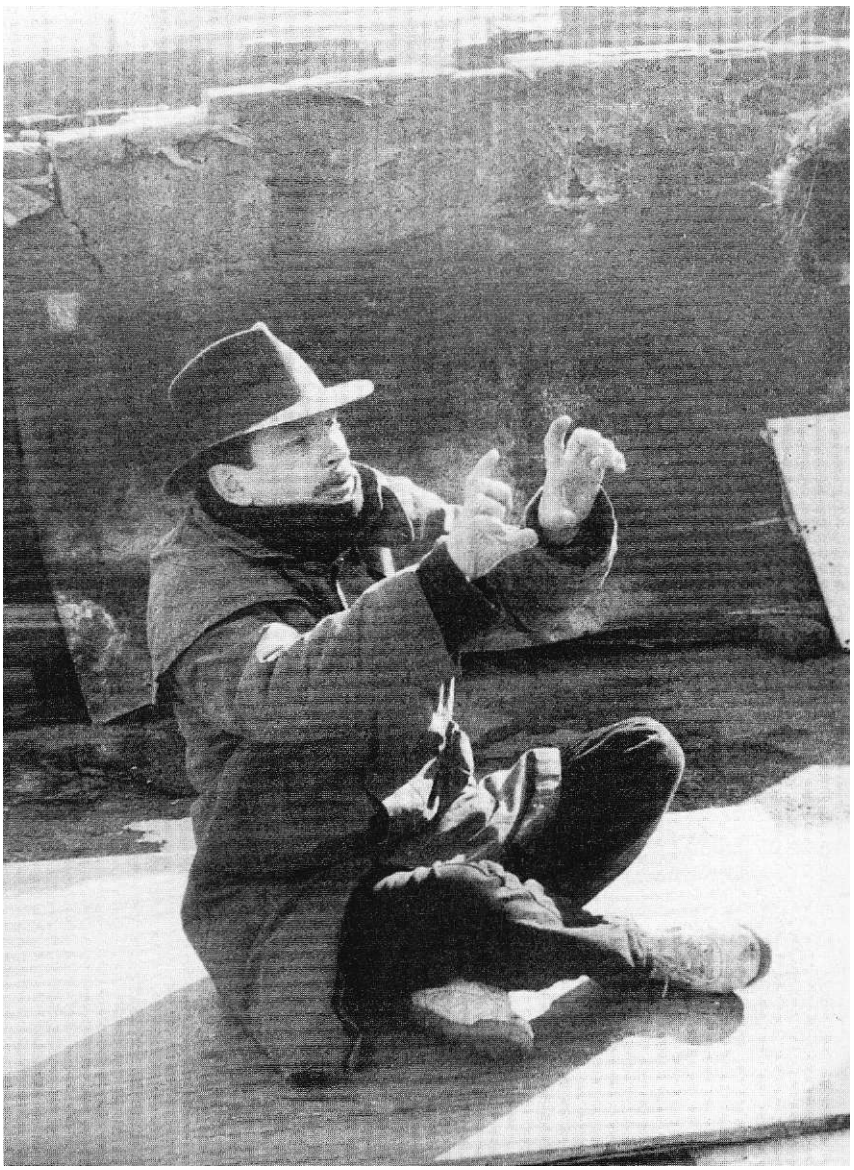

Jó tizenöt évvel később együtt ülünk a Ganz-Mávag teraszos söröző-jében, körözöttes kiflit rágcsálva. Körülöttünk a szegénységből kimosdatott és kiszáradt proletariátus, alattunk szakadt mezű focisták. Mintha megállt volna az idő. Végleg. A különbség, hogy akkor (szokták mondani, hogy anno... vagyis komcsizhatnék egy kicsit), akkor a képen kívülről néztük a tájat, most már beletartozunk. Ilyen a magyar sors: figyelmetlenül része s nem alakítója lesz saját történelmének.

- Miért maradtál itthon? Miért nem mentél el? Még időben?

- Föl sem merült bennem akkor, mikor menni kellett volna. S mikor fölmerült... - megtörli száját egy papírdarabbal hát akkor meg már késő volt, illetve nem lehetett. Illetve azt gondolom, hogy amit én tudok, az csak Magyarországon érvényes. Ez egy elég speciális tudás. Mármint magyarnak lenni.

Egy idő után mindannyian ezt gondoljuk. Sőt, az idő gondoltatja ezt velünk. Mire a végére érünk - s ahhoz természetesen idő kell. A *Megáll az idő*-ben pont ott és akkor fogalmazódik meg ez a speciális tudásból fakadó *magyarságidő,* mikor Pierre behajol a Wartburg ablakán köszönteni a beteljesült szerelmet. Szukics Magda a Balatonnál deflorál. Nem a Hilferstrasszén, nem Bronxban, nem Veronában, hanem valahol a zánkai KISZ-táborok s tihanyi belső tavak környékén. Ezek után nem érdemes azt hinni. hogy van kiút. Ebből az országból, ebből a történelemből, ebből a nyelvből.

Ültem a sötétben tizenéves fejjel, s rettentő szomorúság fogott el. Iste-

Megáll az idő

Megáll az idő

nem, tehát tényleg maradunk. Itt, ahol nem lehet élni, úgy, hogy még elképzelni sem tudom, hogy lehet máshol, másként.

Ne kerteljünk: minden úgy volt. Az igazgatóhelyettes a Belügyminisztériumhoz tartozott, a baloldali értelmiség részeges paranoiában szervezkedett, a tornaórán ütemesen szólt a síp. két forint volt az olyan fotó, amin többen dugtak, kibogozhatatlanul; a Colától végre szédelegtünk s az oszifő tényleg hazudott. *Vegye tudomásul tanár úr. hogy nem igaz. Nem szent. A kúrás nem szent dolog.* S részegek voltunk az elronthatatlan kevertektől, Elvis Presleytől, egy daltól, alig két héttől.

- Nagyon erős volt bennünk az érzés, hogy ez el lett szúrva. Mert el kellett volna menni. De mindnyájan itt maradtunk. A Bereményi, én is. A szüleim már elváltak, de kitalálták, hogy sebesültnek kötözve a gyerekekkel el lehet jutni Bécsbe. S anyám, aki egyébként egy nagyon erős asszony, úgy döntött, hogy maradunk. Pedig tudtuk azt is, hogy erről az 56-ról senki nem fog igazat mondani. A mai napig nem tudja senki, hogy volt. Nem is fog kiderülni soha a közvetlen igazság.

- Mit csináltál akkor?

- Hát nagyon féltettek, hogy belekeveredem. Úgy negyedik osztályos lehettem. A házban föl volt fegyverezve az összes gyerek. Gyorsan el is vittek vidékre egy olyan rokonhoz, akit tulajdonképen alig ismertem.

Akkor még alig lehetett látni hiteles képeket RÓLA. (A tabu szellemi természetének megfelelően mindenki csak így beszélt a családban: akkor, az, 56. Semmiféle vita nem folyt forradalmi vagy ellenforradalmi jelzők körül. Miután a történelmi események ideológiai jellegének meghatározására csak a marxizmus-leninizmus használ(t) jelzős szerkezetet, kerültük az efféle ostobaságokat.)

Talán Szabó István: *Apá*-ja volt a kivétel. Csak ezekért a képekért számtalanszor újra néztem. De ez a film (amelynek címe. *Megáll az idő,* egy metafizikai rendelleneségre s mellesleg Hamletra is utal) ezzel kezdődik.

S miután kizökkent Budapesten a Jaltából keltezett idő, tankok állják körül a parlamentet. Szeretem ezt a svenket. Méltósággal és piszlicsáré hősködéssel teli. Nagyon valószínű.

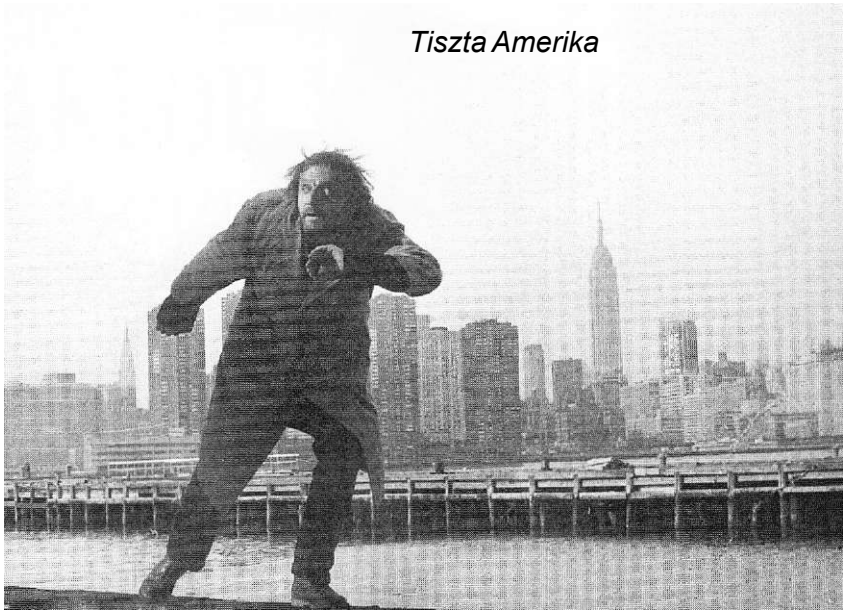

Tiszta Amerika

Tiszta Amerika

Ajándék ez a nap

Idő van

hogy nemcsak ez a film. hanem sokunk „filmje" innen kelteződik. Azoké is, kik kapkodó mozdulattal vaskályhába gyűrték a papírokat, s azoké is, kik méter magasságból figyelték, mit csinál az apu. Aki hát „eltűnt", szokta volt mondani a félelmében válaszoló a kérdezőnek. S ezek a kérdezők: mélyen a szemedbe, s annak mélységes legaljára figyelnek. Hátha átlátnak a gyűlöletből szőtt ködön. Hátha meglátják árulásod egyértelmű bizonyítékát. S hiába tudta az ember lelke mélyén: ő maga, apja, nagyapja az áldozat, s kik fürkészik, sakálok - félt, félt hogy gyávának látszik szemükben.

Gothárban mindig is az a jó (s a jót értsük mind morálisan, mind esztétikailag), hogy látja onnan és azt, ahonnan mi - nézők, moziba bukott túlélők - átéljük a velünk mókázó történelmet. Sajnos, úgy tűnik, figyelve a magyar mozgókép állapotát, hogy az attitűd, a perspektíva inkább isteni adomány, mint szabad választás. Mert ha önálló döntésként alapozza meg a mű keletkezését, akkor kétségbeesnünk: a magyar film totálisan erkölcstelenné vált. De Gothár Péter, Gaál István, Zolnay Pál s még nagyon kevesen képesek azt látni és úgy, ahogy velünk történtek a dolgok. S az arányosságnak ezen szintje jelenti a mozit. Azt a mozit, melyért érdemes másfél órára felfüggeszteni monotonitásában is fontos életünket.

A *Megáll az idő* mégsem ezért volt fontos vagy pontos. Ha csak elégtétellel szolgált volna történelemmel szembeni amnéziánkban, akkor méltó szavakkal tisztelnénk, azonnali továbbfelejtés mellett. Ám valóban ez volt az első kultuszfilm, mely stílust és módot kívánt mutatni az ittmaradottaknak. Miként lehet itthon, megfelelő gesztusokkal, emlékezve.

A kultuszfilm nem magyar találmány. Szívesebben érkezik olyan helyekről. ahol erős nemzetgazdasági megalapozottság mellett az élet minőségéről (lényegéről) beszélnek. Tehát az USA, Hollandia, Anglia, esetleg a fiktív Európa, de semmi esetre sem a Balkán vagy az Ural-Altáj. Kétségtelen, hogy orientációs zavaraink miatt sokszor megpróbálunk mi, magyarok is beleszólni életvezetési és értelmezési kérdésekbe. Mind sanyarú bukás volt. Gondoljunk a Nagy Generáció filmjére vagy Bacsó Péter bármelyik munkájára. Gothárban a merészség és

Részleg

Melodráma

szemtelenség pont ott fogható meg, hogy hagyományok nélküli műfajban dolgozza fel az egyébként is feldolgozatlan történelmet. Így Pierre valóban az a bolond, ki Helsingörben egyedül a megfelelő magatartásmódot tanúsítja a sunyi erőszakkal szemben. A nőkkel valóban csak így lehet bánni, hisz olyannyira kiszolgáltatottak vagyunk szerelmükért. A világnak nekimenni csak így érdemes, összetört és agyonszeretkezett autóval, mert nincs rajtunk kívül szélesebb világ. Még a *Tiszta Ameriká-ban* is palócos nyelvjárással kérjük a hamburgert. Akkor pedig... inkább maradunk, kalandvágyból, a fenekünkön.

Genius loci

Maradunk. A kérdés, hogy hol? Magyarországon? S melyiken? A Trianon által elviccelt maradékon? Esetleg Erdély? Persze, csak úgy szellemileg értve? Tíz vagy tizenöt millió magyar egyikeként, kívül-belül protestálva. Részlegvezetőként, miniszterelnökként, turistaként? Vagy csak a VIII. kerület számít, abból is egy bérház emeleti lakása?

- Vonzódsz az elhagyott helyekhez?

- Nem, nem, inkább a rituális helyekhez. Ahogy öregszem, szeretem ha úgy mennek a dolgok, hogy valóban megtörténik az, amiért oda mentél. Példáid a gőz. Huszonöt éve járok a Rudasba. Az utolsó helyek egyike, ahol még köszönnek egymásnak az emberek. Itt nincs telefon. Ha nem akarsz beszélgetni, nem beszélgetnek veled, ha beszélgetni akarsz, akkor beszélgetnek. Ez is egy rituális hely. Nem csak az izzadásról van szó. Bármilyen mocskos és elhanyagolt a fürdő, rettentő erős a hangulata a boltívek alatt. A lélekállapotnak megfelelően különböző hőmérsékletű vizekben fürödhetsz.

Azt mondom, hogy pihenéséről ismerszik meg az ember. Amikor megáll, körülnéz s hagyja, hogy körülvegyék az első látásra ellenséges dolgok. Tárgyak, emberek, szobabelsők, erdők, hegyek. Gothár filmjeiben mindenki mániákusan mozog. Igyekszik valahonnan valami felé. *Most fiktív cserében vagyok* magyarázza jövendő hányattatásainak okát Esztergályos Cecília az *Ajándék ez a nap-ban.* A valahogy többre jutás kényszere elindít egy folyamatot, aminek végét sem sejteni, sem kiszámolni nem lehet. Jutalom vagy büntetés? Természetesen ez is, az is, attól függően, milyen a *lélek diszpozíciója.* A *Részleg* így kapcsolódik szorosan az *Ajándék ez a nap*-hoz.

Vagyis itt a középtől keletre csúszott Európában egyáltalán nem érdekes és fontos, hogy mi miért történik meg úgy, ahogy? Miért lesz egy francia tanulmányút végét lezáró jelentés jutalma száműzetés? Miért aláztatik meg az utazás minden stációjában egy nő? Miért van az, hogy ha nő, akkor szerető, ha szerető, akkor megcsalják, ha megcsalják, akkor kurva?

Nem az okok, hanem a lelki s (nem mellőzhetően) gazdasági szegénységből származó sérülések mentén szövődnek a sorsok. S ha kivesszük a sorsból a kauzalitást, akkor nem marad más, mint egy szürreális bizonyossága a méltóságnak. Weisz Gizi a *Részleg* hősnője végül is kicsúszik azok karmából, kik emberi méltóságot nassiznak őrült hatalomvágyuk mellé. (Ráadásul pont annál a jelenetnél. hol szőrös férfikéz turkál francia márkajelű fehérneműjében. A szemében látni, hogy „nincs ott", így hát nem vele s nem ellenére történik a motozás.)

Az „itt és mostot" - hogy lakást s hozzá arányos életet teremtsünk *(Ajándék ez a nap)* - s a „nem itt levest" - hazajutni a száműzetésen keresztül *(Részleg)* - nem végtelen távolság választja el, sőt. Ez inkább az egymás mellett levés, ahogy a kör két szára végül összeér.

Ebben az összefüggésben a *Részleg* előszobája a többi filmnek. Ad absurdum, hisz Gothár utolsó filmje a legkevésbé „gotháros". Hiányoznak belőle a jól visszhangzó, szimbolikus értelmű mondatok, az elharapott félszavakba sűrített bölcsességek, mindazok a stiláris jegyek, melyek oly jellemzőek a Bereményi-Gothár tandemre.

Szigorúbb látásmódja és tragikusabb hangvétele elválasztja még a *Tiszta Ameriká-tól* is, pedig az depresszív hangulatokban gazdag alkotás. De ha el tudunk vonatkoztatni a lineáris művészettörténeti bukdácsolástól, akkor világos: a *Részleg* az egyik legfontosabb Gothár-mű, mert belőle levezethető, megérthető és magyarázható a többi. Honnan jövünk, ki küld minket, miért maradunk mégis? Ez az, amit leegyszerűsítve *genius loci*-nak mondnak. Amit lehetetlen elmagyarázni annak, ki ezen kívül él. Amely szellemi természetének megfelelően gesztusokban, pillantásokban, világított szobabelsőkben, neonfényben, idegen akcentusokban jelenik meg. Noch dazu: filmen. Gothár filmjein így legalább megnézhető az, ami fogalmilag átadhatatlan.

S ha nem lenne politikai manipulációktól terhes e fogalom (nemzeti), azt írnám, Gothár filmjei közvetítik és képviselik a legkövetkezetesebb módon az úgynevezett nemzeti kultúrát. Magyar és ennek ellenére európai, nemzeti és ennek ellenére kozmopolita. Szemantikai üzenetei igazából csak itt foghatók, de esztétikájának eredetisége igazából csak e hazán kívül érvényesíthető.

Lefordítva az eufenizmust: esetleg gennyesre kereshetné magát egy interkozmológiai *cyberwar*-ban, a Nyugati-parton, digitális kamerák és szilikontól duzzadó nyuszik között. Miért is ne? Forman igen? Bartkowski vagy Koncsalovszkij igen? Ondrušek vagy Koltai Sunyi (példának okáért a Gothár-filmek operatőre) miért lenne klasszissal jobb. mint ő? (Hadd jósoljak: Dragan Vasile, a *Részleg* román operatőre sem sokáig fog ücsörögni a bukolikus hangulatú Bukarestben.)

- Félre ne érts! Én is vágyom egy olyan fajta bérmunkára, amitől megduzzad az ember bankszámlája. Régóta szeretnék csinálni például egy *westernt. De amit én csinálok, illetve tudok, az nem annyira különös. A világon egy csomó hasonló felkészültségű pasi futkározik. S azt se hidd, hogy oly sok ember kíváncsi arra, amit művelek. Pár ezer...*

A tudás

Igen, nem lehet azzal áltatni magunkat, hogy röghöz kötött múzsánkkal együtt miénk maga a titok is. De. Van Gothár élet- és művészetvezetésében valami nagyon különböző, ami elválasztja honi kor- és kartársaitól. Minimum kettő: tud várni, s várakozása alatt is tud dolgozni. A magyar filmes társadalom erős lobbyharcában két nagy csoport különíthető el. A kedvezményezettek minden évben csinálnak egy, a tavalyinál is rosszabb dolgozatot. A másik csoportba tartozók pedig hosszú évekig jég alatt fagynak, nem dolgoznak egy méter nyersanyagot sem. Így előbb-utóbb elfelejtik szakmájukat, s a bizonyítás

percében bukásukkal igazolják a jegelés jogosságát. Ebből a 22-es csapdájából Gothár kimenekült, méghozzá a színpadon keresztül. Shakespeare-t, Ödön von Horváthot rendez, naponta próbál színészekkel, ellenőrzi a világítást, dolgozik. Emiatt megteheti, hogy tizenöt évet vár a Bodor Ádám-novellával, s mikor a forgatás első napjához érkezik, nem áll meg Kafka hőseként a Törvény kapujában. Belép rajta, s valahol ott lép ki, ahol az *Emberek a havason* című remekmű fogalmazódott meg. Ha semmi másra, legalább erre jó a Katona Kamrája vagy a nagy színpad. (Az igazsághoz tartozik, én soha nem szerettem a színházi rendezéseit. Olyan hasonlatos volt. Hasonlatos a többiekéhez. De ha ez az ára annak, hogy filmjei alapvetően különbözzenek a többi, szellemileg elaggott filmesétől, hát akkor rajta!)

- Egyszer lehívtak Kaposvárra egy televíziós munka kapcsán a színészek, s én ott ragadtam. S kiderült az első pillanatban, hogy nem tudok semmit. S ez mindig így van velem. Örökké újra kell kezdenem, a nulláról. Ez így normális, s aki ezt nem így gondolja, az vagy hazudik, vagy nem tudja, hogy hol van. A második pillanatban azt érzed, hogy ehhez nem vagy elég tehetséges. Vagyis nem a felkészültségről van szó, hanem magadról. S persze, nagyon sokszor van baj, oh sokszor. Nem a végeredményről van szó. Büszkén s nagyképűen vállalom, hogy az engem marhára nem érdekel. Inkább a folyamatok érdekelnek, hogy honnan hova lehet eljutni.

Na jó, hát akkor maradunk - szól az anya hóna alatt két gyermekével kibámulva a szétlőtt budapesti utcákra. Nem véletlenül erőltetem a tér és idő kordinátáit. Akár kantiánus értelemben is fontosnak tartom, hogy megfeleljen a szellem saját világtörténelmi eszmélésének. Gothár különlegessége éppen ebben az esztétikai általánosságban érhető tetten. A magyar film szinkronitása a hatvanas-hetvenes években adott és kézenfekvő volt. Nem volt populárisabb s megengedőbb, mint a mai úgynevezett piacorientált korszakban, s mégis létrehozott egy valóságos közösséget s közönséget. A csuszamlás a nyolcvanas években kezdődött el, mikor lassan mállani kezdett a mozinézők aktuális életfelfogásától az alkotók invenciója. Mikor státus és egzisztencia lett a filmcsinálás, s nem alkotói gyötrelem. Most sincs másképp: a szenvedés dönti el. hogy pokol vagy menny.

- Az egész hazug filmes szakma erkölcsét ott vesztete el, hogy ez egy nagyon menő életforma volt régen. Na most, szép lassan kiszaladt alóluk a forma. Csak a menő maradt. A kivételek pedig fölörlődnek a harcban. Abszolút a periférián vannak. S ez a szakma nem az erkölcseiről híres. Én tényleg a színháznak köszönhetem, hogy nem vettem ebben az országos hazudozásban részt.

- Milyen velük a kapcsolatod?

- Semmilyen. Nem beszélek velük. Itt borzalmas hiba történt. Újságíróknak, filmeseknek, színészeknek nem tanították meg, hogy mi a lényeg. Pedig abból nem lehet engedni. Én legalább is ebből nem engedek. Most beszéljek mellé, ahogy a televízióban, vagy az elmúlt ötven évben történt? Miért? Ahogyan a Jeles vagy az Enyedi mindig hajlandó volt pontosan fogalmazni. Egyébként egy nagyvonalú maszatolás történik: „én is ott voltam, s hát nem volt olyan ciki..." - Biztosan kellenek karizmatikus alakok, akik meg tudják mondani a módszert, hogyan lehet a lényeget kihámozni.

- S te nem lehetnél az?

- Áh!

Megisszuk a maradék sört, fizetünk. A nap már végképp elsápadt az égről. Szeretnék, tudja fene, miért, valami vigasztalót mondani, de inkább hallgatok. ■

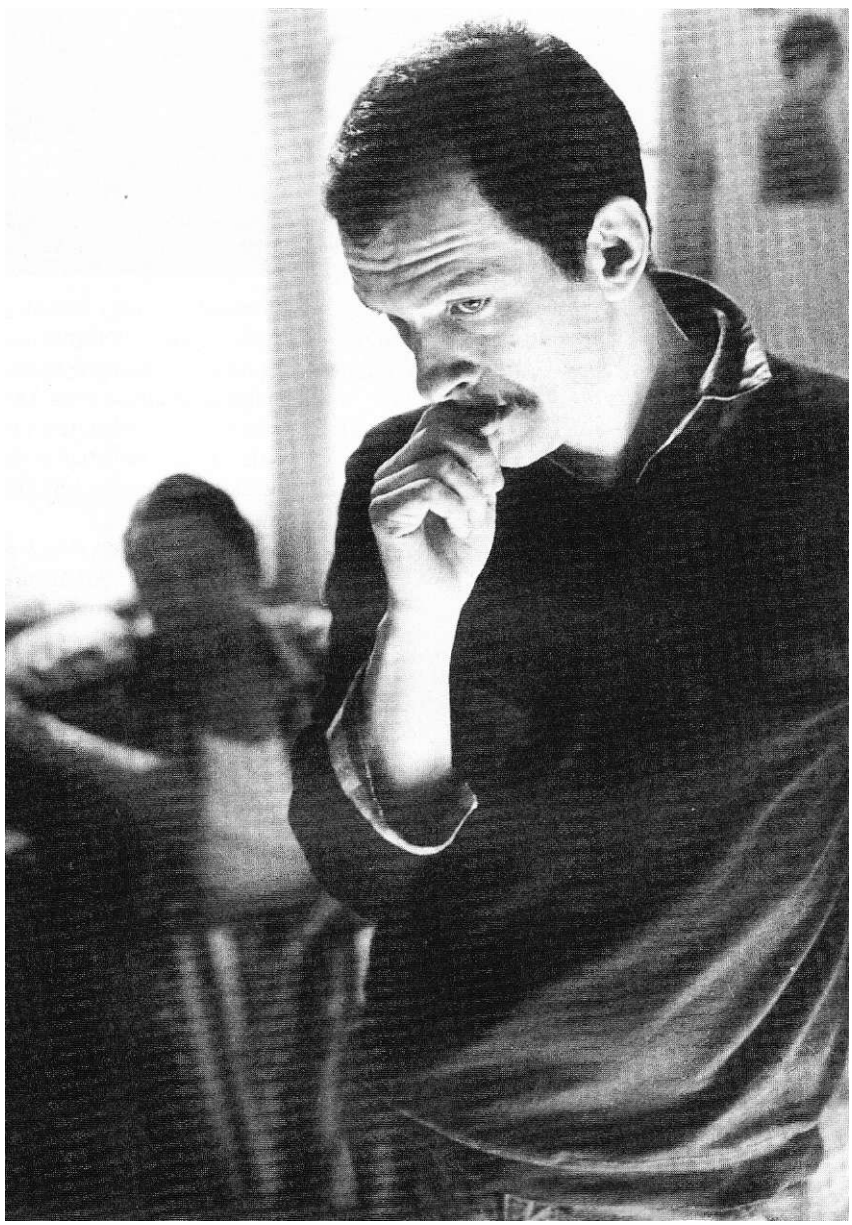

EGÉSZSÉGES FEJLŐDÉS

Van a betegtársadalomnak egy kiszolgáltatottságában szinte egyedülálló csoportja. Ráadásul ez a csoport meglehetősen nagy. A vesebetegekről van szó, akiknek életrendjét megköti, életritmusát hosszú évekre, akár évtizedekre meghatározza betegségük. Nekik ugyanis heti három alkalommal négyórás kezelésen kell résztvenniük. Az utazás és a várakozás idejét is beszámítva, hetente három teljes napot „vesz el" tőlük betegségük.

A nyolcvanas évek elején készített statisztikai felmérések nem rajzoltak túl jó képet hazánkról. A nemzetközi összehasonlításban huszonhat európai állam rangsorában Magyarország alulról a negyedik helyezést érte el. Az évtized végén azonban komoly, nagyszabású változások kezdődtek, melyek eredményeként ma már vannak olyan állomások, amelyek semmiben nem különböznek bármely nyugati intézménytől.

Műveseállomás ma az ország 45 pontján működik. A 45 állomásból tízet az EuroCare Részvénytársaság működtet. Lehet, hogy a név talán idegenül cseng, ha azonban hozzátesszük, hogy az EuroCare a Rolicare társaságból alakult tavaly decemberben, a szakmában jártasak már tudják, melyik cégről van szó. A társaság

A nyíregyházi műveseállomás épülete

két vezetőjével, Fabók József igazgatóval és Horn Péter ágazati menedzserrel műveseállomás-hálózatuk terjeszkedéséről, s többek között a társaság magyarországi terveiről beszélgettünk.

Elöljáróban annyit azért még le kell szögeznünk, hogy bár a társaság csupán a hazánkban létrehozott műveseállomások negyedével rendelkezik, az országban elvégzett kezelések több mint negyven százalékát ők végzik.

Fabók József: A történet kezdete tizenöt évvel ezelőttre nyúlik vissza. A Rolitron néven ismert vállalat akkor kezdte meg a művesegépek gyártását. A kutatások fő iránya az volt, hogyan lehetne nyugati alkatrészek felhasználásával teljesen új és kizárólag magyar konstrukciójú modern, jó gépet előállítani. A rendszer alapjait Rózsahegyi László alkotta meg. A gép sikertermék lett, a szakma érdeklődését külföldön is felkeltette. Magyarországon százhúsz darabot adtak el belőle. Ezzel együtt egy új stratégiát dolgoztunk ki. 1988-at írtunk, amikor a cég önerőből egy teljesen új, privát műveseállomást épített Budapesten a Tétényi úton. Az ott beépített orvostechnológiai eszközöket az Egyesült Államokból és az akkori NSZK-ból hozatták. Ekkor jelent meg az országban először zárt rendszerű regeneráló berendezés, az állomáson történő koncentrátum előállítás, és valamennyi készülék bikarbonátos opcióval lett ellátva. Az állomás hat hónap alatt készült el, de csak a következő évben kezdhette meg gyógyító tevékenységét.

- Politikai okai voltak a késleltetésnek?

Fabók József: Forgalmazzunk úgy, hogy az akkori egészségügyi vezetés nem nézte jó szemmel a Rolitron törekvéseit. Nem is „kaptunk" beteget jó ideig. Csakhogy az ország műveseállomásai kapacitás-gondokkal küszködtek, sokáig nem lehetett megengedni, hogy egy évi nyolcezer kezelést lehetővé tevő, nyugati színvonalú új állomás üresen álljon, bárki legyen is a gazdája. A Pest Megyei Tanács „adott" azután beteget...

- És kiderült, hogy a „nem állami" szférában is ugyanolyan jó kezelést kapnak a betegek...

Horn Péter: Az orvosetikai kódex tiltja az effajta minősítést, tehát nem mondhatjuk, hogy jobb vagy rosszabb kezelést kaptak. Megfelelő kezelést kaptak bikarbonátos eljárással. Aki érintett az ügyben, tudja hogyan kell ezt értékelni.

Fabók József: A második év végére a kapacitás évi 8000 kezelés volt, ma ugyanez 12 000. Ez egyébként az állomás kapacitásának felső határa.

- Ezzel a hőskorszak lezárult.

Fabók József: Eredményeink és a cég nemzetközi kapcsolatai felvetették egy műveseállomás-hálózat kiépítésének gondolatát. 1990-ben 10-13 állomásból álló hálózat létesítéséről határozott a cég vezetése. A következő lépésben tárgyalásokat kezdtünk a megvásárlásra kiválasztott állomások fenntartóival.

Horn Péter: 1991-ben már 7 állomás csatlakozott a hálózathoz. Ekkor alakult meg a Rolicare Részvénytársaság. Ennek magyar tulajdonában lévő részvényeit vásárolta meg tavaly decemberben a multinacionális B. Braun konszern, amely korábban a cég 60%-os részvényese volt, és ekkor változott a cég neve EuroCare Magyarország Egészségügyi Szolgáltató Rt.-re.

- És milyen feltételekkel vásárolták meg az állami műveseállomásokat?

Fabók József: Először is kifizettük azt az árat, amit a kórház, a megyei önkormányzat megszabott, függetlenül az átvett készülékek állagától, hogy azokat tudtuk-e használni vagy sem. Azonnal hozzákezdtünk az állomások orvostechnológiájának lecseréléséhez, állomásonként átlagosan 50-60 millió forint értékben. Ezentúl még kötelezettséget vállaltunk az eszközök ötévenkénti cseréjére is - felvállalva 1990-re a gyógyítási kötelezettséget.

Átvettük a személyzetet, s szerződésben vállaltuk, hogy amennyiben a régi állomás kezeléseinek száma indokolja, másik új műveseállomást építünk. Ezt Nyíregyházán és Veszprémben már meg is tettük.

Horn Péter: A hálózati fejlesztésre eddig 1,8 milliárd forintot költöttünk.

- Maguk állítják elő az állomásra telepített berendezéseket?

Fabók József: A vesegép és a műveseszék magyar fejlesztés, bár magyarországi gyártása ebben az évben leáll. A B. Braun vállalatcsoport és cégünk fejlesztőmérnökei elkészítették az újgenerációs műveseszékeket, melynek németországi sorozatgyártása már beindult, és ezeket a gépeket hálózatunk alkalmazni fogja. Ugyanakkor az egyszerhasználatos termékek jelentős részének - kivéve a dializátorokat - a gyártása itt marad Magyarországon, lévén hogy a cég „hőskorában" Gyöngyösön egy három és félezer négyzetméteres tisztatér technológiájú termelő egységet létesített.

A veszprémi műveseállomás kezelőtere

- Hogyan vélekedtek a német szakemberek az önök műveseállomás-hálózatáról?

Fabók József: Azt mondták, eléri a nyugatiak színvonalát. Mielőtt decemberben megvásárolták volna a Rolicare magyar kézben lévő részvényeit négytagú bizottságuk végigjárta az összes állomást. Az ekkor szerzett tapasztalatok alapján döntöttek a magyar részvények felvásárlásáról.

Horn Péter: Állomásaink szolgáltatására egyetlen nyugati vendég sem panaszkodott. A vesebetegeknek ugyanis meghatározott időközönként részt kell venniük a kezelésen, ezt semmiképpen nem halaszthatják el. Aki tehát utazni akar, meg kell szerveznie, hogy heti három alkalommal másik országban is részt vehessen a kezelésen. A Magyarországra érkező nyugati betegek pedig - mi legalábbis úgy tudjuk - az esetek döntő többségében a mi hálózatunkban részesülnek kezelésben. A cég elismerését jelzi, hogy a külföldi betegbiztosító teljes körű szolgáltatásként ismeri el az EuroCare által nyújtott betegellátást, s e szerint téríti is a kezelés költségeit.

Azt hiszem, ezt nem kell kommentálni.

A dialízis kezelések száma az EuroCare Nephrológiai Hálózatban

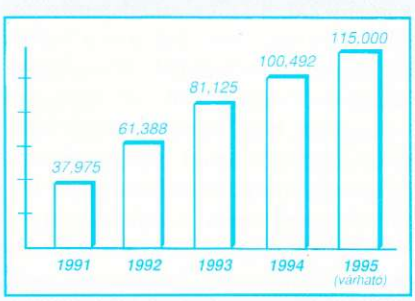

MÜNCHEN: EGY VÁROS ARCAI

Az interjúkat Módos Márton készítette

November 9-én este zsúfolásig megtelt a müncheni Kempiński szálló konferenciaterme. Nagyon sokan voltak kíváncsiak a rendezvényünkre, azokra, akik ezen az estén Magyarországot képviselték a bajor fővárosban: a korábbi és a mostani nagykövetünkre, Horváth Istvánra és Erdődy Gáborra, valamint Katona Tamásra, Görgey Gáborra és Módos Mártonra. Két és fél órán keresztül zajlott a kérdezz-felelek, a közönség soraiban ülve örömmel figyeltem az izgatott érdeklődést, tárgyismeretet, rokonszenvet. A válaszadók állták a sarat. Horváth István és Katona Tamás kapta volna a közönség népszerűségi díját.

És másnap városháza, bankok, üzemek, szakemberek, újságíró-kollégák - a képes beszámolót láthatják, olvashatják a 78. oldalon.

Európai Utas-rendezvényként szervezték-szerveztük a találkozót, de talán sikerült valamit Magyarországról, Budapestről is felmutatni. Örültünk, hogy a kapcsolat megteremtésében részesek lehettünk. **M. P.**

A MÜNCHEN-BUDAPEST ÚTVONAL

Interjú Dr. Christian Ude müncheni főpolgármesterrel

- Főpolgármester úr, ön idén nyáron együttműködési szándéknyilatkozatot írt alá Demszky Gáborral, Budapest főpolgármesterével. Hogyan alakulnak azóta München és Budapest kapcsolatai, és miért fontosak ezek a kapcsolatok?

- Ezek a kapcsolatok München számára rendkívül fontosak, hiszen nemcsak Dél, nemcsak Olaszország felé, hanem Kelet, a szomszéd városok és országok felé is a híd szerepét töltjük be. Itt pedig Budapest az egyik legfontosabb város, történeti és kulturális szempontból egyaránt. A budapesti gazdasági térség a müncheni befektetők számára nagyon vonzó, hiszen mindkét város a Párizs-München-Bécs-Budapest közlekedési tengelyen helyezkedik el, amelyen mielőbb létre szeretnénk hozni a lehető leggyorsabb vasúti összeköttetést is, ez ugyanis nagyon megnövelné a gazdasági térség előnyeit, a nyugat-keleti tranzitforgalmat. Emellett mindkét város rendkívül gazdag kultúrával dicsekedhet, amely évtizedeken át természetellenesen el volt választva egymástól, most pedig végre ismét összekapcsolódhat. München és Budapest kapcsolatai tehát kivételesen gyümölcsözőnek ígérkeznek.

- Nyáron mintegy százfős delegációval érkezett Budapestre, amely mindenekelőtt üzletemberekből állt. Benyomásai szerint hogyan alakulnak a bajor-magyar gazdasági kapcsolatok?

- Nagyon kedvezően. Minden résztvevő, a müncheni gazdasági vállalkozások összes ott lévő képviselője nagyon jó benyomásokat szerzett az úton mind a budapesti partnerekről, mind pedig a gazdasági lehetőségekről. Kapcsolatokat alakítottunk ki a kamarákkal, a külkereskedelemért felelős minisztériumokkal, a már működő vegyes vállalatokkal. A müncheni vállalkozóknak az volt az egyöntetű véleménye, hogy az egykori szocialista országokban sehol másutt nem kínálnak ilyen kedvező beruházási körülményeket, nem nyújtanak ilyen vonzó lehetőségeket a gazdasági szerepvállalásra, és ez bizonyosan egészen kézzelfogható eredményeket hoz majd a következő hónapokban és években. Nemcsak a müncheni székhelyű nagy konszernek esetében érvényes ez, amelyek szintén képviseltették magukat a delegációban, hanem a kezdeményező kedvű, kreatív kis- és középvállalatoknál is.

- Milyen viszonyban van a müncheni városvezetés a müncheni gazdasággal? Hatalmas cégek működnek itt, rengeteg munkahelyet teremtenek, és a város maga számos bank és cég résztulajdonosa.

- Cégeknek nem vagyunk tulajdonosai, ezt gazdasági előírásaink nem teszik lehetővé, kivéve a városi infrastruktúrát biztosító vállalatokat. Így például részesedésünk van a repülőteret üzemeltető társaságban vagy a vásárokat szervező cégben. A város és a gazdaság kapcsolatait kitűnőnek tartom, ezt eredményeink is alátámasztják. Münchenben a német nagyvárosok közül a legkisebb a munkanélküliség, mi kínáljuk a legtöbb munkalehetőséget és az egyértelműen legjobb jövőbeli növekedési lehetőségeket az összes német város és régió közül. München az első számú német biztosítási székhely, és Frankfurt után a második helyet foglalja el a német bankszektorban. Előkelő helyen vagyunk a csúcstechnológiát előállító és szolgáltató cégek viszonylatában. Jó esélyünk van arra, hogy rövid időn belül a legfontosabb médiavárosok közé kerüljünk, és New York után a világ legnagyobb kiadói székhelye legyünk. Ha mindezt számba vesszük, akkor a gazdaságban itt-ott hallatszó panaszoknak nem kell túlzott jelentőséget tulajdonítanunk. A gazdasági vállalatok természetesen szívesen fi-

zetnének még kevesebb adót, és cserébe szívesen vennének igénybe még több közüzemi szolgáltatást és fejlesztést, de ez persze nem megy ilyen könnyen, hiszen nekünk is minden márkát be kell szednünk, amit aztán el akarunk költeni, és minden beszedett márkát csak egyszer adhatunk ki.

- Sajátos politikai helyzetben élnek, hiszen a Bajor Szabadállam fővárosában hosszú évek óta az SPD kormányoz - ön olyan polgármester elődöket követ, mint Vogel vagy Kronawitter a tartományt azonban ősidők óta a CSU kormányozza. Milyen a politikai viszony a tartomány és annak fővárosa, München között, amely semmilyen módon nem független Bajorországtól?

- Én ezt a helyzetet nem nevezném sajátosnak, sőt inkább azt találnám kellemetlennek, hogyha a Szövetségi Köztársaság és a Bajor Szabadállam mellett még München városában is ugyanaz a párt volna kormányon. Akkor nem volna semmilyen egyensúly, nem működne semmilyen ellenőrzés. Az pedig, hogy itt szociáldemokraták által vezetett városi kormányzat működik, nem feltétlenül ok arra, hogy a bajor állammal fennálló viszony rossz legyen, és szerencsére nincs is így. Már negyedszázada is együtt tudott működni München városa, a „vörös város" a „fekete" bajor állammal, hogy München olimpiai várossá legyen, és most is éppúgy együttműködünk abban, hogy München, a vásárváros versenyképes maradjon a világban. Együttműködünk abban is, hogy rekordgyorsasággal folytassuk a földalatti építését, hogy a városi tömegközlekedést még vonzóbbá tegyük, valamint abban, hogy München továbbra is a divat és a médiák városa legyen. Természetesen vannak köztünk viták is, de ez hozzátartozik a demokráciához.

Megbeszélés a müncheni városházán: Christian Ude, Florian Sattler sajtófőnök a budapesti kulturális és politikai élet képviselőivel

- Az utolsó kérdés inkább magánjellegű. Főpolgármester úr, ön azon „kevés" müncheni közé tartozik, aki itt született. Münchenben azonban többségben vannak az úgynevezett „ideutazottak", a „jövevények". Milyen a müncheniek viszonya ma a „jövevények" -hez, az idegenekhez?

- Igaza van, én mint született müncheni inkább a kisebbség képviselője vagyok ebben a városban. A müncheniek nem szívesen ismerik el, de az igazság az, hogy itt már a XIX. század eleje óta többségben vannak a jövevények. Először a környékbeli parasztok jöttek, később csatlakoztak hozzájuk a távolabbi bajor vidékekről betelepülők, a világháború után az otthonukból elüldözöttek, mindenekelőtt a szudétanémetek áradata, majd pedig az olasz és más országbeli vendégmunkások hada érkezett, mint például a törökök, akiket a gazdaság valósággal csalogatott Németországba; a „jövevények" így tehát mindig is többségben voltak. München igazi olvasztótégelynek bizonyult, hiszen a város nem lett arctalan, könnyen összekeverhető település, amelyből tizenkettő egy tucat, hanem megőrizte egyéniségét, saját jellegzetes arculatát, és ezt nem a „jövevények" ellenére, hanem éppen hogy általuk tette. Ha ma megnézi München jellegzetességeit, azokat a dolgokat, amelyekre különösen büszkék vagyunk, nagyon gyakran találkozhat külföldiek alkotásaival. Az Englischer Gartent egy amerikai, Benjamin Thompson tervezte és építette fel, a bajor királyi rezidencia legszebb részei francia építészektől származnak csakúgy, mint a Theatiner-templom. Lajos király építményei klasszikus görög példákat követnek, a városi művészeti galéria egy toszkánai villa másolata, a város filharmonikus zenekarának vezetője román, tehát a „jövevények", az idegenek jelenlétét soha nem problémaként, hanem a város gazdagodásaként éltük meg. ■

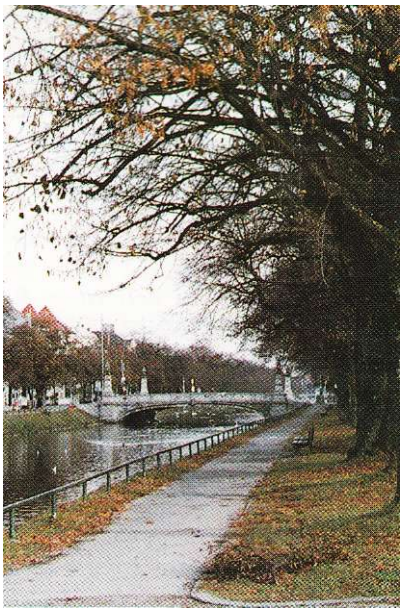

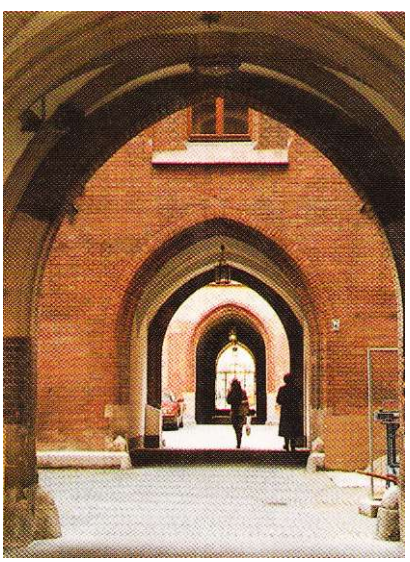

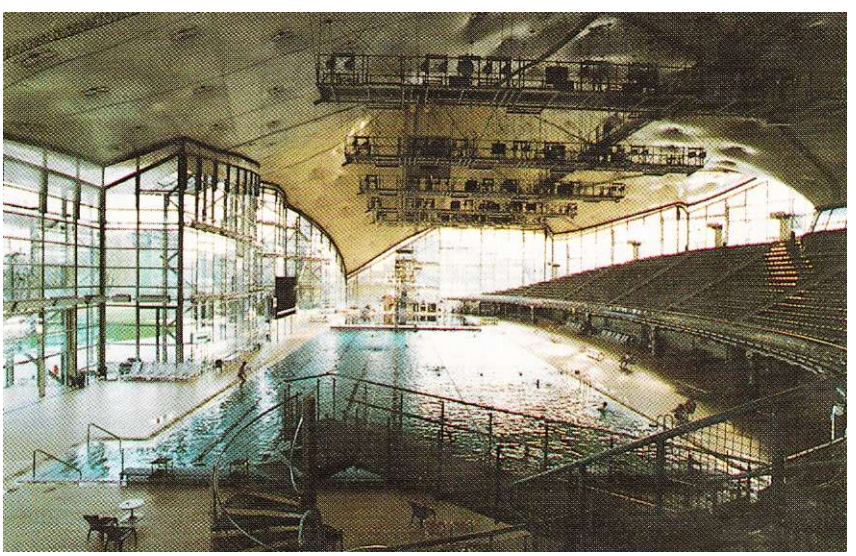

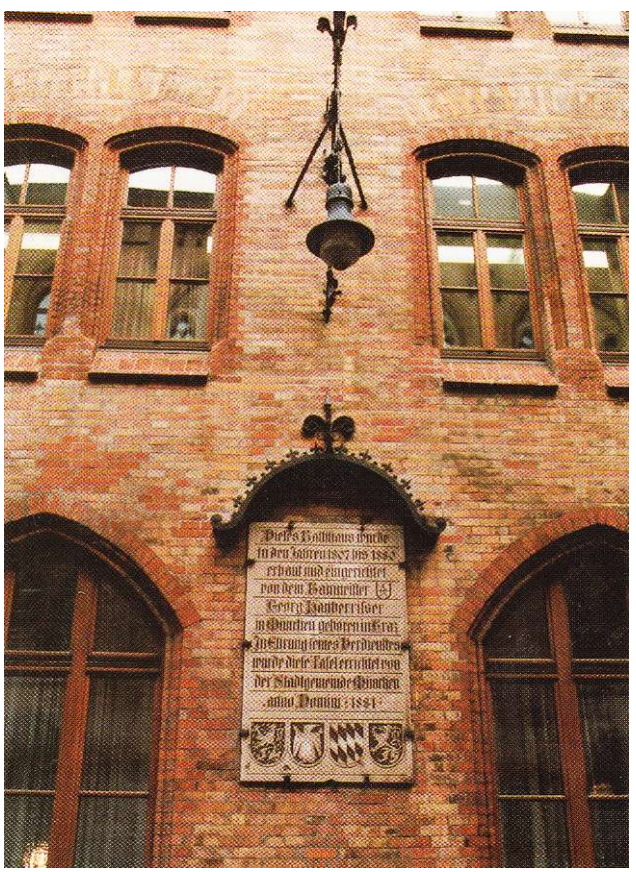
Dieses Rathhaus wurde
in den Jahren 1807 bis 1830
erbaut und eingerichtet
von dem Baumeister
Georg Hauberrisser
in München geboren in Graz
In Ehrung seines Verdienstes
wurde diese Tafel errichtet von
der Stadtgemeinde München
anno Domini 1881

CSALÁDI KAPCSOLATOK

Beszélgetés Dr. Elisabeth Schosserral, a müncheni önkormányzat CSU-frakciójának tagjával, a Bajor-Magyar Fórum elnökével

- Kedves Schosser asszony, ön a legrégebb óta tagja a városi önkormányzatnak, máig tele fiatalos energiával. Kérem, meséljen arról, milyen tapasztalatokat szerzett hosszú önkormányzati munkája során?

- A müncheniek érdekében végzett munka rengeteg örömet szerez nekem immáron huszonnégy éve. München 1,3 milliós lakossága nagyon különböző rétegekből áll össze. De elmondhatjuk, hogy a politikusok köztiszteletnek örvendenek a bajor állam fővárosában, a nőknek pedig még közöttük is igen kedvező a megítélésük. Ezt érzem abban is, hogy 1972 óta - amikor a Keresztényszociális Unió először indított az önkormányzati választásokon - folyamatos támogatást és segítséget kapok a lakosságtól, és mindannyiszor újraválasztottak. Én egyébként nem kifejezetten a tipikus női politikai területen tevékenykedem: én vagyok a CSU-frakció szóvivője az U-Bahn, a földalatti építését érintő ügyekben, a közlekedési kérdésekben és mindenekelőtt az energiaellátás területén.

- Mik voltak a legfontosabb állomásai a város fejlődésének és a város politikai életének a müncheni olimpia óta, az ön hivatali ideje alatt?

- Az egyik legfontosabb terület a közlekedés volt. München az olimpia, illetve a rá egy évre megrendezett futball-világbajnokság ideje alatt szinte dugig volt a sok látogatóval. Külföldről és belföldről egyaránt rengeteg vendég érkezett Münchenbe, sokan itt is ragadtak, és ez nemcsak a közlekedési, hanem a lakásproblémákat is megnehezítette. Münchennek már a középkor óta gondot okoz a lakások hiánya, és ez a második világháborús károk után csak fokozódott. Az egyik legfontosabb feladatunk továbbra is az, hogy lakásokat, mégpedig kedvező árú lakásokat tudjunk adni a lakosságnak.

Az elmúlt években a menedékjogot kérők nagy rohama érte el München városát. Pár száz kilométerre vagyunk az egykori Jugoszlávia harctereitől, és rengeteg háborús menekült érkezik Münchenbe. De jönnek máshonnan is, a világ minden tájáról, Afrikából és a harmadik világból is. Hosszú távon ezt nem fogjuk bírni, mert nemcsak a lakások hiányoznak, hanem egyszerűen nincs már hely a város körül.

- Ön a Bajor-Magyar Fórum elnöke, és nagyon sokat tesz a magyar-bajor kapcsolatok építéséért.

- A Fórumot a múlt évben, 1994 júniusában alapítottuk, és azt a feladatot tűztük magunk elé, hogy felélesszük és még intenzívebbé tegyük az évszázadok óta meglévő szoros kapcsolatokat Magyarország és Bajorország között. Az én egyik személyes célom az, hogy bemutassuk azt, hogy a magyar-bajor kapcsolatokat a nők alapozták meg, Gizellától, Szent István feleségétől Erzsébet királynéig. Kiállítást és kiadványokat

tervezünk a magyar-bajor történelmi kapcsolatok híressé vált asszonyairól. Ez persze csak egy téma a sok közül. Most például december 12-től 17-ig magyar filmhetet rendezünk a müncheni filmmúzeumban. Azt is nagyon szeretném, hogy a tanulók és egyetemisták nemzetközi cseréje sokkal szervezettebben, jobban működjön. Meg kellene szervezni a magyar fiatalok számára, hogy például Bajorországban tölthessenek egy szemesztert, vagy az iskolaévek alatt hosszabb-rövidebb időt egy-egy müncheni családnál. Kitűnő elképzelésnek tartom, hogy a nagyvárosok, Budapest és München között partnerkapcsolat épüljön ki. De nemcsak nagyvárosi keretekben képzelhetjük el a partneri kapcsolatokat, hanem létrehozhatunk nemzetközi kapcsolatokat városnegyedek, kerületek között is. A Vár, Budapest első kerülete például együttműködhetne München óvárosával, amely szintén királyi rezidencia volt; vagy pedig, ami még kedvesebb volna a szívemnek, a nymphenburgi kerülettel, hiszen ez az én választókörzetem. Azt hiszem, így a legalsó szinten, a családokat is könnyebben hozzá tudnánk segíteni ahhoz, hogy közvetlen kapcsolatokat alakítsanak ki a másik országban élő emberekkel. Hiszen nemcsak a politikusoknak kell utazgatniuk és kapcsolatokat kialakítaniuk, hanem ahhoz, hogy megvalósuljon az igazán egységes Európa, az egyes embereket és családokat kell közelebb hoznunk egymáshoz. ■

Németország

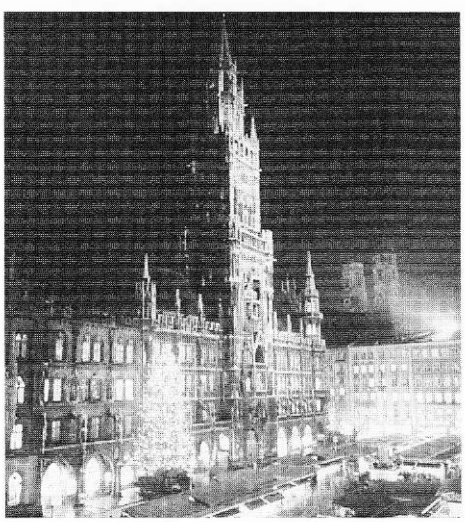

Németország

Németország
Német Turisztikai Központ - DZT
Magyarországi Képviselet
c/o Német-Magyar Ipari és Kereskedelmi Kamara
Stefánia út 99, H-1143 Budapest
Tel.: 0036/1/252 2669, Fax: 0036/1/343 0915

Müncheni riportsorozatunk elkészítését a DZT - Német Turisztikai Központ támogatta.

A „KÉK LOVAS” HÁZA

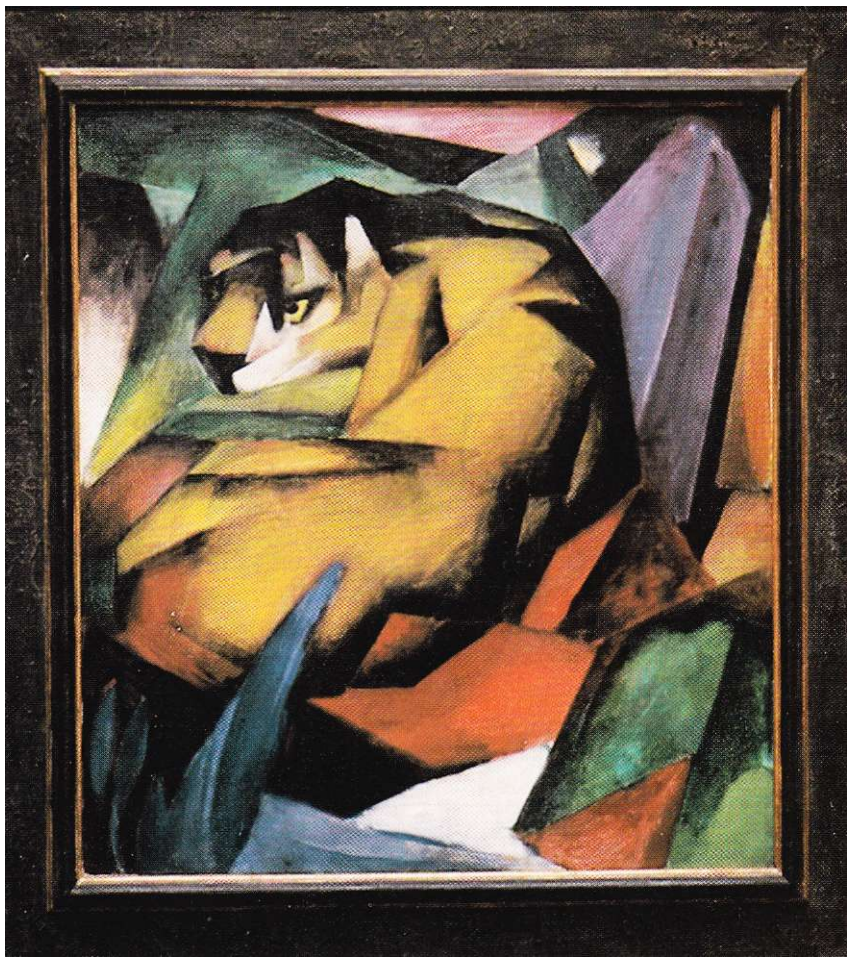

Franz Marc: A tigris

Beszélgetés Dr. Annegret Hoberg művészettörténésszel, a müncheni Városi Galéria kurátorával

- A Lenbach-házban, a Városi Galéria épületében beszélgetünk. Kérem, mutassa be a házat.

- A híres művész, Franz von Lenbach egykori villájában vagyunk, aki az 1900-as években portréival rendkívül sok pénzt keresett, és ezt a házat egy olasz reneszánsz villa stílusában. 1904-ig építtette fel. A városi múzeumot 1924-ben rendezték be itt, azzal a céllal, hogy a müncheni és a bajor művészet alkotásait gyűjtse és bemutassa.

- Mi az ön feladata a Lenbach-házban?

- A Lenbach-ház 1957-ben szinte egyik napról a másikra vált világhírű

Emil Boss: Cirkusz

A Kandinszkij-terem

Alekszej Javlenszkij: A. Sacharoff - a táncos

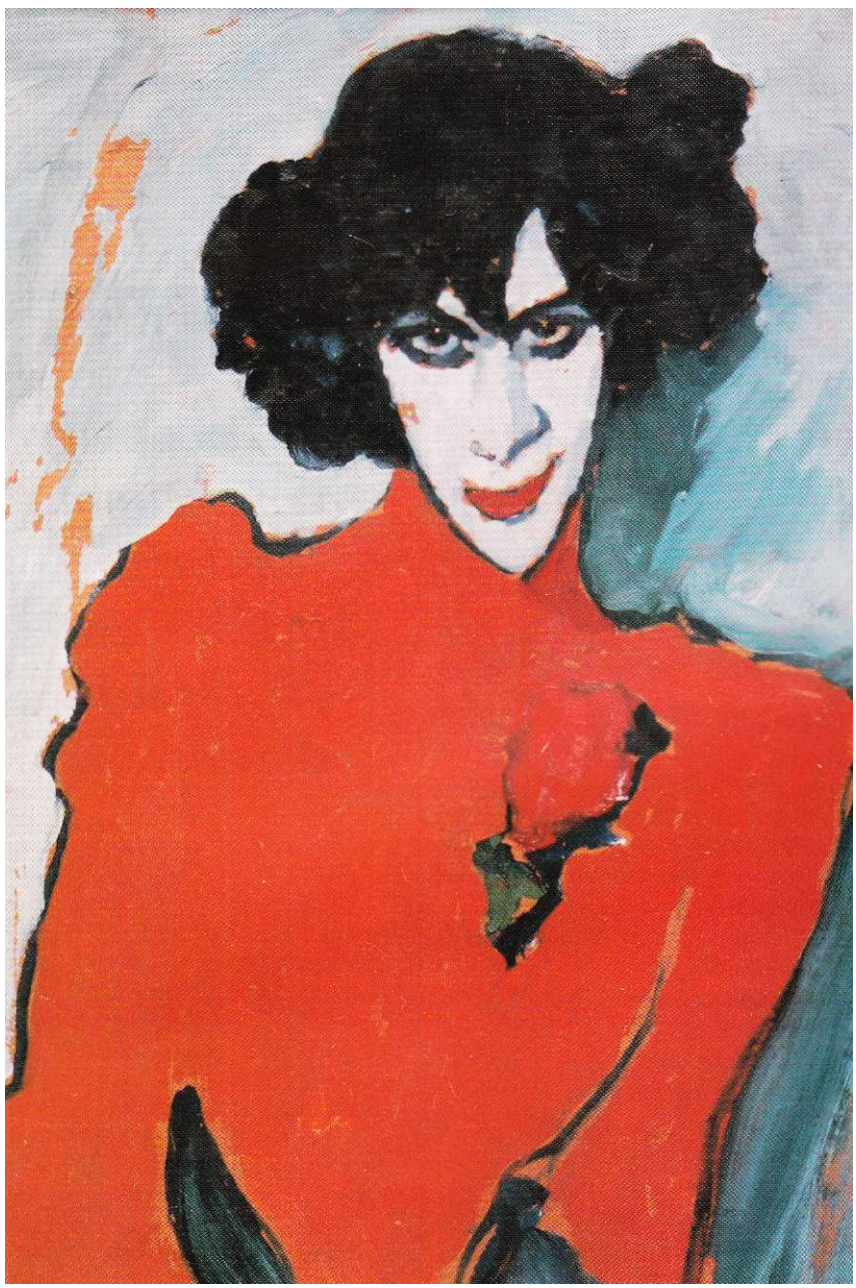

August Macke: A mi utcánk szürkében

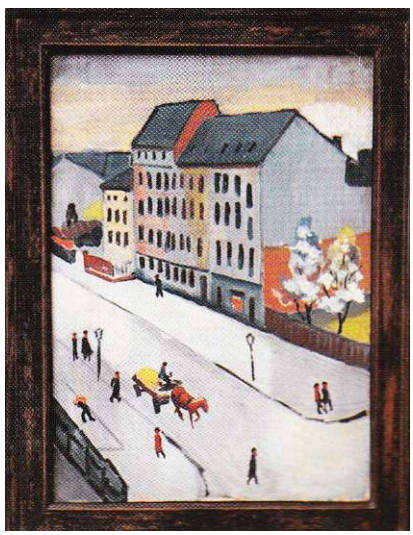

August Macke: Három akt kék háttéren

múzeummá, Gabriele Münter, Vaszilij Kandinszkij élettársa nagyvonalú adománya folytán. Így került házunkba a *Blauer Reiter* rendkívül híres

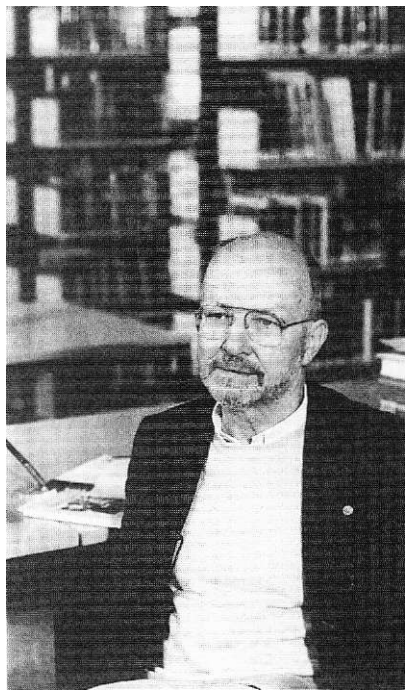

Beszélgetés Dr. Ulrich Dittman irodalomtörténésszel, a müncheni Ludwig-Maximilians-Universitat docensével

gyűjteménye, amely szorosan kötődik München városához is. A *Blauer Reiter,* a *Kék lovas* Vaszilij Kandinszkij, Gabriele Münter, Paul Klee. Alekszej Javlenszkij, Mariannę von Werefkin, August Macke és Franz Marc műveit tartalmazza, ez a Lenbach-ház különlegessége, az én feladatom pedig ennek a gyűjteménynek a gondozása.

- *Milyen kapcsolatban álltak ezek a művészek München városával, illetve milyen hatása volt a Blauer Reiter körének a müncheni művészeti életre?*

- A *Blauer Reiter* Münchenben alakult. Századunk elején két meghatározó modem művészeti mozgalom volt Németországban, egyrészt az expresszionisták csoportja, a *Brücke (Híd),* amely Észak-Németországban, Drezdában, majd Berlinben működött. Hecke, Kirchner, Klee, Schmidt-Rotluff tartozott tagjai közé; másrészt pedig a *Blauer Reiter,* amelynek Kandinszkij volt a vezetője. Kandinszkijék 1909-től dolgoztak a városban, hogy aztán 1911-ben egy müncheni galériában megrendezzék az azóta legendássá vált *Blauer Reiter* című kiállítást. Kandinszkij. Münter és barátaik 1914-ig éltek Münchenben, az első világháború aztán szétszórta őket a világ minden tájára.

- *A művészet fontos szerepet játszik a város életében. Kérem, beszéljen nekünk München híres galériáiról!*

- Itt van mindenekelőtt a Régi és az Új Pinakotéka, illetve a modern művészet gyűjteménye, a Staatsgalerie Moderner Kunst. Ezek a múzeumok szervezetileg együvé tartoznak, és együtt alkotják a Bajor Állami Képgyűjteményt. Ehhez a gyűjteményhez Bajország-szerte még további negyvenkét múzeum is tartozik. Ez a gyűjtemény, mindenekelőtt a *Régi mesterek gyűjteménye* világhírű, és vezető múzeum Németországban is. Fontos még a Stuck-villa, egy, a miénkhez hasonló egykori művészház, ahol egy Jugendstil-gyűjtemény és Franz von Stuck művei láthatók. A Lenbach-ház ebből a körből - különösen a Staatsgalerie Moderner Kunst, a XX. századi művészet állami gyűjteményével összevetve - éppen intimitásával, szép környezetével és természetesen a *Blauer Reiter* híres alkotásaival tűnik ki.

- *Hogyan finanszírozzák ezeket a múzeumokat?*

- Különböző forrásokból. Az állami múzeumokat a bajor állam; a városi múzeumokat, köztük a jakobsplatzi városi múzeumot és a Lenbach-házat pedig a város működteti. Ez a támogatás segít abban, hogy folyamatosan figyeljük a kortárs művészetet, és az 1945 utáni müncheni művészet is házunk gyűjtőterületéhez tartozhasson. ■

A Lenbach-ház

KÖNYVES MÜNCHEN

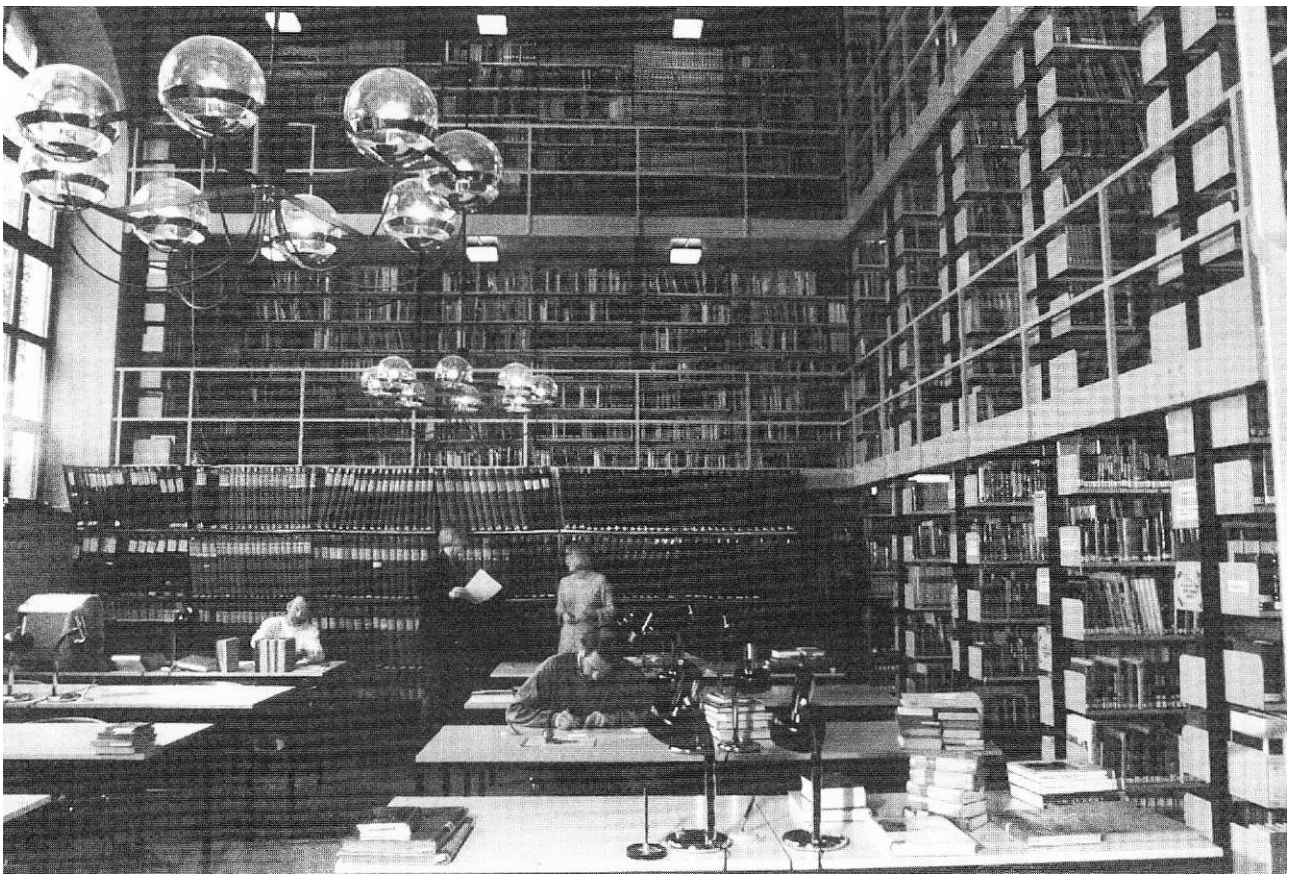

- Tanár úr, München sok mindenről híres, többek között egyetemeiről is. Mit is jelent az, hogy München „ egyetemi város" ?

- Münchennek két nagy egyeteme van. A Ludwig-Maximilians-Universitátet még 1478-ban alapították, és nagyon-nagyon messzire nyúló hagyományokkal rendelkezik, amelyek kapcsolatban állnak a bajor uralkodóházzal. A másik nagy egyetem a Műszaki Egyetem, emelett működik itt egy egész sor főiskola, amelyek iránt ugyanolyan nagy az érdeklődés, és specializációjuk folytán egészen különleges kínálatot nyújtanak. Ide tartozik a Filmművészeti Főiskola, a Politikai és a Filozófiai Főiskola, a Képzőművészeti Akadémia, a Zeneakadémia, valamint a Jezsuita Főiskola, a teológiai fakultás. Ami az egyetemisták számarányát illeti, korábban München volt a legnagyobb német egyetemi város. Ez ma Berlin megnövekedett vonzereje miatt megváltozott, és mi a második helyre kerültünk.

- Mit jelentenek az egyetemisták a város hétköznapi életében?

- Viszonylag keveset. Az egyetemista létnek az én diákéveimben még különleges, sajátos levegője volt, ma viszont a mintegy százezer egyetemista a város lakóinak inkább csak terhet jelent, bár meg kell jegyeznünk, hogy a müncheni egyetem a Siemens után a második legnagyobb munkaadó a városban. Kulturális értelemben az egyetem kisugárzása korlátozott a város életére, az a pezsgés, amelyet az egyetemisták például Tübingen életében jelentenek, Münchenben sajnos nincs jelen.

- München egyik legszebb negyedében, Bogenhausenben, egy elegáns villában, a városi könyvtár egyik épületében beszélgetünk...

- Ebben a házban volt Hildebrandt, a müncheni városképet sok mindennel gazdagító szobrász műterme, most éppen az egykori műterem helyiségében beszélgetünk, ami ma a könyvtár olvasótermeként működik. De beülhettünk volna a Bajor Állami Könyvtárba is. München városa kettős szerepet visz: egykor királyi székhely, ma a Bajor Szabadállam fővárosa és a tartományi parlament székhelye, és egyidejűleg önálló, autonóm város. A város kulturális osztálya együttműködik és konkurál is a Bajor Kultuszminisztériummal, azaz a város kulturális élete egyaránt beletartozik a tartományi és városi kulturális igazgatás hatókörébe. A városi könyvtár mindenekelőtt a Münchenhez kapcsolódó köteteket gyűjti az irodalomban, a művészetben vagy akár a város gazdasági fejlődését illetően, egyáltalán minden Münchenhez kapcsolódó kiadványt. A Bajor Állami Könyvtár jóval szélesebb olvasóközönséget szolgál ki, és a maga több mint nyolc millió kötetével Németország legnagyobb könyvtára.

- Ha már könyvekről beszélünk, mondhatjuk-e, hogy München irodalmi város?

- Nehéz erre igennel vagy nemmel válaszolni. Hadd idézzem Thomas Mannt, aki 1917-ben kijelentette, hogy „München nem irodalmi város". München, mondja, a dekoratív művészetek városa, a díszítő művészetek városa, a müncheni művészek minde-

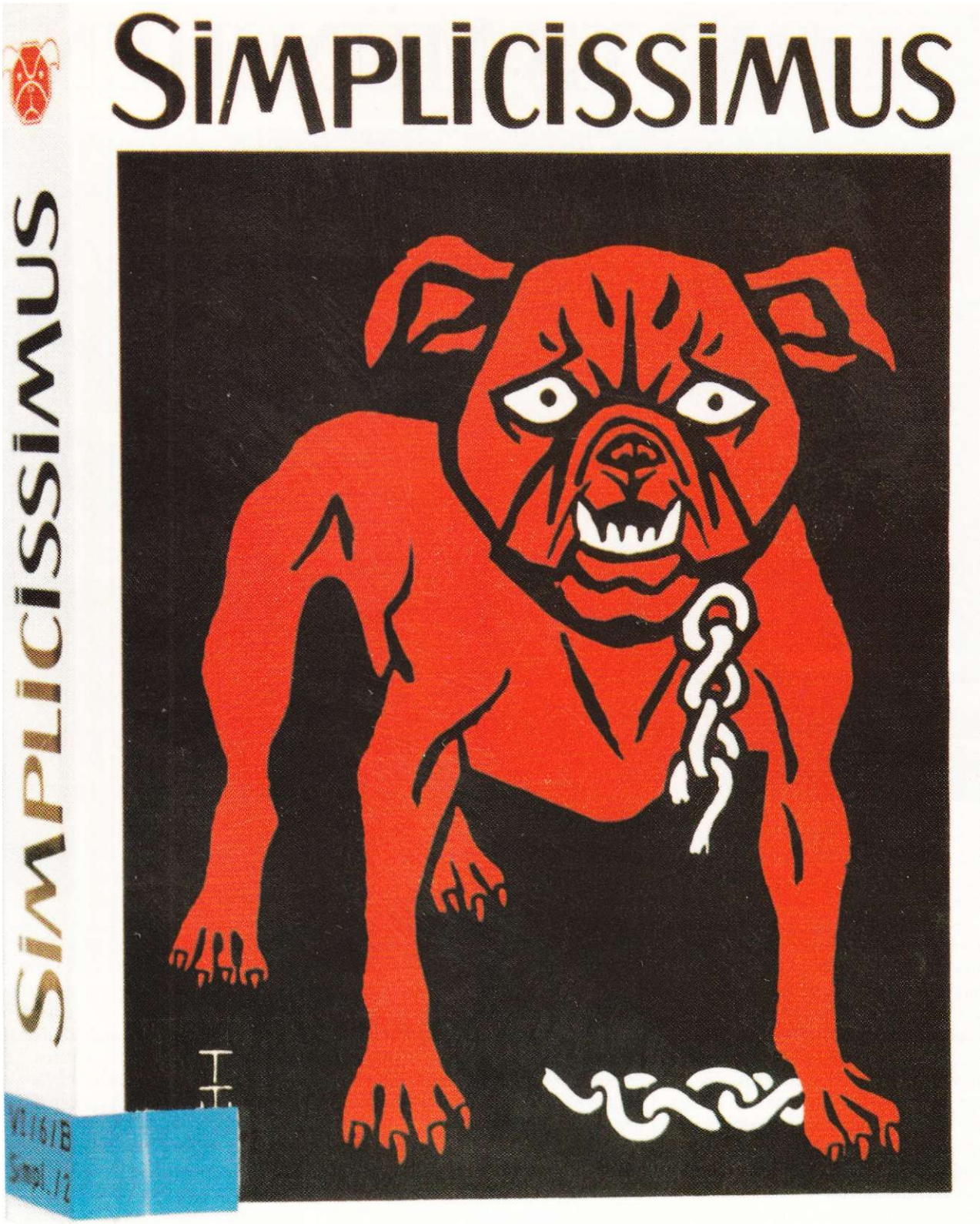

nekelőtt farsangot és szép ünnepségeket tudnak rendezni. Ezt mondta 1917-ben. annak ellenére, hogy korábban a századforduló hatalmas irodalmi-művészeti pezsgést hozott: München volt a Jugendstil, a német szecesszió városa.

A Simplicissimus tevékenységét bemutató emlékkönyv

Maga Thomas Mann is nagyon szívesen élt itt, mint annyi más művész és irodalmár. 1917-ben tehát München még nem számít irodalmi városnak, 1926-ban azonban Thomas Mann már megvédelmezi Münchent mint kulturális központot, mint irodalmi várost. Fontos tudnuk, hogy a két időpont közé esik a porosz monarchia felbomlása és a bajor tanácsköz-

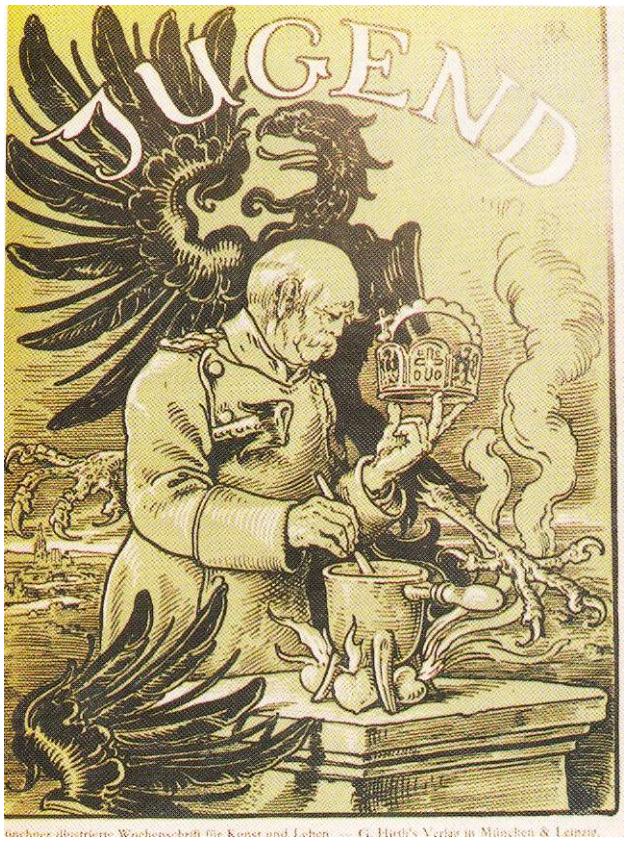

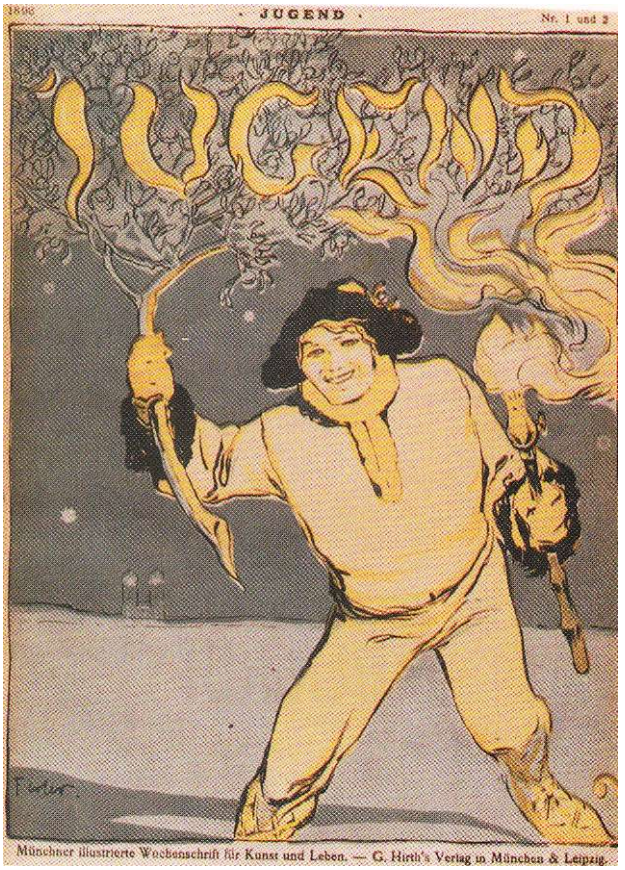

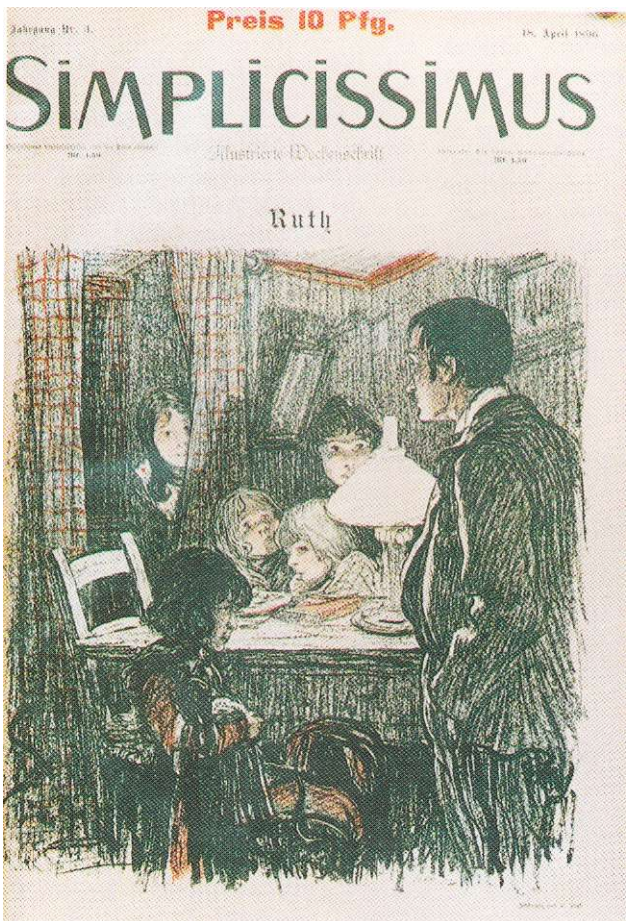

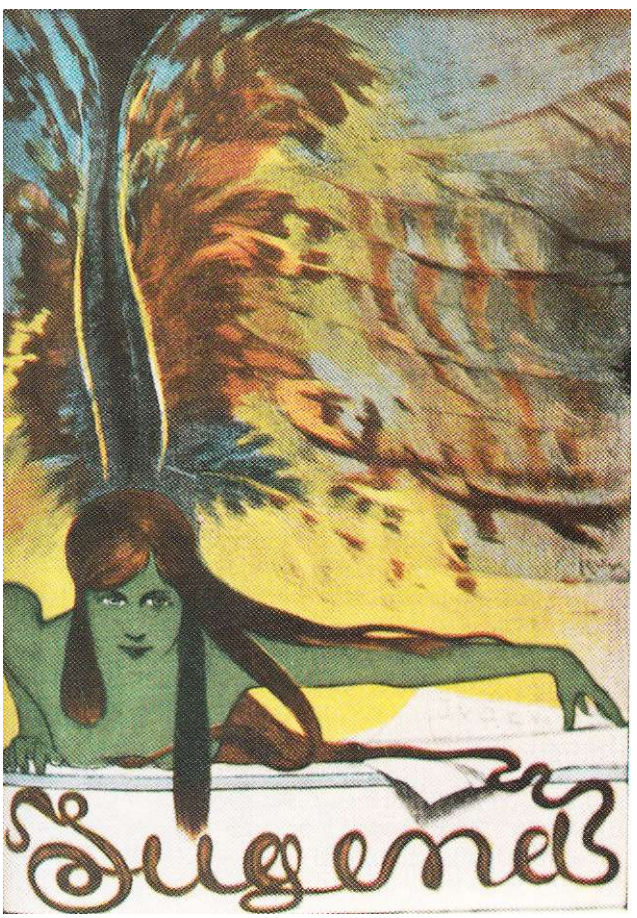

Korabeli borítók

társaság. És a tanácsköztársaság egészen sajátos levegőt hozott Münchenbe. Ha egészen rövid időre is, de irodalmárok is szóhoz jutottak a város vezetésében, s olyan légkört teremtettek, hogy a húszas évek elején München szinte mágnesként vonzotta a nemzetközi irodalom képviselőit. Itt csinált színházat Bert Brecht Karl Valentinnel, egy helyi kabarettistával, akit azóta mindenütt a Dada előfutáraként tisztelnek; itt élt Ödön von Horváth, Lion Feuchtwanger is, itt éltek a Mann testvérek, itt Bogenhausenben, kicsit a város vérkeringésén kívül. A tanácsköztársaság után kezdődött meg a *Münchener Modeme,* a modemség első igazi korszaka.

- Jól ismert Magyarországon a

UNABHÄNGIGE BLÄTTER

DER RUF

DER JUNGEN GENERATION

Warum schweigt die junge Generation?

schwabingi művésznegyed, ahol igazán kellemes élni. Mi volt Schwabing szerepe a müncheni kulturális és művészeti életben?

- Schwabing München északi része, akkor még előváros, a nemzetközi művésztársadalom, a „bohéme" gyülekezőhelye. A világ minden tájáról jöttek az emberek, akik Schwabingban telepedtek le, és alkottak, akik a legkülönbözőbb politikai, világnézeti, irodalmi irányzatokat követtek. A század elején Münchenben élt Lenin, de itt alakult meg a „kozmikusok köre", itt működött a bezárkózó, esztétizálásba burkolódzó Georgekör is... Schwabing mítosza egészen a húszas évekig tarott, bár a hangsúly akkor már áttevődött a kiadókra, amelyek szintén Schwabingban telepedtek meg; köztük az egészen híres, az expresszionisták megjelentetésében döntő szerepet játszó *Kurt Wolf* kiadó, valamint a *Piper* kiadó, amely a *Blauer Reiter,* a *Kék lovas* létrejöttében működött közre.

- München az irodalom egy másik válfajáról is ismert, amely nagyban különbözik a Mann testvérek, Wedekind vagy más modern szerzők műveitől, az úgynevezett Heimatsliteratur, a haza, a szülőföld irodalmáról. Ludwig Thoma és számos más szerző neve fémjelzi ezt az irányzatot.

- Ez München másik arca: a bajor kötődést mutató, ezt hangsúlyozó. A századforduló környékén ide tartozott a jórészt dialektusban író Joseph Ruderer, Ludwig Thoma vagy Lena Christ. Az irodalomnak ezt az ágát a bajor tanácsköztársaság leverése után sajnos politikai célokra is kisajátították; illetve helyenként hagyta is magát kisajátítani. A Heimatsliteratur ezen ága ellen léptek fel a húszas években olyan szerzők mint Ödön von Horváth, aki Marie Luise Fleifierrel együttműködve a népszínmű egy sajátos új műfaját teremtette meg; ez ellen lépett föl az azóta széles körben elismert müncheni regényíró, Oskar Maria Graf, aki a tanácsköztársaságból nőtt ki, részt is vett abban, és 1922-ben jelentette meg első önéletrajzi regényét, a *Frühzeit*-ot, amely Thomas Mamitól is komoly elismerést kapott. Sajnos, ez a kritikai szemléletű Heimatsliteratur hamarosan eltűnt, a nácik elhallgattatták, és azt választották ki belőle, ami passzolt a *Blut und Boden*-irodalom koncepciójához. Ödön von Horváth vagy Brecht el is hagyták München, Graf pedig, aki mint a helyi dialektushoz kötött szerző Münchenben maradt, egyre kevesebb visszhangra talált. Münchenben ugyanis 1924—25 után az a tradicionalista, konzervatív tendencia vált uralkodóvá, amely ellenében Thomas Mann 1926-ban már megpróbálta megvédeni München, az irodalmi várost.

- A második világháború után a német irodalomnak rengeteg feldolgoznivalója volt, Münchenben az irodalomban is elkezdődött az újjáépítés. Hogyan fejlődött a müncheni irodalom a második világháború után?

- Majdnem úgy, mint az első világháború után. München volt a csírája, a központja sok mindennek. Itt telepedtek meg a *Ruf* című folyóirat szerkesztői. A *Ruf* rövid életű volt, de belőle nőtt ki az a mozgalom, amely az egész világháború utáni német irodalom szempontjából döntő fontosságú lett, a *Gruppe 47, a* „negyvenhetes csoport", amely évente találkozott, és ezekből a találkozókból nőtt ki a világháború utáni német irodalom. Ez azonban már nem Münchenhez kötődik. Az itteni irodalom megmaradt viszonylag tradicionalistának.

A müncheni irodalom következő nagy periódusa a hatvanas években kezdődött. A dialektushoz, a népi irodalomhoz való visszanyúlás, visszatérés ehhez nagyban hozzájárult: ennek ösztönzésével, energiájával hozta létre Franz Xaver Kroetz, Martin Sperrrel és Fassbinderrel, aki aztán később a film felé fordult, az újfajta „népi színházat". A másik kezdeményezés az úgynevezett „szerzői kiadó" megalapítása volt, amelyben baloldali beállítottságú szerzők csoportja több mint tíz éven át működő saját kiadót hozott létre.

- Irodalmi város-e a mai München?

- Teljességgel. Teljességgel, bár nem elsősorban a kreatív teljesítményt illetően. Nagyon sok szerző él itt, akik sokat publikálnak. München azonban mindenekelőtt a kiadók városa. Mégpedig New York után a világon a második. München a város kulturális osztályán keresztül, illetve a Bajor Állam kultusztárcáján keresztül egyaránt nagyon sokat tesz az irodalomért. A város a jövő évben megnyitni tervezi az „irodalom házát", ezenkívül az irodalom szolgálatában áll a Monacensia, ahol most vagyunk, a Villa Waldberta, amelyet a város a stambergi tó partján megörökölt gyönyörű villában rendezett be, és ahol különböző ösztöndíjasok - nemcsak irodalmárok, hanem képzőművészek is - hosszabb időt tölthetnek, és nyugodt körülmények között alkothatnak. De ide tartoznak azok a különböző díjak is, amelyeket a város adományoz; a fiatal szerzőknek szóló támogatásoktól kezdve egészen München városának nagy irodalmi díjáig. Ehhez hasonlóan a bajor állam is nyújt támogatásokat és adományoz díjakat, természetesen más szempontok szerint, hiszen a tartományi kormányt más párt adja, mint a müncheni városi vezetést, és ebből néha eltérések is adódnak. De a kettő mégis nagyon kitűnően kiegészíti egymást, ez pedig az irodalom számára kifejezetten kedvező. ■

Klara Obermüller

AZ IRODALMI MÜNCHEN A SZÁZADFORDULÓN

Franziska zu Reventlow, akit Schwabingban „őrült grófnőnek" neveztek, egyszer azt írta naplójába, hogy olyannak érzi magát, mint egy „keret nélküli kép", amelyet rajzszöggel a falra tűztek. Ezzel a félig tréfásan, félig fájdalmasan odavetett megjegyzéssel nemcsak saját magát, nemcsak a saját életérzését jellemezte, hanem a századforduló egész korszakát is: a változás és készülődés korszakát, amelyben összefonódott a kezdet és a vég. Max Halbe *Századforduló* címen emlékezett ezekre az évekre, annak tudatában, hogy nemzedékét éppen a fordulat élménye határozta meg, az az érzés, hogy valaminek a küszöbén állnak. Ez a nemzedék tudta, hogy valaminek a végére érkezett, és ugyanakkor sejtette az új kezdetet; fáradt volt ez a nemzedék, és egyúttal az új ébredés kényszerítő erejét is érezte. Mint címszavak bukkannak fel a müvek címei, amelyek ezt az érzést fejezik ki: Wedekind írta a *Tavaszi ébredés-t*, Max Halbe sikerdarabja volt az *Ifjúság,* Münchenben folyóiratokat alapítottak ilyen címekkel: *Jugend, Frühling, Marz,* Bécsben jelent meg a *Ver sacrum.* Tavasz és fiatalság - mindkét fogalom valami olyasmire utal, ami alakulóban van, az örömteli és tétova kezdet mozzanatát rejti; ám ugyanakkor - talán akaratlanul is - benne foglaltatik a félig kész, a kiforratlan állapot szükséghelyzete is. Valamiféle átmenetiség, ideiglenesség jellemzi a kor alkotásait is: a kép továbbra sincs bekeretezve ...

A képzőművészet azokban az években a szecesszió utáni vágyat fejezte ki. Igaz, hogy az irodalomban nem használatos ez a fogalom, de itt is zajlott valami hasonló. Kezdtek belefáradni a naturalizmusba. A szubjektív tényező, amelyet a németországi naturalizmus teoretikusai, Arno Holz és Johannes Schlaf következetesen száműztek a költészetből, ismét jogait követelte: feltárult egy új, befelé vezető út. Másképp, mint a képzőművészetben, ahol az Art Nouveau - legalábbis Angliában - arra törekedett, hogy művészettel itassa át az élet minden területét, a költészetben ez az út eleinte távolodott az élettől. Túl hosszú ideig tekintette tárgyának a „nyers", látszólag megformálatlan életet. Az 1900 körüli időben távolságot akartak teremteni, olyan pontot kerestek, ahonnan nézve a valóság szép - esetleg nevetséges - játéknak mutatkozik. A szépség kultusza, az esztétikai kifinomultság és az irónia kínálkozott lehetséges fogódzóul. Akkoriban az életet irányító szabály sokak számára a horatiusi „Odi profanum" volt. Nemcsak Stefan George és köre képviseli az idegenség érzését, a tudatosan keresett vagy a tapasztalatban megszenvedett elszigeteltséget, hanem Rilke és Hofmannsthal, Heinrich és Thomas Mann is.

Franziska zu Reventlow 1905-ben

Ez a nemzedék Münchenben találta meg egyik művészeti és kulturális központját. Elsősorban Schwabingban, az egykori városszéli faluban, amelyről Reventlow azt szokta mondani, hogy az tulajdonképpen nem is hely, hanem állapot. Állapot, amely ragályos!

Ezt bizonyította a sok „jöttment", aki végül is Münchenben ragadt: Max Halbe, Frank Wedekind, Thomas és Heinrich Mann, Reventlow asszony, Heymel és unokafivére, Schröder, Wolfskehl, a könyvkiadó Müller és Langen és még sokan mások. Ok határozták meg a város művészeti életének jellegét, anélkül hogy München sajátos arculatából elvettek volna valamit. „München - mondta egykor Franz Blei - az idegenek városa volt, akik surlódások nélkül beilleszkedtek a helyi erkölcsök és szokások közé, ezek ugyanis lazák voltak, könnyűek, olykor kis-

A CSAPAT

Tagjai egytől egyig tudják a dolgukat. Gyorsak, összeszokottak, céltudatosak, mindenhova időben odaérnek. Az EMS csapat nem ismer lehetetlent. Küldeményéért kívánságra házhoz megy,

és a lehető legrövidebb idő alatt eljuttatja a kívánt helyre. Belföldön vagy a világ 72 országában. EMS Belföldi és Nemzetközi Gyorsposta Szolgálat. A csapat, amely gyors, megbízható és megfizethető. Amely mindent megtesz az Ön sikeréért.

Mert Önnek nemcsak a részvétel, hanem a győzelem is fontos.

EMS Belföldi és Nemzetközi Gyorsposta Szolgálat, telefon:

Posta

222-7777

EMS GYORSPOSTA

H-ArtDirectors

sé mulatságosak, igénytelenek: összekötötték egymással az összes kasztot és rendet, nem tettek különbséget köztük: a rétegek nem egymás fölött helyezkedtek el, hanem egy úgyszólván demokratikus megegyezés keretében ugyanazon a szinten." Egy ilyen társadalmi rendben a művészek jól érezhették magukat, szabadok voltak, és mégis tartotta őket valami. Münchenből hiányzott az igazi nagyváros rideg anonimitása, inkább szeretetteljesen közömbös volt, „félig bölcsességének, félig gyöngeségének köszönhetően bevallva, hogy száz év múlva mindez már nagyon jelentéktelen lesz" (Franz Blei). Ezért sokan hátat fordítottak a hidegnek és számítónak tartott Berlinnek, és inkább München választották, amely megőrizte „primitívségének sajátos varázsát" - lódenkabáttal, bajor virslivel és Salvator-sörrel. „Mi más lehetett, ami ezeket a fiatal embereket mind Münchenbe hajtotta, mint épp ez a kötetlen légkör, a társadalmi szabadság és engedékenység, az, hogy a társadalmi rendek fesztelenül éltek egymás mellett?" - írja Max Halbe.

Münchenben azonban nemcsak a társadalmi rendek éltek egymás mellett, hanem még inkább a stílusok, a nézetek és a személyiségek. Itt volt először is a két igen tisztelt és sokat szidott ősatya: Ganghofer és Heyse. Még Rilke is írt tiszteletteljes és csodálattal eltelt leveleket a „Försterchristel" és a „Herrgottschnitzer" (... szentképfaragó) szerzőjének, és Heyséhez úgy zarándokoltak, mint annak idején Goethéhez Weimarba. De mozgolódtak az ellenerők is. Josef Reuder 1895-ben megalapította a *Nebenregierung-ot* (Pótkormány), 1898-ban Ernst von Wolzogen égisze alatt létrejött a *Literarische Gesellschaft* (Irodalmi társaság). Úgy érezték, hogy ők az uralkodó fő irányzat, Lenbach, Seidl és Heyse ellenzéke, s irodalmi és drámai esteken megszólalási lehetőséget próbáltak kínálni az új stílusnak. Wedekind felolvasásokat tartott drámáiból. Hofmannsthal műveit játszották, de játszottak még olyan naturalista darabokat is, mint Schlaf *Ölze mester* című művét. „Olyan volt ez - írja visszatekintve Max Halbe -, mintha orchideából, krizantémból és napvirágból kötöttek volna furcsa és laza csokrot." „Mégis - folytatja Halbe - éppen ebben mutatkozott meg e program mélyebb eszméje, ha az egészet szemléltük: éppen arra törekedtek, hogy szokatlanok,

„Mi más lehetett, ami ezeket a fiatal embereket mind Münchenbe hajtotta, mint épp ez a kötetlen légkör, a társadalmi szabadság és engedékenység, az, hogy a társadalmi rendek fesztelenül éltek egymás mellett?"

(Max Halbe)

harsányak, bizarrak, groteszkek, dekadensek legyenek, a *fin de siècle* volt a céljuk, mellette szálltak síkra."

Hasonlóan heterogén kör alakult ki Albert Lange kiadó és lapja, a *Simplicissimus* körül. Dekadenciából és a kor szatírájából, epigonságból és modernizmusból alakult ki itt egy olyan stílus, amely egyszeri és összetéveszthetetlen volt, éppen azért, mert a stílustalanságot tekintette alapelvének. Igaz ugyan, hogy a „Simpl" irodalmi színvonala nem érte el a folyóirat művészi megjelenésének szintjét, de ismert szerzők egész sora tartozott a lap első munkatársai közé: Frank Wedekind, Ludwig Thoma, Thomas és Heinrich Mann, Jakob Wassermann, Knut Hamsun, olykor-olykor Rilke és Hofmannsthal is. Közülük soknak a kiadója is Langen volt. Háziszerzői közé tartozott Hermann Bahr, Bierbaum, Dauthendey, Max Halbe, Heinrich Mann, Meyrink, Wassermann, Wedekind és Ludwig Thoma.

Hírnevét Langen részben 1896-ban alapított folyóiratának köszönhette, de nem annyira a lap tényleges minőségének, inkább a körülötte kitörő botrányoknak. Túl sok volt a korának, ahogyan a kormányt és a klérust, a polgári erkölcsöt vagy akár őfelségét, a császárt bírálta: lapját többször elkobozták. 1898-ban majdnem csődbe ment az egész vállalkozás, mert II. Vilmos palesztinai útja alkalmából Langen megjelentetett egy csípős szatírát Wedekindtől, Th. Th. Heine rajzaival. Ma már meglehetősen ártalmatlannak tűnik a szöveg és a rajzok, de akkor súlyos büntetéssel sújtották hármukat: Heine és Wedekind egy-egy év fogházbüntetést kapott, Langen csak úgy menekült meg a büntetéstől, hogy külföldre szökött. A „Simpl" azonban továbbra is megjelent, s a példányszám folyton nőtt. „Csak forró szavakkal akarlak ostorozni titeket" - írta Wedekind a *Bolond Simplicissimus* című programadó versében; a szóhoz társult később a rajzolók, Th. Th. Heine, Bruno Paul, Olaf Gulbransson és mások ceruzája is, és az irodalmi ügy, amelyet a lap vállalt, egyre inkább háttérbe szorult. A rajzolók saját felelősségükre folytatták az egyre politikusabb és társadalomkritikaibb színezetű harcot.

A *Jugend* című lapban, amelyet ugyanabban az évben alapítottak, feltűnő a tartalom és a művészi kiállítás közötti eltérés. Lenyűgöző az illusztrációk és a képi díszítmények merészsége, de a történetek és a versek alig csalnak ki többet belőlünk egy fáradt mosolynál. Még Rilke első, a *Jugend* lapjain megjelent versei is a természet és a haza iránti lapos rajongás keretei között maradtak - ez jellemezte amúgy is a folyóiratot. Mindenesetre felfigyelünk például Richard Schaukal vagy Kurt Martens lírai ömlengéseire, amelyek annyira a végletekig viszik a *Jugendstil-t,* hogy föl kell tennünk a kérdést: vajon komolyan gondolták-e még, vagy már nevetségesnek szánták.

Jugend és *Simplicissimus, Nebenregirerung* és *Literarische Gesellschaft:* szinte tetszés szerint folytathatnánk az efféle csoportok sorát. Azokban az években München „a körök városa" volt. Ha va-

Ludwig Thoma 1900-ban

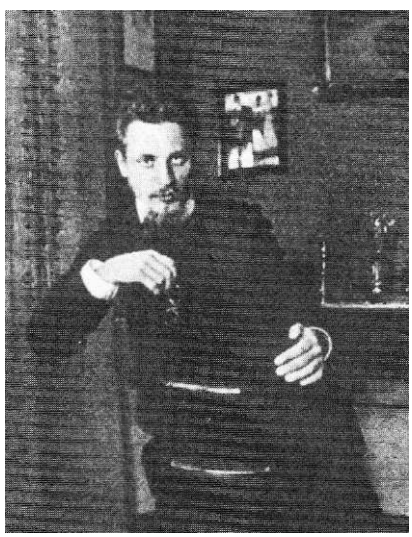

Rainer Maria Rilke

A Mann fivérek: Heinrich (áll), Thomas (ül) 1900-ban

lahonnan lökést kap és megindul az emlékezés, akkor ezek a körök - miként egy tó felszínén - belátthatatlan, hogy meddig gyűrűznek. Sokféle módon tudnak egymásba fonódni és egymásra hatni, és gyakran nehéz kideríteni, ki hová tartozott. Ott volt Albert Langen mellett a könyvkiadó Georg Müller, aki - miután az angol Art Nouveau impulzusait magába szívta - rendkívüli gondot fordított a „szép könyvre"; ott volt Max Halbe, a költő, akinek vendégszerető háza Schwabing egyik központja volt - Wedekind is a barátai közé tartozott, ahogyan Eduard von Kayserling, a festő Kubin és Corinth és még sokan mások; de ott voltak még a művészek mulatói is: a Stefanie, a Luitpold és - híres müncheni találkozóhely 1900 körül - az Elf Scharfrichterhez címzett lokál, ahol Wedekind gitárkísérettel énekelte dalait és Delvard chansonokat adott elő. Egy ilyen kör volt a körökön belül az *Insel* is, amelyet Heymel, Schröder és Bierbaum alapított 1899-ben. Ez az új „folyóirat könyvdíszekkel és illusztrációkkal", amellyel Bierbaum a Pan csődbe ment vállalkozását akarta jóvátenni, talán a legszebb, amit azokban az években az ötleteket sziporkázó München létrehozott. Az első füzeteket nehéz merített papírra nyomtatták, a lap külső megjelenéséről Georges Lemmen, Heinrich Vogeler, Th. Th. Heine, E. R. Weiss gondoskodott; a híres emblémát, az ismeretlen szigetek felé tartó hajót Peter Signet tervezte. A munkatársak közé tartozott Borchardt, Dauthendey, Rilke és Hofmannsthal, de átvettek idegen nyelvű anyagokat is, modernet és régit is, ahogyan minduntalan középkori fametszetek jelennek meg a modern könyvdíszek

Frank Wedekind 1905-ben

mellett. Ám ahogy a gyerekek megunnak egy szép játékot, megszűnt a három barát érdeklődése a folyóiratuk iránt; feszültségek keletkeztek, pénzügyi sikere meg sohasem volt, így 1902 szeptemberében jelent meg az utolsó száma. Csak 1905-ben bukkant fel újra az „Insel", ezúttal Lipcsében mint könyvkiadó, Anton Kippenberg vezetésével.

Még az *Insel* körénél is több legenda keringett a *Kosmiker* (kozmikusok) társasága körül - Heymel gazdagsága és rejtélyes származása mindig új tápot adott a szóbeszédnek. A kör legnevesebb tanítványa Klages és Wolfskehl volt. Ok Kari Wolfskehl rendkívül vendégszerető és Schwabing központjában fekvő házában találkoztak, ahol az úgynevezett „gömbölyű szoba" mindig készen állt George fogadására is.

Közönséges halandók számára ez a kör - ellentétben a máskülönben oly nyitott müncheni társadalommal - szinte hermetikusan zárt volt. Csak kevesen jutottak be ebbe a körbe, köztük volt Reventlow asszony, akit szeretet és barátság fűzött Wolfskehlhez és Klageshoz, vagy Roderich Huch, aki szépségével - „napfiúnak" nevezték - vívta ki a kör érdeklődését. Ennek a világnak a legtalálóbb, szeretetteljes és egyúttal kritikusan tartózkodó ábrázolását talán Reventlow műveiben olvashatjuk: *Herm Dames Aufzeichnungen oder Begebenheiten aus einem merkwiirdigen Stadtteil* (Dames úr feljegyzései, avagy kalandjai egy furcsa városrészben) és a *Schwabinger Beobachter* (Schwabingi Figyelő) című, éjszakánként gépelt lapban, amelyet a grófnő sajátkezűleg dugott kora reggel az érintettek levélszekrényébe.

Thomas Theodor Heine: Loie Fuller táncosnő. Illusztráció a „Die Insel" című folyóiratban 1900-ban

A Reventlow grófnő! Szóljunk utoljára róla. hiszen senki sem tudta úgy ábrázolni a schwabingi életet, mint ő. Lidércfényként kóválygott a müncheni „körök" között, mindegyikben benne élt, anélkül hogy valóban tartozott volna valamelyikhez. Minden, amit róla elmondhatunk, egyszerre igaz és hamis. Alakja úgy villódzik, mint a kor, amelyben élt. Megtaláljuk benne az emancipált asszony vonásait Wolzogen *Drittes Geschlecht*-jéből éppúgy, mint az ókori nagy hetérák életstílusának jellegzetességeit. A „kozmikusok" az „ősanyát" tisztelték benne, mások viszont egyszerűen csak őrült nőszemélynek tartották, lidércnek, amely nem hiányozhatott egyetlen farsangi bálról sem. Egy időben Rilke naponta vörös rózsát és egy verset küldött neki, és Rilke csak az egyike volt azoknak, akik szerették őt - vagy akiket ő szeretett, izzó és kiszámíthatatlan szenvedéllyel. A betegség folyton a nyomában járt, és gyakran úgy látszik, mintha számtalan elfoglaltságában és szerelmi kalandjában csak a kábulatot kereste volna. Nem véletlen, hogy korán meghalt; az ő kora nem volt hosszú életű. „Tanulj meg virágozni, de érettebb ne légy" - ezt a mottót írta Roderich Huch müncheni emlékezései élére, és ez sokaknál be is teljesedett.

Bendl Júlia fordítása

A VILÁGRA NYITOTT VÁLLALAT

Beszélgetés Peter von Siemensszel, a Siemens AG felügyelőbizottsági tagjával

- Von Siemens úr, ön egy olyan cég és olyan család képviselője, amelyet nem csak Németországban, hcmem az egész világon ismernek, és nem kizárólag az üzleti élet képviselői. Milyen családi hagyományok élnek a Siemens-házban?

- A Siemens család nemcsak a vállalatot jelenti. A cég megalapítója, az én ükapám régi polgárcsaládból származott, amely Németország északi részén élt, illetve részben még most is ott él, Gosslar szabadvárosban. Sokgyermekes család egyik sarjaként jött a világra, apja birtokbérlő volt, saját tulajdon nélkül. Ükapám, Werner mérnök szeretett volna lenni, de apjának nem futotta a taníttatásra. Werner Siemens ezért fiatalon. tizenhét évesen, 1835 körül Berlinbe ment. és beállt katonának. A porosz hadsereg, különösen a tüzérség azt a lehetőséget jelentette ennek a fiatalembernek, hogy mérnökké, a természettudományok ismerőjévé képezze ki magát. Tiszti feladatai mellett nagyon nagy érdeklődést tanúsított a technika iránt, számos találmánya is volt, amelyeket megpróbált eladni, mert szülei időközben meghaltak, és neki kellett eltartania számos testvérét. Egyszer, amikor Berlinben volt - hiszen Poroszország akkori méretei miatt számos más városban is állomásozott - megismerte Halske urat, a berlini egyetemen dolgozó mechanikai mérnököt, és együtt tökéletesítették a Wexton által konstruált telegráfot. A munka olyan sikeres volt, hogy azt is elhatározták, közös vállalatot alapítanak ennek a távíróberendezésnek a gyártására és világméretű forgalmazására. így alakult meg 1847-ben a vállalat, amelynek tehát nemsokára 150 éves évfordulóját köszöhetjük. Az 1847-ben alakított kis berlini vállalkozásból időközben nemzetközi vállalatbirodalom lett, amely évi 89 milliárd márkányi forgalmat bonyolít le világszerte.

- Mielőtt rátérünk a vállalatra, maradjunk még egy kicsit a családi hagyományoknál. Ón 1937-ben, Rio de Janeiróban született, és azt hiszem, életútja még földrajzi értelemben is különleges. Milyen útravalót kapott a családi nevelés során, milyen értékeket ismert meg odahaza, milyen nyelveket tanult meg gyermekkorában - milyen volt a Siemens családban felnőni?

- A család életét természetesen nagyban befolyásolta a vállalat sorsa. Már 1885-ben létrehoztuk az első külföldi képviseleteket, elsőként mentünk Angliába, Oroszországba, Ausztriába és Magyarországra is. így adódott az is, hogy édesapámat, aki a vállalatnál tevékenykedett, Brazíliába helyezték, és ezért születtem én is ott. Kitört a háború, mi Argentínába költöztünk, és csak a háború befejezése után, 1948-ban tértünk vissza Németországba. Elérkezett aztán a pályaválasztás ideje, és számomra nem is volt kérdés, hogy a Siemensnél fogok elhelyezkedni. így szegődtem én is, több mint harminchárom évvel ezelőtt a cég szolgálatába.

- Mint megtudtam, három fia és egy lánya van. Hogyan készíti fel őket az életre, milyen értékeket ad tovább nekik, milyen világképpel indítja útnak őket?

- A gyerekek felnevelésében mindig az a cél vezetett bennünket, hogy önálló emberek legyenek, akik saját véleményt alkotnak, akik a mai világ-

ban élnek, akiket a hagyomány csak ott befolyásol, ahol az még ma is érvényes, egyszóval azt mondhatom, hogy liberális nevelésben részesültek. Megpróbáltunk aszerint élni, amit apám „élő hagyománynak" nevezett. Voltak azonban gyakorlati céljaink is. Ilyen volt például az, hogy gyermekeink - már részben az iskolaidő alatt is - megismerjék a külföldet; hogy megtanuljanak idegen nyelveket. Mind a négy gyermekünk a német mellett jól beszél angolul és franciául is. Megpróbáltuk megvalósítani a világra való nyitottságot a családban is, éppen úgy, ahogy ez a vállalat is nyitott a világra.

- Mit jelent az, hogy a Siemens világcég? Mit kell ezen értenünk?

- Ez nagyon bonyolult dolog. Én ezt úgy határoznám meg: olyan vállalat vagyunk, amelyet Németországban alapítottak, amely természetesen német hagyományokkal rendelkezik, de ahogy korábban is említettem, már nyolc esztendővel az alapítása után külföldi lerakatokat, képviseleteket nyitott. A mi piacunk az egész világ. Ilyen értelemben valóban világcég vagyunk, némi, ha úgy tetszik, privát beütéssel, hiszen még mindig vannak olyan emberek, akik a vállalat nevét viselik, vagy talán fordítva, akiknek a nevét a vállalkozás viseli. Mindezzel együtt modernek vagyunk, akár a többiek, hiszen meg kell küzdenünk a piaci helyünkért, semmi sem pottyan magától az ölünkbe, ugyanúgy kell tevékenykednünk a kutatás és a fejlesztés területén.

- Ha már a fejlesztést említette, meg kell jegyeznünk, hogy csak Münchenben több mint negyvenezer ember dolgozik a Siemensnél, mindenekelőtt a kutatásban és a fejlesztés területén.

- Müncheni munkatársaink mintegy 35 százaléka dolgozik a kutatás és a fejlesztés területén.

- Miért Münchent választották a fejlesztés központjául?

- Ez egyszerűen így adódott. 1945-ben Németországban teljesen kihunytak a fények. Berlint elfoglalták, vele a Siemens-várost is; 45-ig ugyanis a Siemens németországi dolgozóinak több mint 80 százaléka Berlinben tevékenykedett. Berlint teljesen szétlőtték, azt, ami a gyárból még megmaradt, leszerelték és Oroszországba vitték. Amikor a vállalat megpróbált új tájékozódási pontokat keresni, még nem látszott tisztán, hol lesznek a nyugati Németország, azaz a szovjet hadsereg által meg nem szállt területek központjai. Az egyik ilyen lehetőségnek Dél-Németország látszott. Miután a cégvezetés végül Münchenbe jött. egy idő után a kutatási és fejlesztési részleg is ide települt.

Meg kell azonban említenünk, hogy nemcsak Münchenben végzünk kutatást és fejlesztést, hanem Nürnbergben és Erlangenben is; és a kutatás és fejlesztés egyébként is úgy szerveződik, hogy elsősorban a termelőegységek közelében működjön, legyen ez a termelőegység Magyarországon, Németországban vagy az Amerikai Egyesült Államokban. Mindezekben a vállalatokban helyi kutatások is folynak.

- Milyen viszonyban van ma a vállalat München városával? Hiszen a várost gyakran „szíves világvárosnak" nevezik, egy világcégnek pedig egy világvárossal különös kapcsolatokat kell ápolnia.

- Ha egy városban negyvenezer munkatársunk van, és feltételezzük azt is, hogy jelentős részük házas, esetleg gyermekeik is vannak, hogy a városban a közvetlen munkatársakon kívül még beszállítóink és más üzletfeleink is vannak, akik közvetlen vagy közvetett módon szintén valamelyest függenek tőlünk, akkor több százezres végeredményhez juthatunk, így igencsak szoros a kapcsolat, mégpedig nemcsak a hivatalos oldalon, a cégvezetés és a bajor állami kormányzat, illetve a város polgármestere között, hanem a mindennapokban a városi lakossággal is.

- Nagyon szoros kapcsolatban állnak a müncheni egyetemekkel, mindenekelőtt a Műszaki Egyetemmel. Sok mérnök-, elektrotechnikus- vagy programozó-hallgató vágyik arra, hogy a Siemensnél egyetemi gyakornok lehessen. Mi a képzés szerepe a vállalatnál, és milyen összegeket költenek erre?

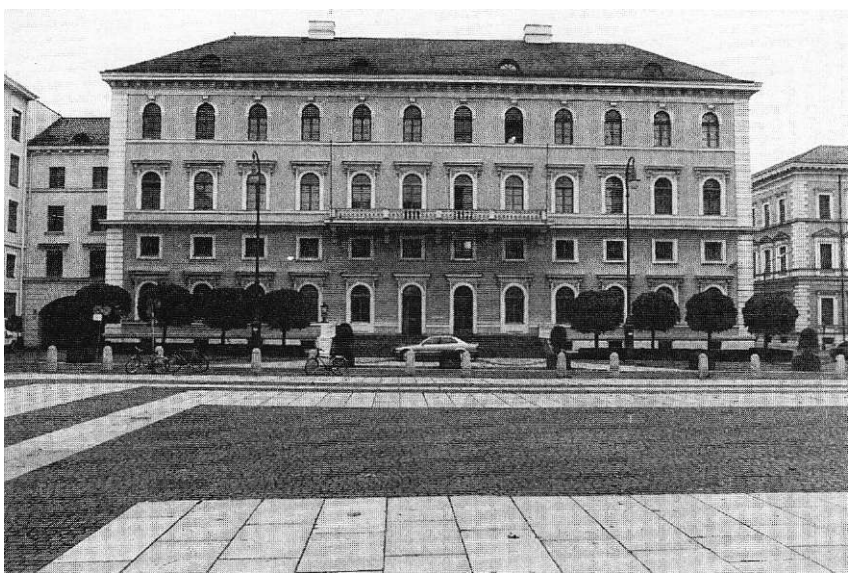

A Siemens AG patinás igazgatási központja Münchenben

- A képzés és továbbképzés nagyon tág terület, és nem korlátozható Münchenre. Világszerte folytatunk képzési és továbbképzési tevékenységet. Évente több mint hatszázmillió márkát költünk erre a célra, igen komoly összeget tehát; de hangsúlyozom, hogy a továbbképzés is ugyanilyen fontos szerepet kap. Ennek során megpróbáljuk munkatársainkat akár a technikai, akár az irodai vagy más területen a legújabb vívmányokkal megismertetni.

Egyetemi gyakornokokat sem csak Münchenben veszünk fel, hanem majdnem mindenütt, ahol termelőegységeink, gyáraink működnek. Általában elmondhatjuk, hogy minden országban, ahol jelen vagyunk, kapcsolatokat építünk ki a helyi képzési

intézményekkel. Az önök országában is így van ez, mert ez többek között a mi érdekeinket is szolgálja.

- Ha már Magyarországról esett szó, hadd kérdezzem meg: milyennek ítéli meg Magyarország és a közép-európai régió fejlődési lehetőségeit, és milyen részt vállal a Siemens ennek a régiónak a talpraállításában?

- A mi elsődleges, hazai piacunk Nyugat-Európa. És nagyon örülünk annak, hogy ez a Nyugat-Európa az elmúlt évtized vége, az 1989-90-es események nyomán ismét kibővült; hogy visszatért Nyugat-Európához sok olyan ország, amely mindig is ide tartozott, de amelyeket az utolsó háború következtében a kommunizmus - nevezzük csak nevükön a dolgokat - leválasztott rólunk. Amint megnyíltak a határok, mi azonnal ott termettünk. Magyarországon egyébként már korábban is ott voltunk. Egyik volt igazgatótanácsi tagunk, aki a háború után nagyon nagy mértékben meghatározta ennek az országnak a külföldi tevékenységét, született magyar. És természetesen az első adandó alkalommal visszalátogatott egykori hazájába. így lehetséges, hogy a mai napon Magyarországon már, ha pontosan tudom a számokat, négyezer munkatársat foglalkoztatunk. Magyarországi forgalmunk eléri a harmincötmilliárd forintot. Ezt a négyezer munkatársat úgy kell értékelnünk, hogy ezek nem olyan emberek, akik Németországból vagy máshonnan termékeket hoznak be Magyarországra, és ott forgalmazzák őket, hanem ott, helyben állítják elő áruikat.

A közép-európai régiót, nem utolsósorban Magyarországot, továbbra is hazai piacnak tekintjük, hiszen a térségben nagyon régi hagyományokkal bírunk. Még jobban kell azonban összpontosítanunk a többi térségre is. így például Délkelet-Ázsiára és természetesen az egész amerikai kontinensre, hiszen minden kétséget kizáróan az Egyesült Államok a világ legnagyobb, legnyitottabb egységes elektronikai piaca. A versenytársak is itt a legaktívabbak, számunkra is olyan terület, amelyről azt gondoljuk, hogy ha ott nem tudnánk megállni a helyünket, akkor a világ többi részén is nagyon-nagyon nehéz volna a dolgunk. ■

EGY „TRIPLA

Beszélgetés Dr. Dietrich Wolffal, a Bayerische Landesbank igazgató-tanácsának tagjával

- Wolf úr, ön egy olyan bank igazgatótanácsának tagja, amely a legjobb bankokat megillető „triple A"-besorolás tulajdonosa, és amely méreteit tekintve is hatalmas. Kérem, mutassa be a bankot!

- A Bayerische Landesbank úgynevezett wholesale bank, amelynek mérlegfőösszege ma már meghaladja a háromszázmilliárd márkát. Két tulajdonosa van: a Bajor Szabadállam és a Bayerische Sparkassen und Giroverband, a bajor takarékszövetkezetek szövetsége. A „triple A" besorolás, amely a bank világpiaci pozícióját jelöli, és amely a legjobb besorolás, amelyet egy bank elérhet, nem kis részben ennek a tulajdonosi szerkezetnek is köszönhető, és nagyban hozzájárul ahhoz, hogy világszerte a legjobb cégekkel köthessünk üzletet.

- Hogyan jött létre ez a tulajdonosi szerkezet, és mennyiben segít ez a bank üzletmenetének?

- A Bayerische Landesbank olyan, mint bármely más német üzleti bank, csak azoktól eltérő jogi szerkezetben működik. A bank közjogi intézménynek számít, ez egy német jogi specialitás, amelynek oka éppen a tulajdonosi összetétel. A mi bankunk úgy épül fel, mint a német takarékszövetkezetek, amelyek ugyanebben a jogi formában működnek, de a piacon, az üzleti világban semmiben sem különböznek a részvénytársasági formában tevékenykedő többi üzleti banktól.

- Hozzájárul ez a forma ahhoz is, hogy a bank a bajor állam és a főváros, München finanszírozásában is komoly szerepet vállaljon?

- Természetesen. Egyik legfontosabb feladatunk éppen az, hogy a Bajor Szabadállam házi bankja legyünk; ezen túlmutatóan pedig az, hogy a bajor államnak és településeinek strukturális feladatait finanszírozzuk. Például az útépítéseket, illetve minden olyan befektetést, amelyet a bajor állam támogat és finanszíroz. Ezekben a beruházásokban - esetenként más üzleti bankok mellett - mindenütt közreműködik a Bayerische Landesbank mint a bajor állam házi bankja is.

- Hogyan jelenik meg ez a települések szintjén, mindenekelőtt München városát illetően? Mit tesz itt a bank?

- München városa tulajdonképpen résztulajdonosa bankunknak a főpolgármester személyén keresztül, aki egyben a müncheni Takarékszövetkezet felügyelőbizottsági elnöke is. De München városa egyben az egyik kiemelt ügyfelünk is. A múlt évben például kölcsönkötvényt bocsátottunk ki a város számára, amelyet a város polgárai jegyezhettek, és ezzel saját városuk kiadásait, befektetési feladatait is finanszírozhatták.

- A Bayerische Landesbank Közép-Európáiban is rendkívül aktív, az

A" BANK

Bayerische Landesbank

Tárgyalás közben: a házigazda Dunai Imre magyar ipari és kereskedelmi miniszterrel

egykori szocialista országokban, Budapesten, Prágában, Varsóban, is. Milyen stratégia húzódik meg emögött?

- Az említett országokat szomszédainknak és így szomszédos piacainknak is tekintjük. Nem értékeljük még őket olyan komoly tőkepiacoknak, mint Angliát, Amerikát vagy akár a Távol-Keletet, mindazonáltal olyan potenciális jövőbeni piacokat látunk bennük, amelyek belátható időn belül, mondjuk öt, legfeljebb tíz év alatt ugyanolyan fontosságra tesznek szert, mint a nyugati piacok. Mi pedig mint üzleti bank időben szeretnénk jelen lenni ezeken a piacokon; azért, hogy ha elérkezik az idő, akkor megfelelő helyismeretre támaszkodva köthessünk üzleteket. A magyar gazdaságot illetően például teljesen optimisták vagyunk.

- Milyen formában képviseltetik magukat Magyarországon?

- Magyarországon évek óta működik egy képviseletünk; de jelen vagyunk a magyar piacon azáltal is, hogy részesedést szereztünk egy magyar bankban. Azt hiszem, ez, a Magyar Külkereskedelmi Bank volt az első privatizált magyar pénzintézet, amelyben nekünk mintegy 25 százalékos részesedésünk van; az EBRD-vel és a Német Fejlesztési Társasággal együtt pedig a külföldi befektetők egyszerű többséggel is bírnak a bankban.

- Elégedettek-e magyarországi befektetésükkel, és terveznek-e esetleg további befektetéseket is?

- Teljességgel elégedettek vagyunk ezzel a befektetéssel, és azzal a viszonnyal is, amelyet a magyar bankkal és a magyar menedzsmenttel kiépítettünk. Most lehetőségünk nyílt arra is, hogy további részesedést szerezzünk, jelenleg tárgyalásokat folytatunk erről, és azt mérlegeljük, hogy még komolyabb szerepet vállaljunk ebben a bankban. Ami megint csak, ha fogalmazhazhatok így, optimizmusunk bizonyítéka Magyarországot illetően.

- Bíznak magában a térségben is? Bíztatónak látják üzleti szempontból a többi közép-európai ország helyzetét, az egymással kialakított kapcsolatokat is, például Csehország és Magyarország, vagy akár Szlovákia és Magyarország között?

- Én ebben a tekintetben is optimista vagyok. Azt hiszem, a régiónak nincs is más alternatívája, mint az, hogy országai együttműködjenek egymással, és aztán adott esetben együtt lépjenek be az Európai Unióba. Az ötven vagy száz évvel ezelőtti ellentéteket véleményem szerint ma már senki sem engedheti meg magának.

- Ön a többséggel szemben nem „jövevény" Münchenben, hanem itt született. Mit jelent önnek a München; van-e valami sajátos, valami különleges ebben a „szíves világvárosban" ?

- De még mennyire. Amikor még a „kis" Szövetségi Köztársaságban éltünk, Münchent mint „titkos fővárost" emlegettük. Az újraegyesítés után természetesen vesztettünk valamit azzal, hogy újra Berlin lett a főváros. Ezen a megrázkódtatáson azonban már túl vagyunk, és München továbbra is Németország tulajdonképpeni, titkos fővárosának érzi magát.

- München és Budapest idén nyáron együttműködési szándéknyilatkozatot írt alá; a Magyarországra utazó delegációnak ön is tagja volt. Milyen esélyeket lát a két város közti partnerkapcsolatban ?

- Valóban, tagja voltam az Ude főpolgármester által vezetett delegációnak. Azt hiszem, hogy ez egy nagyon természetesen épülő kapcsolat, egyrészt a földrajzi, másrészt pedig az emberek mentalitásában meglévő hasonlóságok miatt. Nagyon szívesen utazom Magyarországra, és azt hiszem, a meglévő kölcsönös szimpátia az üzlet szempontjából is nagyon fontos. ■

„SZÍVÜGYEM MAGYARORSZÁG GAZDASÁGI KAPCSOLATAINAK BŐVÍTÉSE”

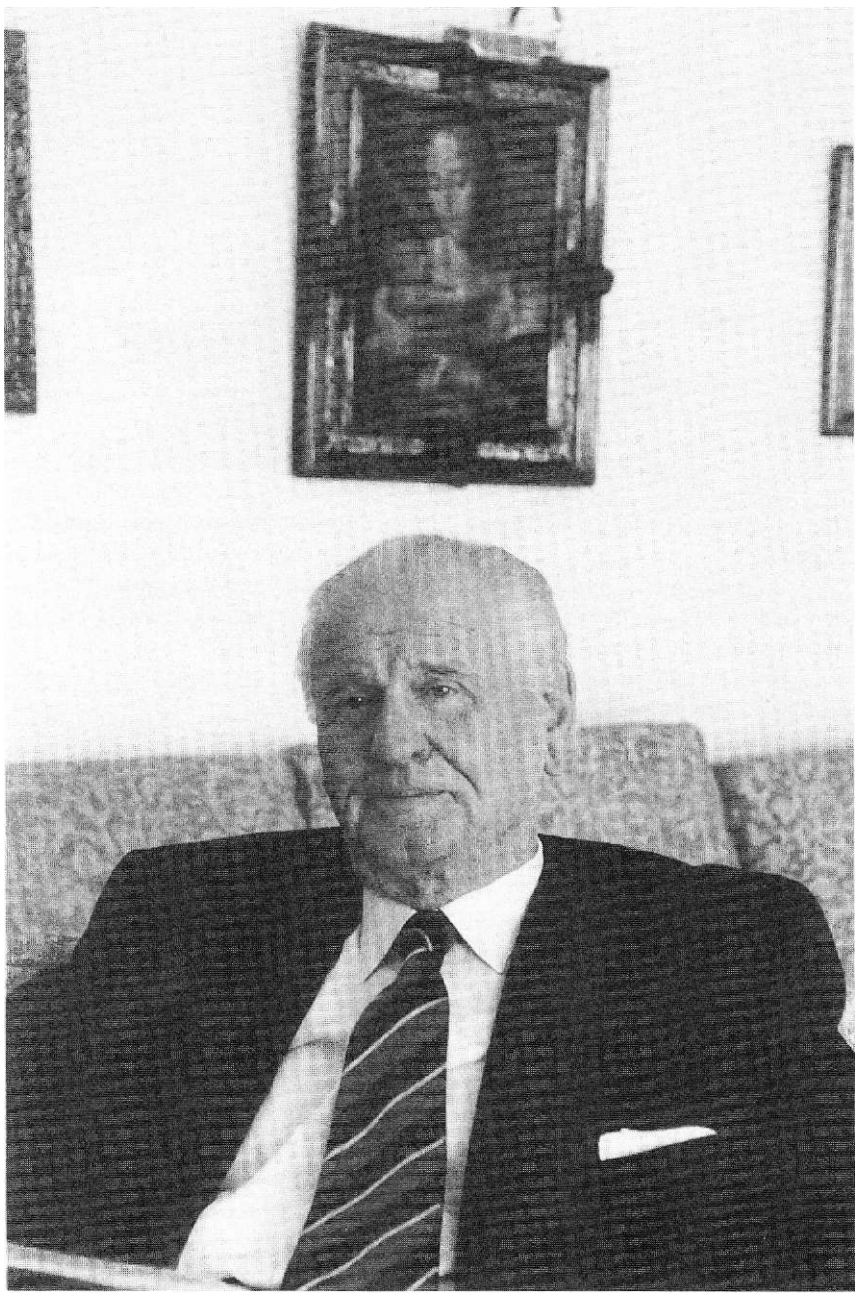

Beszélgetés Dr. Dax Pállal, a Siemens Rt. felügyelőbizottsági elnökével

- Dax úr, ön ötven évvel ezelőtt hagyta el Magyarországot, hogy aztán hosszú és látványos pályafutás során a német gazdaság vezető köreibe kerüljön. Milyen útipoggyászt vitt magával?

- Nem volt emigrációs poggyászom, mert nem emigráltam, hanem, hogy úgy mondjam, kintrekedtem. 1944-ben ugyanis a Siemens berlini és bécsi irodájában továbbképzésen voltam, hogy azután átvegyem az akkor már kétezer munkatársat foglalkoztató Magyar Siemens Művek kereskedelmi igazgatósági tagjának szerepét. Erre azonban - a történelmi események miatt - nem került sor. Átvitt értelemben azonban nagyon sok mindent hoztam magammal: erőt adó erkölcsi értékrendet, a hagyományok ismeretét és tiszteletét, és ez később sok nehéz helyzetben segített orientációt találnom és állást foglalnom. Az elemi iskolát a Felvidéken, Szlovenszkóban végeztem. és mivel édesanyám osztrák volt, ezáltal tulajdonképpen három anyanyelven nőttem fel. Nagyapám erdélyi magyar, aki Kolozsvárott az erdélyi államvasutak vezető főmérnöke volt, apám az első világháborúban császári és királyi katonatisztként szolgált, később Budapesten bankember lett. Bieder budai polgárcsalád lettünk, képeskönyvbe illő... Középiskolába a budapesti II. kerületi Királyi Katholikus Egyetemi Főreálgimnáziumba jártam, a várbeli Ilona utcába. Ennek az iskolának nagyon sokat köszönhetek. Nyolc éven át minden nap tanultunk latint, franciát, németet, nyelvet és irodalmat egyaránt. A reál tárgyakban, algebrában, fizikában is kitűnő alapokat kaptunk, amelyre később, külföldön, az úgynevezett szakmai karrierem során mindig is támaszkodhattam. Az egykori iskolatársakkal

évtizedek óta tartom a kapcsolatot, szervezem az érettségi találkozókat is. Ez év májusában Budapesten ünnepeltük a hatvanötödiket. Még mindig voltunk tizennégyen.

- *Hogyan folytatódtak tovább a tanulóévek?*

- Apám, aki szintén sok nyelvet beszélt, már 14 éves koromban kiküldött Franciaországba nyelvet tanulni. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy amikor 17 évesen érettségiztem, már négy nyelven beszéltem. A Pázmány Péter Tudományegyetemen szereztem jogi doktori diplomát, és mivel a nemzetközi jog és a nemzetközi politika már akkor is komolyan foglalkoztatott, doktori disszertációmat „A Népszövetség utópiája" címmel írtam. A harmincas évek gazdasági világválsága idején azonban örülhettem, hogy sikerült egy bérelszámolói állást találnom a budapesti Siemens Gyömrői úti gyártelepén.

- *Innen azonban gyorsan feljebb lépett...*

- Igen, mint már említettem, a Siemensnek az volt a terve, hogy egy külföldi kiképzés után átveszem a Magyar Siemens Művek kereskedelmi vezetését. Erre azonban már nem került sor. A háború végeztével az innsbrucki Siemensnél, egy építkezésen, először csak teherautó-sofőrként kaptam állást, de azután gyorsan változott a helyzet. Tirolban ugyanis sok volt a náci párttag vagy szimpatizáns, akiket elküldtek a Siemenstől. Én pedig több nyelven beszéltem, szót értettem a megszálló hatalmak képviselőivel, politikailag „szűz" voltam így aztán már 1946. január elsejével kineveztek a nyugat-ausztriai Siemens-csoport vezetőjévé. Innen 1951-ben kerültem Németországba. 1953-ban, alig negyvenéves koromban bekerültem a világvállalat központi igazgatóságába. Ezután tizenhét éven át dolgoztam az orvostechnikai részleg vezetőjeként, majd pedig egészen nyugdíjazásomig az anyavállalat ügyvezető alelnökeként én voltam a vállalat „külügyminisztere"; összesen 139 ezer munkatárs tartozott felügyeletem alá. Nyugdíjazásom óta felügyelőbizottsági elnöki pozícióban, tanácsadóként tevékenykedem több helyen, így a magyar Siemens Rt.-nél is.

- *Németországból élte meg a 45 utáni magyar és közép-európai történelem kataklizmáit, 1956-ot, 1968-at, és közelről szemlélhette a hetvenes években a német nyitás, az Ostpolitik kialakulását.*

- Csak rádión tudtam követni az 1956 októberi és novemberi napokat, de családom nagy részének sorsa erősen összefügg ezzel az évszámmal. Volt már annyi nemzetközi tapasztalatom, hogy a szuezi válság idején nem lepett meg a történelem akkori fejlődése. 1968 augusztusában éppen Budapesten voltam. A margitszigeti szálló előtt, az autóban hallottuk az első híreket. A kocsit körülállták a járókelők, én pedig fordítottam a bécsi rádió tudósítását. A visszaúton pedig Komáromnál letereltek minket az útról a páncélosok felvonulása miatt... Soha nem tudtam megbékülni azzal a kifejezéssel, hogy „Ostblock". Több, mint tizenkét esztendőn át helyettes elnöke voltam a német gazdasági miniszter mellett működő Külgazdasági Tanácsadó Testületnek, havonta üléseztem Bonnban, és Wolf von Amerongen kollégával rengeteg külföldi utazásom és tanácskozáson vettem részt. De még ma is nagyon bizonytalan válaszokat kapok aránylag művelt emberektől, ha megkérdem, hol van Európa földrajzi középpontja. Hiányoztak a földrajzórán...

- *Hogyan élte meg a magyarországi rendszerváltást?*

- A rendszerváltás volt az egyik legnagyobb élményem. Viszonyom a mai Magyarországhoz bensőségesebb, mint valaha. Szívügyemnek tekintem az ország gazdasági kapcsolatainak ápolását, kibővítését. Kedvenc tantárgyam volt a földrajz és a történelem, és harminc éven át hivatalból jártam a földgömb majd minden országát. Államfők és kormányfők fogadtak, vállalatunk akkori elnöke, von Siemens úr rendszerint engem küldött, vagy magával vitt kényes nemzetközi gazdasági problémák megtárgyalására. Ezekre a tapasztalatokra építve azt mondhatom, hogy a rendszerváltás legnagyobb problémáját egyetlen szóval lehet leírni: türelmetlenség. 1945 után a Szovjetunió hatáskörébe került országokban a változást hatalmi eszközökkel vitték végig. Ezért ment gyorsan. A demokratikus rendszerváltáshoz idő és türelem kell. Látom és megértem persze a „megszabadultak" türelmetlenségét. Csalódottak még a keletnémetek is, mert a gazdag nagybácsitól, sőt, vértestvértől származó milliárdok nem jönnek elég gyorsan, vagy nem hoznak elég gyors eredményt. Pedig már a rómaiak is tudták: kétszer ad, aki gyorsan ad.

- *Belülről ismeri Németországot és Magyarországot is. Milyen hasonlóságokat és milyen különbségeket tapasztalt pályája során a magyar és a német mentalitás, életszemlélet, viselkedés között?*

- Bár mind a kettőt megtapasztaltam, azt kell mondanom, hogy nem látok nagyon nagy különbségeket mondjuk a bajor és az osztrák, vagy a bajor és a magyar mentalitás között. Ennek egészen Szent Istvánig nyúlnak vissza a történelmi gyökerei. A német szereti a magyar charme-ot, a kedvességet - még ha számunkra látszik is, hogy emögött néha egy kis halandzsa is van. De ez kedves dolog. A magyaroknak pedig azért mindig is imponált a németek alaposssága, a német rendszeretet, pontosság - és persze manapság a Deutsche Mark.

Én azt hiszem, hogy ez egy természetes és hangulatos együttműködés, és eredményesebb a gazdaságban is, mint ha máshol keresünk partnereket. Ötvenéves tapasztalatommal elmondhatom: itt is csak vízzel főznek; nincs itt csoda, sem a gazdaságban, sem a politikában.

Ami pedig engem illet: bár több mint ötven éve itt élek, és magyar barátaim gyakran megjegyzik, hogy „elporoszosodott hazánkfia" vagyok, még mindig nem alakultam át teljesen. A család, a haza, a hagyományok, az iskola nagyon nagy hatással volt rám, és ebből az otthonról hozott útravalóból nem is vesztettem el semmit. ■

KIADÓS ÉTELEKHEZ ERŐS SÖR DUKÁL

Beszélgetés Dr. Gerhard Ohneisszal, a Müncheni Sörfőzdék Egyesületének ügyvezetőjével

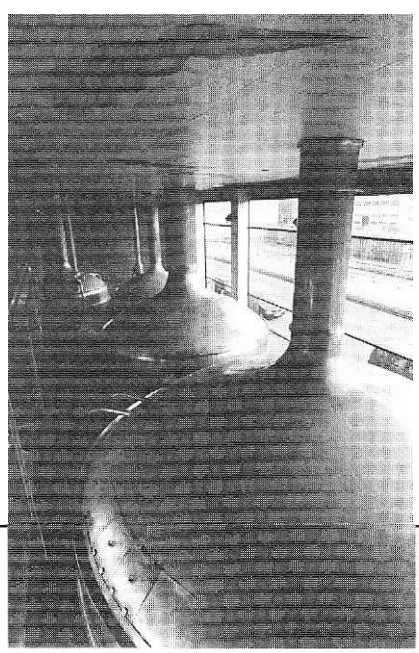

- Magyarországon nagyon kedvelik és sűrűn isszák a német söröket. Mi a német sör titka?

- A német sör négy alapanyagból áll: árpából, komlóból, sörélesztőből és vízből. Ez különbözteti meg sok más közép-európai ország sörétől, amelyhez esetenként még kukoricát, rizst vagy cukrot is adagolnak. Ezt Németországban törvény tiltja. Ez a világhírű „Reinheitsgebot". a tisztasági törvény, amelyet mindenütt ismernek, és amely a sör előállításához csak ennek a négy alapanyagnak a felhasználását engedélyezi.

- Hogyan zajlik a sörfőzés?

- A sörfőzés viszonylag egyszerű folyamat. Nagyjából: Az árpából malátát készítenek, ezt a malátát felfőzik és hozzáadják a komlót, ezután élesztőt adnak hozzá, és erjesztik, majd a tárolópincékbe viszik, megszűrik, és a kész sört palackozzák vagy hordókba töltik.

- Egy sörfőzdében beszélgetünk, és itt, mögöttünk is különböző sörfőzéshez használt eszközök vannak. Pontosan mire szolgálnak ezek?

- A tipikus sörfőző-berendezések: ülepítőkád, cefrézőkád és cefrézőüst, ebben főzik a cefrét, majd a sört lecsapolják, az erjesztőpincékbe vezetik, ahol az élesztőt adják hozzá.

- Majd minden német településen főznek helyben is sört, és mindenki a saját sörére esküszik. München életében is különleges szerepet játszik ez az ital. Mi különbözteti meg a müncheni sört a többi német sörfajtától?

- München az egész világon ismert mint a művészetek városa, de még ennél is inkább mint a sörök városa. Ez azon is alapszik, hogy München életében mindig kiemelt szerepe volt a sörfőzésnek és -fogyasztásnak. A legrégebbi bajor tisztasági törvényt is Münchenben hozták: 1487. november 30-án született az a rendelkezés, amely kimondta, hogy a sör főzéséhez csak malátát, komlót. élesztőt és vizet szabad használni. Ez jelent meg azután a híressé vált 1516-os német tisztasági törvényben is. München és a sör kapcsolata a középkorba nyúlik vissza. A város közepén komlókertek voltak, amelyeket aztán a XVIII, század közepén a klímaváltozás következetében felszámoltak. Münchenben jelenleg hat sörfőzde működik, összesen mintegy hatmillió hektoliter sör készül bennük. Nem vagyunk a világ legnagyobb sörvárosa, de hogy a leghíresebbek közé számítunk, azzal biztosan eldicsekedhetünk. Ha az évszakokat a müncheni naptár szerint számolja, akkor újra és újra a sörhöz jut vissza: az év a „Faschinggal", a farsanggal kezdődik, amelyet németül karneválnak neveznek, amely lényegében szintén a sör ünnepe; ezután következik májusban az igen erős „Maibock sör" évadja; a nyár a sörkerteké, a világhírű müncheni sörkerteké, amelyek több ezer embert látnak vendégül. Bár mi igazán tipikusnak a sörpincét érezzük. A nyelv is egész sajátosan jelöli ezt, mert mi Münchenben nem a „sörpincébe", hanem a „sörpincére" megyünk. Az oka ennek az, hogy ezek pincék eredetileg nem a sörivásra szolgáltak, nem vendégfogadásra épültek. Annak idején, amikor még nem volt mesterséges hűtés, a sört a sörpincében, természetes módon hűtötték, a pincék fölé pedig árnyat adó, dús lombú gesztenyefákat ültettek. Ezeket a kellemes árnyas helyeket a müncheniek nagyon hamar felfedezték maguknak, és ezért mondják. hogy a pincére, vagyis valójában: a pince fölé megyünk. Ez nagyon kellemes hely, ahol öreg és fiatal. minden rendű és rangú ember összejön. Az év nagy eseménye az *Oktoberfest,* amely évente több mint hatmillió látogatót vonz, ilyenkor több mint ötmillió liter sör fogy, és ide természetesen csak a müncheni sörfőzdék szállíthatnak. Az *Októ-*

fest a müncheni sör ünnepe; nagy kitüntetés, emelkedett pillanat a müncheni sörfőzőknek, akik anyagi lehetetőségeikhez mérten mindig támogatták az ünnepet, különösen a háborút megelőző és a háború utáni rosszabb években.

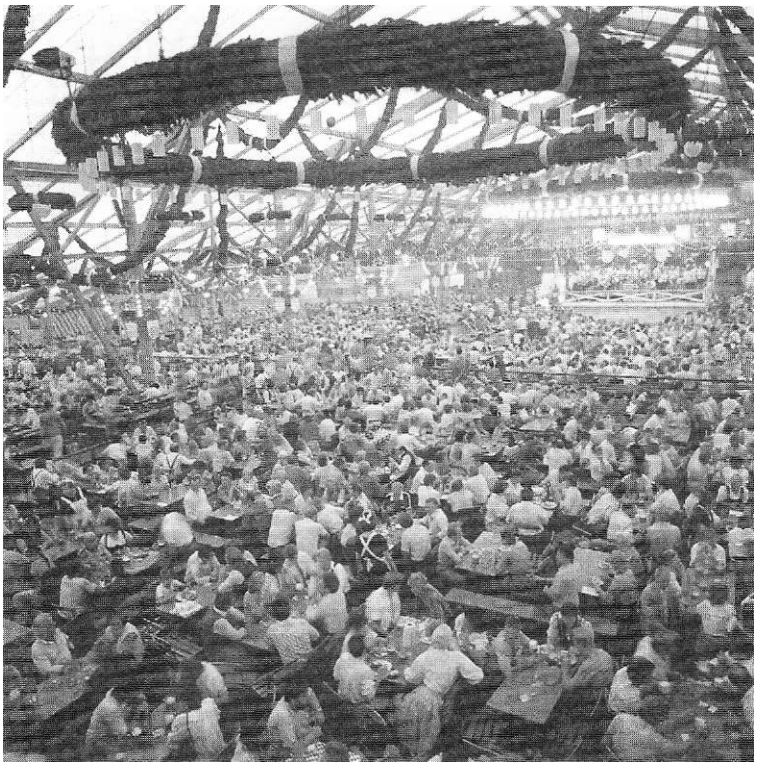

- Mik a müncheni sör fajtái, és milyen kulináris élvezetek társulnak hozzájuk?

- Münchenben, eltérően sok észak-német sörgyártól, sok sörfajtát készítenek. Itt, a Spaten sörgyárban például több mint tizenkétféle sört készítenek. A sor az alkoholmentes sörtől kezdve a könnyű sörön, a normális, pils típusú világos sörön, az Oktoberfest sörön át, a Bock és a Doppelbock sörig terjed. Ebből a bő választékból következik, hogy a tipikus müncheni gasztronómiában mindez megtalálja a maga megfelelő ételpárját.

- Hallhatnánk egy-két ilyen párosítást?

- Ha betér egy müncheni étterembe, akkor bizonyosan találkozni fog például a barnasör szószban tálalt disznósülttel. A sör ugyanis Münchenben nemcsak kísérőként, az ételek leöblítésére szolgál, hanem ott van a konyhában, főzés közben, hozzávalóként is. Bajorország hagyományosan mezőgazdasági vidék, az emberek nehéz munkát végeztek, és ezért az ételek is nehezebbek. A kiadós ételekhez pedig erős sör dukál. Ha megkóstolja az Oktoberfest sört, az például sokkal erősebb, mint a szokásos hétköznapi sör. mert legalább 13,5 százalékos a törzscefretartalma. A müncheni sört azonban mindenhez lehet inni, fagylalthoz vagy édességekhez is, amit például én nagyon kedvelek.

- Ón melyik sört kedveli?

- Ami engem illet, nagyon kedvelem a búzasört, a Weissbiert, mert friss, üdítő, alacsony alkoholtartalmú ital. A búzasörnél a maláta nem csak árpából készül, hanem mintegy felében búzából. Ezt a két alapanyagot egy másfajta sörélesztővel, az úgynevezett felső erjedésű élesztővel erjesztik, amely az erjedési folyamat végén felfelé, a folyadék tetejére vándorol, és nem ülepszik le az edény aljára, mint a többi sörnél. Ettől a búzasör sajátos ízt kap, amelyet egyre inkább kedvelnek Bajorországon kívül is. Emellett szívesen iszom normális, alsó erjedésű világos sört, az erősebb Bock sört is kedvelem, de csak a megfelelő alkalmakra, és persze az Oktoberfest idején szívesen kortyolom a tipikus Oktoberfest sört.

- Ón a Müncheni Sörfőzdék Egyesületének ügyvezetője. Miért jött létre ez az egyesület?

- A Müncheni Sörfőzdék Egyesülete jövőre lesz százhuszonöt éves. Ez az egyesület a régi sörfőző céhek utóda. A középkorban a müncheni sörfőzdék is céhekbe tömörültek; az egyesületünk ezeknek a céheknek az utódja, amelyek az 1870-es években hozott törvényi előírása szerint átalakultak. Az Egyesület képviseli a hat müncheni sörfőzde érdekeit, amelyek persze különböznek egymástól, és egymással is versenyben állnak, de sok közös vonás és érdek is összeköti őket; jelesül a müncheni székhely és a müncheni sör fogalma. Azt kell mondanom, hogy nagyon csodálatos és érdekes feladatom van, mert bár a sörfőzdék az egyre élesebb németországi piaci verseny miatt nincsenek mindig vidám helyzetben, de a sörital mégiscsak az életerőt és az életörömöt jelképezi, és ez áthatja azokat is, akik a főzésével foglalkoznak. ■

AHOL A PÉNZ MOZOGNI KEZD

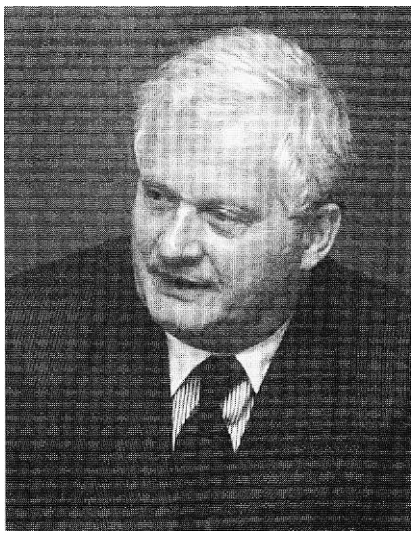

Beszélgetés Dr. Hans H. Friedllel, a Bayerische Hypotheken und Wechselbank igazgatótanácsi tagjával

- A Hypo-bank a Szövetségi Köztársaság ötödik legnagyobb magánbankja, teljes körű szolgáltatást nyújtó, úgynevezett univerzális bank. Alapítani I. Lajos bajor király alapította 1835-ben, és mintegy huszonöt évvel ezelőttig csak Bajorországban tevékenykedtünk, fiókjaink is csak Bajorországban voltak. Fiókhálózatunk ma már egész Németországot átfogja, bár a súlypontja továbbra is Dél-Németországban van. Nyitottunk a külföld felé is, és kiépítettük nemzetközi hálózatunkat. Hogy mivel foglalkozunk? Eredetileg azért alapítottak bennünket, hogy a parasztoknak segítsünk. Bajorország akkoriban mezőgazdasági vidéknek számított, s a parasztok nem jutottak kölcsönhöz, vagy ha igen, akkor csak uzsorakamattal. Ezért hoztuk létre a jelzálogüzletágat. A kölcsönt felvevő paraszt jelzálogot jegyeztetett be a földjére, és így kedvező feltételekkel juthatott hosszú lejáratú hitelhez. Másik feladatunk az volt, hogy váltók segítségével hozzájáruljunk a kisiparosok követeléseinek mobilizálásához. Ha az ügyfél váltóval fizetett, mi átvettük és leszámítoltuk, és ezzel a kisiparosok is némi alapkölcsönhöz juthattak. Ez akkoriban merész vállalkozásnak számított; és mi voltunk az első német részvénybank is. Ebből kiindulva, lassanként nőttünk bele a többi üzletágba. Ma az intézet konszolidált mérlegfőösszege valamivel kevesebb mint 300 milliárd német márka, és mintegy tizennyolcezer munkatársunk van.

- Milyen szponzori tevékenységet végez a bank Münchenben az alaptevékenységén túl?

- A bank széles körű támogatási tevékenységet folytat, de fő támogatási területünk a képzőművészet: 125. születésnapunkra, komoly anyagi lehetőségekkel, létrehoztuk a Hypo-Kulturális Alapítványt. Ez az alapítvány egy kiállítótermet működtet bankunk épületében, a Theatinerstrassén, amelyben évi három-négy művészeti kiállítást rendezünk. Emellett egész sor más tevékenységet is folytatunk: ide tartozik a fiatal művészek támogatása, főleg a festészet területén; a különböző német múzeumok támogatása; kortárs művészek képeinek megvásárlása; ide tartozik a műemlék-díj, amelyet egy-egy védett épület legjobban sikerült helyreállításáért adunk ki, valamint egy filmdíj és nagy számú szociális támogatás is.

- Önök Közép-Európában is nagyon aktívak, Magyarországon már három fiókot nyitottak. Bíznak a térség jövőjében?

- Igen. Itt, kérem, engedjen meg egy személyes megjegyzést. Én Bécsben születtem, és az érettségiig Bécsben is éltem, és nagyon jól emlékszem, milyen szegények voltunk. Ma pedig, ha Ausztriában utazom, látom, hogy az életszínvonalunk ma már igenis összevethető a Szövetségi Köztársaságéval. Bizonyosan azért is, mert mi, osztrákok keményen dolgoztunk, de azért is, mert az erős német gazdaság közelsége sokat segített nekünk. Amikor 1989-ben megnyíltak a határok, a fal leomlása után, az újraegyesítés idején rögtön arra gondoltam, hogy a csehországi, magyarországi, lengyelországi, szlovákiai folyamatok lényegükben hasonlóan zajlanak majd le. Ezek dolgos, rátermett népek, most ismét bekerülnek a szabad gazdaság vérkeringésébe, és megvan az az előnyük, hogy magasabb szintről indulnak, mint amilyen Ausztria szintje 1945-ben volt. Tíz, tizenöt, húszéves időszakon belül hatalmas előrelépés következhet.

- Magyarországon már három fiókot is nyitottak. Miért?

- Üzleti elképzelésünk egész Közép-Európára szól. Mivel Bajorország nagyon közel van, vagy talán hozzá is tartozik Közép-Európához, ezért különleges viszonyban vagyunk ezekkel az államokkal. A Magyarország iránti bizalom a változás után nagyon nagy volt. Ezt jól mutatják a számok is, a külföldi befektetések adatai, hiszen a Magyarországra érkező tőke több volt, mint bármely más közép-európai ország esetében. Az is erősítette bizakodásunkat, hogy Magyarország, ámbár az elmúlt időszakból magas külföldi adósságot hozott magával, mindig nagyon állhatatosan teljesítette külföldi kötelezettségeit, és ez véleményem szerint nagyon okos politika volt. Mert ha az ember elengedteti adósságai egy részét, amint ezt más országok tették, akkor ennek bizony meg kell fizetni az árát. Eleinte jó üzletnek tűnik, de több év után, hosszú távon valószínűleg a bizalomvesztés, a rosszabb hitelfeltételek és hasonlók miatt ez a rosszabb befektetés. Magyarország szellemi értelemben már jóval a vasfüggöny lebomlása előtt nyitott volt. A magángazdasági mentalitás és a személyes felelősségtudat Magyarországon soha nem is szűnt meg, és ezért nagyon gyorsan újra fel lehetett éleszteni. Ez pedig megerősíti azt a reményemet, hogy a magyarországi fejlemények pozitívan alakulnak. ■

HYPOBANK

A MÉDIAVÁROS

Beszélgetés Dr. Norbert Maternnal, a Bajor Rádió főosztály-vezetőjével

- A Bajor Rádió, a Bayerischer Rundfunk az ARD, az Általános Német Rádió és Televízió regionális adókból összeálló szövetségének harmadik legnagyobb intézménye. Németországban jelenleg komoly vita folyik arról, hogy csökkenteni kellene az ARD méreteit. A Brémában vagy Saarbrückenben működő kisebb tartományi adók ugyanis nem képesek önállóan eltartani magukat, hiszen a televíziózás igen költséges. A nagyobb tartományok rádió- és televízióállomásainak az úgynevezett „pénzügyi kiegyenlítés" folyamatában ezért át kell vállalniuk a veszteség egy részét.

Én magam a rádiónál dolgozom; öt adást sugárzunk: ezek között például egy olyan adást is, amely csak klasszikus zenét közvetít. Ebben elsők voltunk egész Németországban; mint ahogy abban is. hogy a Bayern 5-tel egy kizárólag infomációkból álló programot hoztunk létre. Ez az adó egész nap, minden negyedórában híreket sugároz, ezután pedig kommentárokat és háttéranyagokat.

- Mik a Bayerischer Rundfunk működésének jogi és anyagi feltételei?

- A Bayerischer Rundfunk *közjogi intézmény.* Ez azt jelenti, hogy nem magánadó, de nem is állami. Független intézmény, melynek helyzetét a Bajor Tartományi Parlament által hozott médiatörvény határozza meg. Szemben a magán-, avagy kereskedelmi adókkal nekünk nagyon szigorúan körülhatárolt feladataink vannak, elsősorban a képzés, másodsorban pedig a tájékoztatás területén; a szórakoztatás csak ezután következik. Az adó mindenekelőtt az előfizetési díjakból tartja el magát. Költségvetésünk egészen kis része jön csak össze hirdetési bevételekből. Ami a hirdetéseket illeti, komoly időkorlátaink is vannak. A televízióban összesen napi húsz perc hirdetést sugározhatunk, és ezt is csak 20.00 óra előtt. A magán- és kereskedelmi adóknál egészen más a helyzet, ők 20 óra után is adhatnak reklámot, és a filmek sugárzását is megszakíthatják.

- Hogyan oszlik meg a közönség a magánadók és a Bayerischer Rundfunk között?

- Ez estéről estére változik. Ha mondjuk 20.15-kor, a legjobb adásidőben egy izgalmas filmet sugárzunk, akkor valószínű, hogy a legtöbben ezt fogják nézni. Mi azonban, mivel főleg az előfizetési díjakból élünk, kötelezve vagyunk arra, hogy tisztán tájékoztató műsorokat is sugározzunk. így persze könnyen lehetséges, hogy noha a mi programunk minőségét, tartalmát tekintve sokkal jobb, mint egy ugyanakkor futó szórakoztató műsor, mégis kevesebb a nézője. A rádióadókat illetően kemény konkurenciaharcban állunk, de elmondhatjuk, hogy a rádióhallgatók legalább fele a mi adásainkat hallgatja.

Bayerischer Rundfunk

Haupteingang
Rundfunkpiatz 1

- A Bayerischer Rundfunk mellett kik a meghatározói a müncheni médiapiacnak?

- Münchent joggal nevezhetjük médiavárosnak. A Süddeutsche Zeitung jóvoltából itt jelenik meg Németország legnagyobb országos napilapja. Münchenben emellett összesen öt lap jelenik meg; két ingyenes hirdetési újság, valamint három bulvárlap. Ez az öt lap együtt több mint egymilliós példányszámot ér el. Működik itt néhány magántelevízió, legalább tíz magánrádió; és ez az a város, ahol a világon - New York után - a legtöbb kiadó működik és a legtöbb könyv jelenik meg. Hatalmas mennyiség: évi mintegy tizenkétezer új könyvcím. Ha tehát Münchenről, mint médiaszékhelyről beszélünk, akkor nem csak az elektronikus médiákra és az újságokra kell gondolnunk, hanem a könyvekre is.

- Milyenek a müncheniek médiafogyasztási szokásai?

- Egy igazi müncheni újsággal kezdi a napot. Ez általánosan bevett szokás. A felmérések szerint a reggeli televízió nézettsége nem túlságosan magas. Ez az időszak a rádió felségterülete. Esténként pedig, vélhetően ugyanúgy mint önöknél, nagyon sok müncheni telepszik a televízió elé; bár egész Németországban nálunk töltenek a legkevesebb időt televíziózással. Itt az emberek élni is szeretnek. ■

TALÁKOZÁSOK

„Magyarország átalakulóban" címmel tartottak bemutatkozó estet az Európai Utas szerzői és munkatársai a müncheni Hotel Vier Jahreszeiten, Kempiński dísztermében. Képeinken az 1995. november 9-i est előadói és közönsége. (Részletek lapunk 50. oldalán.)

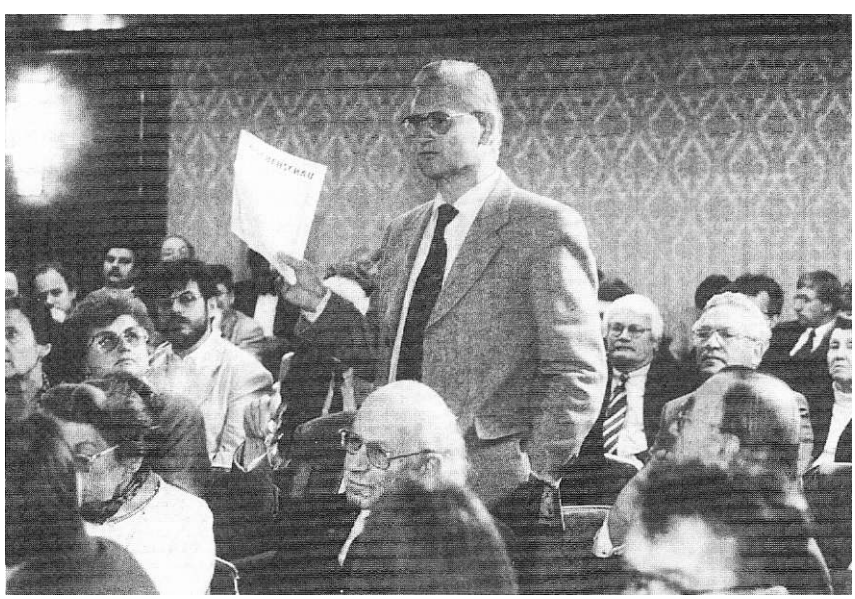

SZÁMUNK SZERZŐI

BAKÁCS TIBOR
SETTENKEDŐ (1954-)
újságíró

BALLAD. KÁROLY (1957-)
költő, író, Ungvár

FEJTŐ FERENC (1909-)
író, történész, Párizs

GÖNCZ LÁSZLÓ (1945-)
író, Lendva

KÁNTOR LAJOS (1937-)
író, szerkesztő, Kolozsvár

KOSÁRY DOMOKOS (1913—)
történész, az MTA elnöke

LÁSZLÓFFY ALADÁR
(1937-)
költő, író, Kolozsvár

MÓDOS MÁRTON (1967-)
szerkesztő

OBERMÜLLER, KLARA
irodalomtörténész, München

PÁLL ÁRPÁD (1927-)
szerkesztő, kritikus

SONTAG, SUSAN (1933-)
író, New York

TEŠANOVIČ, JASMINA
(1954-)
író, Belgrád

VÉGEL LÁSZLÓ (1946-)
író, Újvidék

VUJICSICS SZTOJÁN
(1933—)
író, művelődéstörténész

EURÓPAI UTAS - EUROPEAN TRAVELLER 21. - 1995/4
SUMMARY

On the fiftieth anniversary of *Béla Bartók's* death, Hungarian-born historian and publicist *Ferenc Fejtő* of Paris remembers the great composer. For the creative minds of the region Bartók's work as well as his artistic approach remains exemplary: the man and the artist epitomizes the necessity and the possibility of rising above the boundaries that divide ethnic groups and separate the ancient from the modern. The authors of the following essays share the same conviction: *Aladár Lászlóffy* from Kolozsvár/Cluj has contributed his reflections on his West European travels; *Károly Balla D.* from Ungvár/Uzhorod has written a piece entitled "The Alien - Beautiful"; *László Végei,* Újvidék/Novi Sad, reflects upon moral issues provoked by the war in the Balkan. In her essay *dasmina Tesanovic* portrays Italian and non-Italian writers living in Rome, while another portrait by Susan Sontag reminisces about Yugoslavian writer *Danilo Kis,* who died in 1989. *Árpád Páll* investigates the work of Romanian sculptor, *Constantin Brancusi.*

Past and present are linked in the next few pieces: *Sztoján Vujicsics* introduces the book of an 18th century Bosnian historiographer, which was published in Pest. *László Göncz* relates the story and presents the problems of the Hungarian minority living in Slovenia and the Mura region. In September 1995 a meeting of Serbian and Hungarian intellectuals took place in Budapest - one of the organizers of the forum, European Traveller reports on the event.

European Traveller has had a long-standing good relationship with the Wiener Journal; the latter is being presented in this issue to celebrate its fifteenth anniversary. President of the Hungarian Academy of Sciences *Domokos Kosáry* portrays *Kunó Klebeisberg,* the eminent figure of Hungarian cultural politics between the two world wars. The Hungarian theater of Kolozsvár is the subject of *Lajos Kántoŕs* essay - a lively scene which also boasts an eventful past. *Tibor Bakáts* has interviewed *Péter Gothár*film director.

Many came to meet European Traveller in Munich in November as our periodical was introduced to the German audience. This visit gave the opportunity to *Márton Módos* to interview prominent personalities of the Bavarian capital: Mayor *Christian Ude*; city assembly deputy *Elisabeth Schosser,* President of the Bavarian-Hungarian Forum; art historian *Annegret Hoberg,* literary historian Professor *Ulrich Dittman* as well as *Peter von Siemens,* descendant of the famous family; *Dietrich Wolf,* member of the board of directors of Bayerische Landesbank and Hungarian-born retired member of the board of directors of Siemens AG, *Paul Dax*\ Managing Director *Gerhard Ohneis* of Munich Breweries' Association, *Hans H. Friedl,* member of the board of directors of Hypo-Bank and *Norbert Matern,* president of the Presseclub Munich. *Klara Obermüllers* essay evokes the vivid literary life in Munich on the turn of the century.

Our next issue will be published in March.

Europäischer Reisender 1995/4. - Resümée

Vor fünfzig Jahren starb der große ungarische Komponist *Béla Bartók*-Anlaß für uns, einen von persönlichen Erinnerungen getragenen Essay des in Paris lebenden ungarischen Historikers und Publizisten *Ferenc Fejtő* zu veröffentlichen. Bartóks Lebenswerk und künstlerische Haltung sind für künstlerisch tätige und für denkende Menschen in unserer Region bis heute beispielhaft: Grenzen, die Archaisches und Moderne, die auch Ethnien trennen, können und müssen überwunden werden. In diesem Zeichen stehen auch die nachfolgenden Beiträge: *Aladár Lászlóffy* aus Kolozsvár (Cluj, Klausenburg) vermittelt Reflexionen, die sich aus seinen Westeuropareisen ergeben; *Károly D. Balla* aus Ungvár (Ushorod) überschreibt seinen Artikel mit „Fremdes ist schön"; *László Végei* aus Újvidék (Novi Sad) denkt nach über Gewissensfragen, ausgelöst von dem Balkankrieg, *dasmina Tesanovic* geht dem Schicksal in Rom lebender italienischer und nichtitalienischer Autoren nach. *Susan Sontag* zeichnet ein Porträt des 1989 verstorbenen jugoslawischen Schriftstellers *Danilo Kis.* Der Schriftsteller *Árpád Páll* schreibt über die Kunst des rumänischen Bildhauers *Constantin Brancusi.*

Weitere Beiträge verknüpfen Vergangenheit und Gegenwart. *Sztoján Vujicsics* bespricht das in Pest herausgegebene Buch eines bosnischen Geschichtsschreibers aus dem 18. Jahrhundert. *László Göncz* schreibt über aktuelle Probleme der ungarischen Minderheit in Slowenien. Im September dieses Jahres fand unter Mitwirkung unserer Zeitschrift in Budapest ein Treffen serbischer und ungarischer Intellektuellen statt; wir berichten darüber in Wort und Bild. Seit bestehen unserer Zeitschrift haben wir beste Kontakte zum *Wiener dournal,* das wir aus Anlaß seines fünfzehnjährigen Bestehens mit herzlichen Glückwünschen vorstellen. Mit dem Lebenswerk des *Kuno Klebelsberg,* einer bemerkenswerten Persönlichkeit der ungarischen Kulturpolitik zwischen den beiden Weltkriegen beschäftigt sich der Vorsitzende der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, *Domokos Kosáry.*

Lajos Kántor widmet sich der traditionsreichen Theaterkultur in Kolozsvár (Cluj, Klausenburg). *Tibor Bakács* hat den Filmregisseur *Péter Gothár* interviewt.

Unsere Zeitschrift stattete im November der bayerischen Landeshauptstadt München einen Besuch ab; ihre Abendveranstaltung im Hotel Vier Jahreszeiten Kempinski fand breites Interesse. In einer Reihe von Interviews stellt *Márton Módos* namhafte Persönlichkeiten Münchens vor: Oberbürgermeister *Christian Ude*; Stadträtin *Elisabeth Schosser,* Vorsitzende des Bayerisch-Ungarischen Forums; den Vorstandsmitglied der Bayerischen Landesbank *Dietrich Wolf;* den Aufsichtsratmitglied der Siemens AG *Peter von Siemens;* den Vorstandsmitglied der Hypo-Bank AG *Hans H.Friedl;* den langjährigen Siemens-Vorstandsmitglied *Paul Dax;* die Lenbachhaus-Kuratorin *Annegret Hoberg;* den Universitätsdozenten *Ulrich Dittman;* den Geschäftsführer des Vereins der Münchener Brauereien *Gerhard Ohneis* und den Vorsitzenden des Presseclubs München *Norbert Matern.* Das Stadtporträt wird mit einer Studie von *Klara Obermüller* über die Literatur der Münchener Jahrhundertwende beendet.

Unsere nächste Nummer erscheint im März 1996.

Viaggiatore Europeo 1995/4. - Sommario

Cinquantanni fa è morto il grande compositore ungherese *Béla Bartók,* in quest'occasione pubblichiamo lo studio dello storico e giornalista ungherese *Ferenc Fejtő,* che vive a Parigi e nell'articolo rievoca anche ricordi personali. Agli intellettuali della nostra area, dedicati al pensiero e alla creazione, le opere e il comportamento artistico di Bartók offrono tuttora un modello valido: suggeriscono che sia possibile e sia anche necessario lo supramento delle barriere che separano i gruppi etnici e di quelle anche che separano le cose antiche dalle cose moderne. In questo spirito scrivono gli autori dei seguenti articoli die questo nostro numero: *Aladár Lászlóffy* di Kolozsvár (Cluj) ha riassunto le sue riflessioni su alcuni viaggi realizzati in Europa Occidentale; *Károly D.Balla* di Ungvár (Užhorod) ha dato il titolo "Il diverso è bello" al proprio articolo; *László Végei* di Újvidék (Novi Sad) sta meditando su questioni di coscienza provocate dalla guerra dei Balcani. Lo studio di *dasmina Tesanovic* getta luce sulla sorte di scrittori italiani e non italiani che risiedono a Roma; *Susan Sontag* ci offre il ritratto di *Danilo Kis,* scrittore jugoslavo morto nel 1989. *Árpád Páll* scrive sull'arte dello scultore rumeno *Constatin Brancusi.*

Viene poi un gruppo di articoli che trattano il rapporto tra il passato e il presente. *Sztoján Vujicsics* presenta il libro di uno storico bosniaco del Settecento, pubblicato a Pest. *László Göncz* la storia e i problemi attuali della minoranza ungherese che vive in Slovenia, nei pressi del fiume Mura. Nel Settembre 1995 a Budapest, nell'organizzazione del "Viaggiatore Europeo" si è svolto un incontro tra intellettuali serbi e ungheresi: la rivista sin dalla sua nascita sta coltivando relazioni molto buone con la rivista "Wiener Journal": salutiamo la nostra sorella in occasione del suo 15. compleanno. Un articolo dell'accademico *Domokos Kosáry* è dedicato a *Kuno Klebeisberg,* eminente figura dell politica culturale ungherese tra le due guerre mondiali. *Lajos Kántor* parla della cultura teatrale di grandi tradizioni di Kolozsvár (Cluj). *Tibor Bakács* pubblica un'intervista con il regista cinematografico *Péter Gothár.*

In novembre "Viaggiatore Europeo" ha visitato Monaco di Baviera, dove è stata tenuta una serata di pre-sentazione accompagnata da vivo interesse. In quell'occasione é nata la serie di interviste di *Márton Módos* che presenta ai lettori alcuni personaggi di rilievo della capitale bavarese: il sindaco *Christian Ude, Elisabeth Schosser,* membro del municipio e presidente del Forum Ungaro-Bavarese, la storica d'arte *Annegret Hoberg,* lo storico letterario e docente universitario *Ulrich Dittman, Peter von Siemens,* discendente della famosa famiglia, *Dietrich Wolf,* membro della consiglia di direzione della Bayerische Landesbank, *Paul Dax,* manager in pensione die origine ungherese della Siemens AG, *Gerhard Ohneis,* amministratore delegato dell'Associazione dei Produttori di Birra die Monaco di Baviera, *Hans H. Friedl,* membro della consiglio di direzione della Hypo-Bank e *Norbert Matern,* presidente della "Presseclub München". Uno studio di *Klara Obermüller* rievoca l'inizio del secolo, il grande periodo letterario die Monaco die Baviera.

Il prossimo numero della nostra rivista verrà pubblicato nel marzo 1996.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem az Európai Utas c. folyóiratot 1996-ra.

---

megrendelő neve

---

címe

Előfizetési díj egy évre: 500 Ft
Az előfizetési dijat a részemre küldendő átutalási postautalványon egyenlítem ki.

---

aláírás

A megrendelőlapot kitöltve az alábbi címre borítékban, bérmentesítve küldje:
Budapress Kft., 1462 Bp., Pf. 779

Fizessen elő közvetlenül!
Ha Ön ezt a szelvényt szerkesztőségünkbe visszaküldi, egy csekket küldünk, amelyen Ön már 500 forintért előfizethet az Európai Utas következő négy számára. Ennyivel olcsóbban és utánjárás nélkül biztosan megkapja egy éven át a legszebb magyar folyóiratot, amely ajándéknak sem rossz itthon és külföldön.

EURÓPA UTASAIHOZ
AZ EURÓPAI UTASRAN!

**Európa országaiban mindenütt találkozhat
a magyar Európa Biztosító Rt. francia tulajdonosának,
a Gan-nak a pénzintézeteivel.
A világ nemzetközi pénzpiacán tekintélyt szerzett intézményhálózat
magyar tagja az Európa Biztosító Rt.**

VELÜNK
NEM KÖTELEZŐ
VELÜNK
ÉRDEMES

**Címünk: 1114 RUDAPEST
Hamzsabégi út 37.
Tel.: 269-80-80**

Európa
gan
Biztosító Rt.

MAGYAR KÜLKERESKEDELMI BANK RT.

Európai utas

Ára: 149 Ft

Válassza a megbízhatóságot!

MKB VISA CLASSIC CARD
mindenkinek nemzetközi használatra

MKB EUROCARD STANDARD
az európai utazóknak

MKB VISA BUSINESS CARD
az üzletembereknek, nemzetközi használatra

MKB VISA FORINT-KÁRTYA
a mindennapokhoz

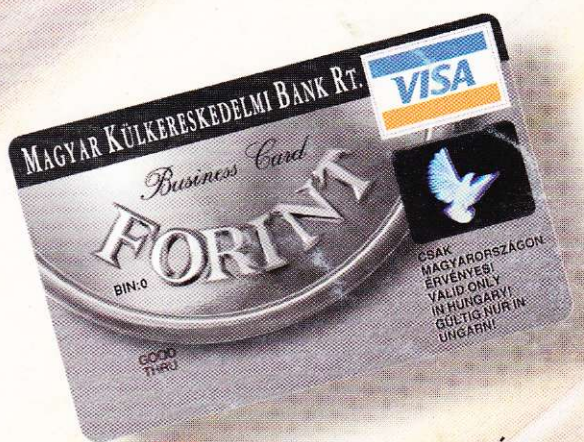

MKB VISA BUSINESS FORINT-KÁRTYA
az üzletembereknek, belföldi használatra

Érdeklődni lehet a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. Bankkártya Osztályán, 1051 Budapest V., Hercegprímás u. 12., Telefon: 117-9557, 117-2663, Telefax: 117-2332, vagy a bank vidéki fiókjaiban: Debrecenben, Győrött, Pécsen, Szegeden, Szolnokon, Sopronban és Veszprémben

Fókó & Nyíri © VaBanq '95